

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

RİGVEDA VE AVESTA'DA TANRI ANLAYIŞI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

Yüksek Lisans Tezi

Bahar Şahin Kaya

ANKARA – 2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

RİGVEDA VE AVESTA'DA TANRI ANLAYIŞI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

Yüksek Lisans Tezi

Bahar Şahin Kaya

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. CEMİL KUTLUTÜRK

ANKARA – 2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

RİGVEDA VE AVESTA'DA TANRI ANLAYIŞI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Cemil KUTLUTÜRK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı:

İmzası:

Prof. Dr. Ali İsra GÜNGÖR

.....

Doç. Dr. Şevket ÖZCAN

.....

Doç. Dr. Cemil KUTLUTÜRK

.....

T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Dinler Tarihi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Cemil KUTLUTÜRK danışmanlığında hazırladığım “Rigveda ve Avesta’da Tanrı Anlayışı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (Ankara 2022)” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

13.02.2022

BAHAR ŞAHİN KAYA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
II. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	3
III. Hint-İranlılar: Aryanlar.....	6
I. BÖLÜM.....	15
HİNT-İRAN DİNİ GELENEĞİ VE KUTSAL METİNLERİ.....	15
I. Hint-İran Dini Geleneği	15
II. Veda Metinleri	22
A. Rigveda	26
B. Yacurveda.....	29
C. Samaveda.....	31
D. Atharvaveda	32
III. Avesta Metinleri.....	34
A. Gathalar	39
B. Yasna.....	41
C. Yaşt.....	42
D. Visperad.....	43
E. Vendidad.....	43
F. Khorde Avesta.....	44
II. BÖLÜM.....	46
RİGVEDA VE AVESTA TANRI PANTEONUNDA İLAHİ VARLIKLAR	46
I. Rigveda ve Avesta’da Asura Varuna ile Ahura Mazda.....	48
A. Asura/Ahura ve Deva/Daeva Kavramları	49
B. Rigveda’da Asura Varuna	52

C. Avesta’da Ahura Mazda	59
D. Asura Varuna ile Ahura Mazda’nın Rta ve Asha Kavramlarıyla İlişkisi	64
E. Asura Varuna ile Ahura Mazda Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar	68
II. Rigveda ve Avesta’da Mitra ile Mithra	71
A. Rigveda’da Mitra	72
B. Avesta’da Mithra	75
C. Mitra ile Mithra’nın Benzerlikleri ve Farklılıkları	79
III. Rigveda ve Avesta’da İndra ile İndra’nın Benzerlik Gösterdiği Diğer Varlıklar	81
A. Rigveda’da İndra	81
B. Avesta’da İndra ve Benzerlik Gösterdiği Diğer Varlıklar: Verethraghna ve Tistrya	89
C. İndra ile İndra’nın Benzerlik Gösterdiği Diğer Varlıkların Mukayesesi.	94
IV. Rigveda ve Avesta’da Soma ile Haoma.....	97
A. Rigveda’da Soma	98
B. Avesta’da Haoma	101
C. Soma ile Haoma’nın Benzerlikleri ve Farklılıkları.....	104
V. Rigveda ve Avesta’da Agni ile Atar	107
A. Rigveda’da Agni.....	108
B. Avesta’da Atar	112
C. Agni ile Atar’ın Benzerlikleri ve Farklılıkları	115
VI. Rigveda ve Avesta’da Sarasvati ve Ardvi Sura Anahita.....	117
A. Rigveda’da Sarasvati.....	118
B. Avesta’da Ardvi Sura Anahita	121
C. Apam Napat.....	123
D. Sarasvati ve Ardvi Sura Anahita’nın Benzerlikleri ve Farklılıkları.....	124
SONUÇ	127
KAYNAKÇA.....	132

ÖZET	141
ABSTRACT	141

KISALTMALAR

AV. : Atharvaveda

Bkz. : Bakınız

böl. : Bölüm

c. : Cilt

çev. : Çeviren

ed. : Editör

kit. : Kitap

MÖ. : Milattan Önce

MS. : Milattan Sonra

RV. : Rigveda

SB. : Satapatha Brahmana

SV. : Samaveda

sy : Sayı

TS. : Taittiriya Samhita

t.y. : Tarih yok

ÖNSÖZ

Bir bilim olarak Dinler Tarihi, dini geleneklerin kutsal metinlerini, inançlarını, etik kurallarını ve dini uygulamalarını incelemektedir. Dini geleneklerin en önemli özelliklerinden biri, aşkın bir güce yahut doğaüstü varlıklara inanma şeklinde tezahür etmektedir. Her dini geleneğin tanrı inancı, kendine özgü iç dinamikleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu minvalde çalışmamıza konu olan Rigveda ve Avesta'daki tanrıların ve tanrısal varlıkların, doğa fenomenlerinin kişileştirilmesiyle oluşturulduğu görülmektedir. Kendilerine “Aryan” diyen, Hint-Avrupalıların bir kolu olan ve Hint-İranlılar olarak bilinen toplum, belli bir dönem bir arada yaşadktan sonra yollarını ayırmış ve bir kısmı Hindistan coğrafyasına yerleşirken, bir kısmı da İran'a göç etmiştir. Bir arada yaşarken tecrübe ettikleri ortak yaşam, her iki toplumun da dini inançlarını ve uygulamalarını beslemiştir. Bu durum, her iki toplumun da dini inançlarını yansıtan kutsal metinlerinin birçok yönden benzerlik göstermesine sebep olmuştur. Ancak, her iki kutsal metnin kendi tarihsel gelişimi içinde, farklı kültür ve coğrafyaların da etkisiyle zamanla değişim göstermesi, bazı dini kavram ve uygulamalar hususunda farklılık arz etmesine de sebep olmuştur. Bu bağlamda çalışmamızda, Hindistan'daki Aryanların en eski kutsal kitabı olan Rigveda ve İran'daki Aryanların kutsal kitabı olan Avesta'nın ihtiva ettiği benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Ancak bu iki kutsal metnin içeriğinde bulunan bütün inanç öğelerini, dini uygulamalarını ve mitolojik anlatılarını incelemek bir tezin hacmini aşacağından, çalışmamız iki kutsal metnin tanrı panteonunda ön plana çıkan tanrısal varlıklardan bazıları ile sınırlı tutulmuştur.

“Rigveda ve Avesta'da Tanrı Anlayışı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma” başlıklı tezimiz, giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde çalışmamızın önemi, amacı, metodu ve kaynakları ele alınmıştır. Birinci bölümde, Aryanlardan ve

onların ürünü olan Hint-İran dini geleneğinin oluşumundan bahsedilmiştir. Bu bağlamda, Aryan ırkından bahsedilmesi, çalışmamızın konusu olan Rigveda ve Avesta kutsal metnlerinin kökenini anlamlandırmak açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bu bölümde, Veda metinlerini oluşturan kutsal metinlerden ve Avesta kutsal metnlerinin ihtiva ettiği bölümlere de temas edilmiş, böylece söz konusu iki dini geleneğin tarihsel süreç içerisindeki oluşumuna dikkat çekilmiştir.

İkinci bölümde, çalışmamıza konu olan iki kutsal metnin ihtiva ettiği tanrı panteonunda adı geçen bazı tanrı ve tanrısal varlıklar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bahsi geçen konularda, her iki kutsal metnin benzerlik ve farklılıkları ele alınarak ortak kökene vurgu yapılmıştır.

Çalışmamızın her aşamasında desteklerini esirgemeyen, bilimsel temeller ışığında bize yol gösteren, çalışmamızı defalarca okuyarak değerli akademik birikimlerini ve vaktini paylaşmaktan çekinmeyen danışman hocam Doç. Dr. Cemil Kutlutürk'e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca, yardımlarından ötürü arkadaşım Pınar Ertay ve eşi Burak Ertay'a, ilim yolunda desteğini her daim hissettiğim kıymetli eşim Ümit Kaya'ya teşekkür ediyorum.

BAHAR ŞAHİN KAYA

ANKARA, 2022

GİRİŞ

I. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Çalışmamızda Aryanların anayurdundan göç etmesi sonucu yerleştikleri Hindistan ve İran bölgelerinde birbirlerinden bağımsız olarak şekillendirdikleri inanç sisteminin ürünü olan Rigveda ve Avesta metinleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenerek söz konusu iki kutsal metnin ortak kökene sahip olduğu karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Özellikle Hint-Avrupa dil ailesinin keşfinin ışık tuttuğu filolojik çalışmalar, İranlılar ve Hintlilerin aynı kökenden geldiğini düşündürmüştür. Zira Hint mitolojisinin en önemli ve en eski kaynağı olan Rigveda'nın kelime bilgisi, mitolojik unsurları, diksiyonu ve söz diziminin, Avesta metinlerine, özellikle de onun en eski bölümü olan Gathalar'a benzediği anlaşılmıştır.

Her ne kadar Zerdüş, İran'daki mevcut dini reforme ederek yeni bir hüviyet kazandırma yoluna gitmiş olsa da ortak tarihe ve mitolojik hafızaya sahip İranlı Aryanlar, Zerdüş'ten önceki dini unsurları tekrar dini geleneklerine ilişirmişlerdir. Bu durum, Zerdüş'ün monoteist bir düzlemde geliştirdiği dini yapısını, Veda metinlerine benzer bir şekilde politeist görünen bir forma doğru evirmiştir.

Vedalar'da ve Avesta'da birtakım tanrıların, tabiat fenomenlerinin kişileştirilmesiyle oluşturulduğu bilinmektedir. Bu iki antik metin karşılaştırılmalı olarak incelendiğinde, tanrılara ibadet etme hususunda dini ve kültürel ortaklıklarının bulunduğu ve bahsi geçen

tanrıların birçoğuna aynı isimle hitap edildiğine yahut aynı isimde olmasalar dahi benzer karakteristiğe sahip oldukları görülmektedir.

Çalışmamıza konu olan kutsal metinlerden Rigveda, Avesta'ya göre daha erken döneme tarihlenmiştir. Bu kutsal kitapta bulunan birtakım kavramlar, bazen benzer şekilde bazen de zıt anlamlar yüklenerek Avesta metinlerinde kendisine yer bulmuştur. Örneğin, Rigveda'da adı geçen önemli tanrılardan biri olan İndra'nın adından Avesta'da şeytani varlık olarak bahsedilmiştir. Ancak Rigveda'daki İndra'nın karakteristiğini Avesta'daki Verethraghna karşılamıştır. Çalışmamız boyunca bunun gibi örneklerle Hint-İran dini geleneğindeki belli başlı mitolojik karakterlere ve inanç unsurlarına değinerek ortak Hint-İran kökenine, dini ve tarihi geçmişine dikkat çekmeye çalıştık. Bu çalışma, Hint ve İran kültürünü anlamaya çalışırken, birbirlerini desteklediklerini ve beslediklerini de ayrıca ortaya koymaktadır. Bu çalışma, yalnızca söz konusu metinlerin karşılaştırmasına değil, ayrıca Hint-İranlıların dini ve kültürel ortaklıklarının bir kısmının arka planını değerlendirmemize de olanak sağlayacaktır.

Rigveda ve Avesta kutsal metinleri arasında karşılaştırma yaparak ortaya koyduğumuz bu çalışmanın amacı, Hinduizmin ve Zerdüştlüğün temelini oluşturan dini geleneğin kökeni, bu iki dini geleneğin tarihsel süreç içerisinde ne şekilde geliştiği, iki kutsal metinden en eskisi olan Rigveda'nın muhtevasının Avesta'ya ne derece sirayet ettiğini incelemektir.

Araştırmamız için literatür taraması yaparken ulaşabildiğimiz kadarıyla, ülkemizde Avesta ve Vedalar ile ilgili bilimsel çalışmalar bulunmakla birlikte, konumuzla ilgili

herhangi bir spesifik bilimsel çalışma ile karşılaşmadık. Ülkemizde Hint ve İran dinlerinin kutsal kitapları hususunda yapılan çalışmaların oldukça az olması, bu dini kitapların karşılaştırmalı olarak incelendiği çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

II. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Dinler Tarihi bilimi, tüm dinleri aynı kategoride değerlendirir ve onları oldukları gibi inceler. Bu sebeple Dinler Tarihi disiplini, herhangi bir dinin savunmasını yapan dini bilimlerinden ayrılır. Aynı zamanda o, dinlerin mezhepsel oluşumlarını, kutsal metinlerini, ibadet ve inanç biçimlerini farklı yönleriyle inceleme konusu yapan yapısı itibariyle karşılaştırmalı bir bilim dalıdır. Çalışmamızda Avesta ve Rigveda'daki ilahi varlıklar inceleme konusu yapılırken Dinler Tarihinin deskriptif (Tasvir edici) metodu kullanılmıştır. Böylece kutsal metinlerdeki verilerden hareketle söz konusu fenomenler olduğu gibi ele alınmaya çalışılmıştır.

Hint ve İran dini inancının temelini oluşturan bu iki kutsal metnin araştırılmasında dinler tarihinin karşılaştırmalı metodu kullanılmış ve her iki kutsal metinde bahsi geçen ilahi varlıkların benzer ve farklı yönleri mukayeseli olarak incelenmiştir. Böylece ele aldığımız konunun hem kendi zihnimizde hem de okuyucunun zihninde daha net oturması amaçlanmıştır.

Çalışmamızda metodolojik yöntem olarak birtakım kapsam ve sınırlılıklar da belirlenmiştir. İlk olarak kaynak noktasında bazı sınırlandırmalara gidilmiştir. Bu bağlamda Aryanların bilinen ilk kutsal metinleri olan Veda metinlerinin oldukça geniş bir külliyattan oluştuğu bilinmektedir. Araştırmamızda daha derin bir bakış açısı

kazanabilmek için Veda külliyyatının en eski metni olan aynı zamanda yapısı itibariyle diğer Veda metinlerine de kaynaklık teşkil eden Rigveda inceleme konusu yapılmıştır. Diğer Hint kutsal metinleri çalışmamızın kapsamının dışında tutulmuştur. Fakat gerekli görüldüğü yerlerde konunun daha net olarak anlaşılabilmesi için Rigveda'yı desteklemek amacıyla diğer üç Veda metninden ve onlardan sonraki döneme tarihlenen Brahmanalar ve Upanişadlar'dan da yararlanılmıştır.

Araştırmamızda bir diğer sınırlandırma yaptığımız husus, ele aldığımız konu başlıklarında olmuştur. Hem Rigveda hem de Avesta metni, gerek Hinduizmin gerekse Zerdüştlüğün temel doktrinlerine, ibadet ve ahlak konularına dair oldukça fazla malumat ihtiva etmektedir. Çalışmamız mukayese yöntemini esas aldığından, indirgemeci ve zorlamacı yaklaşımdan uzak durarak iki dini metni karşılaştırmaya imkan sunacak veriler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda hem kendi okumalarımız hem de buna dair akademi dünyasında mevcut olan çalışmalar nazarı dikkate alınmış ve araştırma konumuz tanrı panteonu olarak belirlenip sınırlandırılmıştır. Bu konunun dışında da elbette iki metin arasında benzerlik veya farklılık ihtiva eden çeşitli fenomenlerin olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat tanrı panteonu dışında kalan bu tür konulara bu çalışmada yer verilmemiştir.

Akademi dünyasında xx< araştırmamıza konu olan Rigveda ve Avesta kutsal metinlerinin içeriğine dair pek çok çalışma yapılmıştır. Araştırmamızda baş vurulan temel kaynakların başında söz konusu kutsal metinler gelmektedir. Bunun yanında konuya ilişkin katkı sunacak Batılı kaynaklar başta olmak üzere Türkçe literatürdeki verilerden de yararlanılmıştır. Araştırma boyunca konuya ilişkin birincil kaynakların Türkçe ve İngilizce tercümelerinden yararlanılmıştır. Rigveda ve Avesta metinlerinin Türkçe tercümesi ile birlikte bu tercümeleri daha sağlıklı anlamlandırmak için İngilizce tercümelerine de başvurulmuştur. Bu kapsamda çalışmamız için temel kaynak olan

Rigveda'nın Korhan Kaya tarafından yayınlanan Türkçe tercümesinin yanında, Ralph T. H. Griffith tarafından *The Hymns of the Rigveda* adlı Sanskritçeden İngilizceye çevrilmiş olan kaynak esas alınmıştır. Yeri geldiğinde baktığımız diğer Veda metinleri için kullanabileceğimiz Türkçe tercüme olmadığından dolayı, Samaveda ve Atharvaveda için Ralph T. H. Griffith'in İngilizce çevirilerinden, ayrıca Arthur Berriedale Keith'in *The Veda of the Black Yajur Veda (Taittiriya Samhita)* adındaki İngilizce tercümesinden yararlanılmıştır. Çalışmamızın bir diğer ana kaynağı olan Avesta metinleri için Fahriye Adsay ve İbrahim Bingöl'ün *Avesta Zerdüştlerin Kutsal Metinleri* adlı Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır. Ancak bu tercüme çalışması, James Darmesteter tarafından orijinal metinden tercüme edilen İngilizce nüshanın tercümesi olduğundan ve eksik pasajları bulunduğundan dolayı, doğrudan James Darmesteter'in *The Zend Avesta* isimli tercümesi ile desteklenmiştir.

Konumuzla ilgili araştırmalarımızda müracaat ettiğimiz başlıca İngilizce çalışmalar Tarapada Bhattacharyya'nın *The Avesta, Rigveda and Brahma Cult* adlı makalesi, Maurice Bloomfield'in *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)* adlı eseri, A. A. Macdonell'in *Vedic Mythology* adlı eseri, Sydney Cave'in *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East* adlı eseri, James Clement Moffat'ın iki ciltten oluşan *A comparative history of religions* adlı eseri, Maneckji Nusservanji Dhalla'nın *Zoroastrian Theology from the Earliest Times to the Present Day* adlı eseri, Mary Boyce'ın *A History of Zoroastrianism* adlı eseri, Irach J. S. Taraporewala'nın *The Religion of Zarathushtra* adlı eseridir. Türkçe çalışmalardan ise Korhan Kaya'nın *Hinduizm, Hint Felsefesinin Temelleri, Hint'te Tanrı* adlı eserlerinden, Ali İhsan Yitik'in *Doğu Dinleri* adlı eserinden, Nimet Yıldırım'ın *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları ve İran Mitolojisi* adlı eserlerinden, Mehmet Alıcı'nın *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce* adlı eserinden, Asiye Tıgılı'nın *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi* adlı eserinden yararlanılmıştır.

III. Hint-İranlılar: Aryanlar

Antik devirde İran, Hindistan ve Avrupa'ya kadar yayılmış olan milletler "Hint-Avrupa" ırkı olarak bilinir.¹ MÖ. 2000'li yıllarda Hindistan, İran ve Avrupa gibi farklı coğrafyalara göç etmiş olan Hint-Avrupalılar, ortak kökene dayandırılmıştır. Bunun sebebi, yaşam biçimlerini oluşturan benzer gelenek, görenek, din ve dil unsurlarına sahip olmalarıdır. Bu kavimlerden özellikle Hint ve İran kolları arasındaki benzerlik dikkat çekicidir ki bunlar kendilerine "Aryanlar" adını vermişlerdir.² Aryan kelimesi, Avesta'da çok defa karşımıza çıkmaktadır.³ Avesta metinlerinde bu niteleme "Aryen: İranlı" manasına gelir. Özellikle Hint-İranlıları nitelemek maksadıyla "dost, vefalı, asil doğan, saygıdeğer, soylu, şerefli" anlamında kullanılır.⁴ Tarihin çok da bilinmeyen zamanlarında, bu kavmin geniş bir coğrafyaya nasıl bu denli yayıldığını açıklamak için Aryan kültürü ve dilinin anayurtların, Aryan olmayan coğrafyalara kadar taşındığı bir göç ve nüfuz hipotezine başvurmamız elzemdir.⁵ Aynı coğrafya ve kültür kökenine sahip Aryanların aralarındaki geleneksel bağ, kendi aralarında iletişim aracının olmaması, hayat şartlarının zor olması veya aralarında yaşanmış muhtemel bir mücadeleden dolayı koptuğu şeklinde yorumlanabilir.

¹ Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012), 104.

² Tarapada Bhattacharyya, "The Avesta, Rigveda and Brahma Cult", *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 51, sy 1/4 (1970): 45; Tıghl, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 42; Kulke ve Rothermund, *History of India*, 31.

³ Yaşt.5.49, 8.61, 10.13, 8.87, 14.53.

⁴ Mallory, *In Search of the Indo-Europeans Language, Archaeology and Myth*, 126; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 104; Tıghl, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 42.

⁵ Gordon Childe, *The Aryans: A Study of Indo-European Origins* (Kegan Paul Trench Trubner & Co, 1926), 12.

Araştırmacılar, Aryan kavminin anayurdunun neresi olduğu problemini henüz çözüm bulmuş değildir. Bu kavmin uzun yıllar süren göçünü gösteren ana bulgular, iki farklı yolla gelmektedir. Birincisi Güney Hazar'dan Orta Asya'nın güneyine kadar olan ilk kent yerleşimlerinde bulunan gri çanak çömlekler ve Avrasya stepleri ile Kuzeybatı Hindistan'daki göçebe kabilelerinden kalan izlerdir. Diğerisi ise Hint-İranlıların kutsal metinleri olan Vedalar ve Avesta'dır. Bu kutsal metinlerin, arkeolojik bulgulara kıyasla Hint-İran gelenek ve kültürünü daha iyi yansıttığı yadsınamaz bir gerçektir.⁶

XIX. yüzyılın son çeyreğinde yürütülen enternasyonal çalışmalar ve arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen bulgular, Aryanların Hint ve İran olarak ikiye ayrılmadan önceki ortak anayurtlarının Orta Asya ve Doğu Avrupa steplerine kadar yayıldığını göstermektedir.⁷ Bu bölgelerden başka, bilim insanlarının, Aryanların muhtemel anayurtları hakkında düşündüğü yerler arasında Orta Avrupa, Afganistan, Güney Doğu Rusya, Baltık Denizi ve Güney Rus Bozkırları bulunmaktadır.⁸ İran literatüründe ise, Aryanların anayurdu kar ve buzlar altında kalan bir coğrafya olarak nitelendirilmiştir. Bu kaynaklardaki tespitlere göre Aryanların orijinal yurdunun Karadeniz'in kuzeydoğusu ve Aral Gölü civarında olduğu da akıllara gelmektedir.⁹

Hint-İran olarak bilinen ırk hakkında ileri sürülen bir başka görüşe göre, bu kavim başlangıçta Pamir Platosu civarında yaşamıştır. Bu toprakları bırakarak Semerkant, Buhara gibi merkezlerde yerleşik hayata geçmişler, ancak buradaki hayata ayak

⁶ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 101.

⁷ Kulke ve Rothermund, *History of India*, 32; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 259; Yalçın Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), 35.

⁸ Asiye Tıgılı, *Zerdüş, Hayatı ve Öğretisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 43.

⁹ Joseph Campbell, *Oriental Mythology, Masks of God, II* (London: Secker & Warburg, 1962), 175; Tıgılı, *Zerdüş, Hayatı ve Öğretisi*, 44. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, c. 1 (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2007), 237-43.

uyduramayınca yeni yurt arayışına girerek yönlerini Belh ve Horasan'a çevirerek İran'ın farklı bölgelerine dağılmışlardır. Hint-İranlıların ayrışmasının da bu coğrafyada olduğunu düşünenler olmuştur. Buna göre, Hint kolu bu bölgede uzun süre kalamayıp Hindistan'a doğru yönelirken İranlıların büyük çoğunluğu bu bölgeye yerleşmiştir.¹⁰

Bugüne değin elimize geçen arkeolojik veriler, bazı Hint-Avrupa kabilelerinin MÖ. 2000'li yıllarda farklı coğrafyalara göç etmeye başladıklarını ve bir kısmının Asya'nın çeşitli bölgelerinde yerleşik hayata geçtiklerine işaret etmektedir.¹¹ Anlaşıldığı üzere, Hint-Avrupalıların Hint-İran kolu, yollarını ayırıp farklı coğrafyalara göçmeden önce, ortak dil ve dini benimsemiş ve birlikte göçebe bir yaşam biçimi sürmüşlerdir. Bu ırkın geçmişte benimsediği ortak gelenek, kültür ve inanç izlerini günümüzde de görmek mümkündür.¹²

Hint-Avrupalıların bir kolu olan Aryanların orijinal anayurtları tartışıldığı gibi anayurtlarından Hint-İran coğrafyasına hangi güzergahı kullanarak göçtükleri de ayrıca merak konusu olmuştur. Aryanlar, kitlesel bir göçe kalkışmış ve farklı coğrafyalara dağılmıştır.¹³ Kelt ve Got isimleriyle tanınanlar, günümüzdeki Almanya ve Fransa topraklarına yerleşmiş, Hititler olarak aşina olunan bir grup Kafkaslar'dan Anadolu'yu gelerek burayı mesken edinmiştir.¹⁴ Diğer bir grup ise Hindistan'ın kuzeyindeki Pencab dolaylarına ilerlemiştir. Bu grup, Vedalar dönemi Hint Aryanları ve ilerleyen zamanlarda

¹⁰ Irach J. S. Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra* (Jain Publishing Company, 2007), 2; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 260-61.

¹¹ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 259.

¹² Tıgılı, *Zerdüş, Hayatı ve Öğretisi*, 43.

¹³ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 102.

¹⁴ Kavala, *İran Kadim Uygarlık*, 29.

İran Platosu'na doğru ilerleyen, Medler, Parslar ve Partlar olarak ayrılmıştır.¹⁵ Aryanların bu göçü kitleler halinde yaklaşık bin yıl kadar sürmüştür ve bu süre sonunda Hindistan ve İran coğrafyalarında yerleşik hayata geçmişlerdir.¹⁶

Tarihin karanlıkta kalmış kısımlarına ışık tutması açısından, Mezapotamya, Anadolu ve Mısır bölgelerinde bulunan çivi yazılı levhalar, ilk Hint-Avrupalıların göçü ve inandıkları varlıklara dair bilgi kaynağı olması hasebiyle oldukça önemlidir.¹⁷ Nitekim, Aryan ırkına ilişkin ilk tarihi vesika Orta Asya yahut Hindistan'dan beklenirken, Yukarı Mezapotamya ve Anadolu'da keşfedilmiştir.¹⁸ 1906 yılında, Türkiye'de Boğazköy kazıları sırasında elde edilen tabletlerden anlaşıldığı üzere, yaklaşık MÖ.1380 yıllarında Mittani kralı Matti Warza ile Hitit hükümdarı I. Şuppiluliuma arasında gerçekleşen bir anlaşmada,¹⁹ tarafların dört büyük Hint-İran tanrısı üzerine ant içtiği görülmektedir. Bu tanrılar Varuna (Aruna Ashiil), Mitra (Mitra Ashiil), İndra (İndara) ve Nasatia (Nashattia-Anna)'dır.²⁰

Hint-İranlılar geniş bir coğrafyaya yayıldığından kültürel değerlerinin yalnızca Aryan kökenli olduğunu söylemek doğru değildir. Aryan kültürünün menşeinin bir kısmı Hint-Avrupa ailesine mensup olan Hint-İran koluna aitken diğer kısmı da Batı Asya bölgesinden beslenmiştir. Aryanlar bu coğrafyaya yerleştiklerinde, onlardan önce burada

¹⁵ Wilhelm Geiger ve Darab-Dastur Peshotan Sanjana, *The Old Iranian Polity and the Age of the Avesta* (H. Frowde, 1886), 114; Childe, *The Aryans: A Study of Indo-European Origins*, 31; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 104.

¹⁶ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 259.

¹⁷ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 102.

¹⁸ Mallory, *In Search of the Indo-Europeans Language, Archaeology and Myth*, 37; Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu (İstanbul: Varlık Yayınları, 2015), 50.

¹⁹ Kulke ve Rothermund, *History of India*, 34.

²⁰ Edwin Bryant, *The Quest For The Origins Of Vedic Culture The Indo Aryan Migration Debate* (New York: Oxford University Press, 2001), 135; Childe, *The Aryans: A Study of Indo-European Origins*, 30; Korhan Kaya, *Hint'te Tanrı* (İstanbul: Sujala Yayıncılık, 2019), 16; Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 45.

yaşamakta olan halkın, Aryanlara nazaran oldukça gelişmiş bir kültür ve medeniyete sahip olduğu düşünülmektedir.²¹ Zaman içerisinde Aryanlar, yerli halkın yaşadığı bu bölgeyi mesken tutmuş ve burada hüküm sürmeye başlamıştır. Bunun üzerine yerli halk, Hint kıtasının en güneyine göç etmek durumunda kalmıştır.²²

Aryan ırkının farklı coğrafyalara yayılması aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Zaman içinde şekillenen medeniyet, çoğunlukla yabancı ve daha gelişmiş olan, ancak ırk kalitesi düşük olan yerlilerce belirlenen melez bir halkın inşasıyla sonuçlanmıştır.²³ Bununla birlikte, Aryanların kullandığı dil olan Sanskritçe, bu dönemden sonra atılım göstererek Hindu edebiyatının klasik dili haline gelmiştir.²⁴

Hint Aryanlarının kutsal metinleri olan Rigveda’da *Dasa/Dasyu* (köle) adıyla bilinen yerliler, koyu tenli, düz burunlu, hatta burunsuz, barbarca gelenekleri olan, erkek cinsel organına tapan, ilkel ve vahşi insanlar olarak tasvir edilmiştir.²⁵ Üstelik Veda mitolojisinde bu yerlilerden, *ifrit* olarak bahsedilmiştir.²⁶ Kutsal metinlerine bu şekilde yansıttıkları, ırk kalitesi düşük bu insanlar, asil, soylu ve şerefli Aryan ırkı için oldukça rahatsız edici görünmektedir. Ancak Sir John Marshall’ın XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Mohenjodaro antik kentinde yürüttüğü arkeolojik kazılarda rastlanan bulgularda, burada Aryanlardan önce hüküm süren yerli halkı sırf siyah derili, burunsuz ve barbar olarak yaftalamanın doğru olmadığı ve bu halkın Aryanların Rigveda’da bize öğrettiğinin

²¹ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 219.

²² Mahmut Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 95.

²³ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 24; Walter Ruben, *Eski Hind Tarihi*, çev. Cemil Ziya Şanbey (Ankara: İdeal Matbaa, 1944), 7.

²⁴ Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi*, 95.

²⁵ Mallory, *In Search of the Indo-Europeans Language, Archaeology and Myth*, 45; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 24; Mircea Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 173-74.

²⁶ Korhan Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 15; Yitik, *Doğu Dinleri*, 263-64; Ruben, *Eski Hind Tarihi*, 4-5.

aksine, Mısır ve Mezapotamya Uygarlıkları'ndan bile oldukça gelişmiş bir medeniyete ev sahipliği yaptığı ortaya çıkmıştır.²⁷ Buna göre Aryanlar hayvancılıkla geçimini sağlarken, Dasalar yaşadıkları döneme nazaran oldukça gelişmiş ziraat ve çiftçilik yöntemlerini kullanmıştır. Nitekim hayvancılık, o dönemde çiftçilikle karşılaştırıldığında gelişmemiş barbar toplulukların uğraşı olarak görülmektedir.²⁸

Rigveda, iki ezeli rakip olan Aryanlar ve Dasaların mücadelelerine göndermelerle doludur. Veda metinlerinde, düşmanların kalelerinin yıkılması ve ele geçirilmesi için tanrısal varlıkların desteğine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.²⁹ Aryanların İran kolunda da durum aynıdır. Yerleştikleri coğrafyadaki yerli halk ile toprak elde edebilmek için sürekli mücadele halindedirler. Antik İran'a ait, İranlılar ve bir tür *şeytani varlık* olan *Divler* arasında geçen amansız mücadelelerin ve birçok destansı milli hikayenin çıkış noktası, bahsi geçen bu savaşlar ve karşılaşmalar olmuştur.³⁰

Pencab bölgesine göçen Hint-İran kolu, yıllarca aynı topraklarda birlikte yaşayıp aynı dini inanca bağlı kaldıktan sonra,³¹ tam olarak bilinmeyen bir nedenden dolayı ayrılmışlardır. Burada ne yaşandığı bizim için müphemdir.³² Ortak tarihe sahip bu iki toplumun neden ayrıldığına dair kesin bir kanıt yoktur. Araştırmacılar tarafından bazı muhtemel ayrılma nedenleri ortaya atılmıştır.

²⁷ Edwin Bryant, *The Quest For The Origins Of Vedic Culture The Indo Aryan Migration Debate*, 158-59.

²⁸ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 219.

²⁹ Mallory, *In Search of the Indo-Europeans Language, Archaeology and Myth*, 45.

³⁰ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 128.

³¹ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 7.

³² James Clement Moffat, *A comparative history of religions*, c. 1 (New York: Dodd, Mead & co., 1871), 47.

Hint-İranlıların birbirlerinden ayrılarak farklı coğrafyalara dağılmalarının dini bir hizipleşme nedeniyle olabileceği ileri sürülmüştür.³³ Nitekim burada yaşadıkları sorun her neyse, sahip oldukları ortak dini geleneği, gelecekte daha farklı yaşamalarında etkili olmuştur. Aryanların mücadelesi yalnız yerlilerle değildir. Kendi aralarında da çetin bir mücadele söz konusu olmuştur.³⁴ Vedalar'a göre Aryanlar, önceleri Pencab dolaylarında kabileler halinde yaşamlarını sürdürürken, kralların yönettiği küçük devletçikler kurmuşlardır. Bu yönetimler arasında bitmek bilmeyen savaşlar meydana gelmiş ve sonunda ayrılmışlardır.³⁵ Bu ayrılma tarafların kutsal metinlerine ve inançlarına da yansımıştır.

Hint-İran göçü ile ilgili elimizde pek veri bulunmaz. Hint-İranlıları tanıma hususunda birincil kaynağımız olan Avesta ve Rigveda metinleri, rahipler tarafından kompoze edilmiştir. Amaçları dini konuları ele almak olduğu için, Hint-İran göçü ile alakalı pek de doyurucu bilgi sunmamaktadır. Bunun başka bir nedeni olarak, göçün bu kutsal metinlerin kaleme alınmasından çok önce gerçekleşmiş olmasıyla açıklanabilir.³⁶

Hint-İranlıların kutsal kitapları olan Vedalar ve Avesta'dan etnografik birtakım çıkarsamalar yapılarak ulaşılan ipuçlarından, aslında, bunların tarımla birlikte hayvancılık, özellikle sığır yetiştiriciliğinin yapıldığı pastorik bir zamana ait oldukları anlaşılmaktadır.³⁷ En önemli mal varlıkları büyükbaş hayvanları ve atlarıdır. Savaşlarda

³³ Childe, *The Aryans: A Study of Indo-European Origins*, 36-37.

³⁴ Ruben, *Eski Hind Tarihi*, 6.

³⁵ Ekrem Memiş, *Eski Çağ Medeniyetleri Tarihi (Medler, Persler, Partlar)* (Bursa: Ekin Yayınevi, 2018), 313.

³⁶ Ruben, *Eski Hind Tarihi*, 4.

³⁷ Mallory, *In Search of the Indo-Europeans Language, Archaeology and Myth*, 52; Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 15.

ise kullandıkları en mühim teknoloji, atlı savaş arabalarının yanı sıra yay, gürz ve mızrak olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Aryanlar için “savaşçı, çoban ve çiftçi” nitelemesinde bulunabiliriz.³⁸

Birçok dinde yapılması emredilen, tasavvufta önemli bir yere sahip olan oruç ibadetinin, o dönemin sosyo-ekonomik yapısında büyük bir öneme sahip olan tarım ve hayvancılığın bedenen çalışmayı gerektiren aktiviteler olması hasebiyle, bunların gelişmesinde bir engel olarak görüldüğü için günah kabul edildiğini, ibadet olarak insanların çalışmasının daha değerli olduğunu, hatta oruç ibadetini tavsiye edenlerin cezalandırıldığı görülmektedir.³⁹

Yapılan araştırmalar, bu milletlerin toprak, ziraat temelli, avcılığa dayalı bir hayat sürdüğünü saptamıştır.⁴⁰ Öncelikle mevcut coğrafi altyapılar ve tabii imkanlarla ekonomik kalkınma sağlanmış, bu imkanları medeniyetlerini geliştirme yönünde kullanmışlardır.⁴¹ Sonraki dönem Avesta metinlerinde, yerleşim yerlerinde kullanılan sulama kanallarından bahsedilse de bu ilahilerin yazıldığı dönemde bir tür şehirleşmenin olduğu düşünülmemektedir. Bu metinlere göre, toplumsal yapı; aile, köy, kabile ve kırla sınırlı kalmaktadır.⁴²

³⁸ Childe, *The Aryans: A Study of Indo-European Origins*, 30; Ruben, *Eski Hind Tarihi*, 5; Maneckji Nusservanji Dhalla, *Zoroastrian Theology from the Earliest Times to the Present Day* (New York, 1914), 4.; Vendidad.3.99.

³⁹ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 25.

⁴⁰ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 101.

⁴¹ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 261.

⁴² Mallory, *In Search of the Indo-Europeans Language, Archaeology and Myth*, 52.

Dilbilimsel veriler, Aryanların erkek egemen, yani ataerkil aile yapısına sahip olduğuna işaret etmektedir.⁴³ Aryanlar genellikle bir kral tarafından yönetildiği düşünülmektedir. Fakat bazı araştırmacılar, Aryanları kralların yönettiği hipotezine karşı çıkmıştır. Veda metinlerinde bahsi geçen “Rac” sözcüğünün *kralı* ifade eden eril bir ad olmadığı, aksine “güç, kuvvet” anlamına gelen dişil bir ad olduğu ileri sürülmüş ve bu hususta Veda’daki ipuçları yeniden incelenmiştir.⁴⁴

⁴³ Mallory, 123; Yitik, *Doğu Dinleri*, 25.

⁴⁴ Mallory, *In Search of the Indo-Europeans Language, Archaeology and Myth*, 125.

I. BÖLÜM

HİNT-İRAN DİNİ GELENEĞİ VE KUTSAL METİNLERİ

I. Hint-İran Dini Geleneği

Aryanların düşünce dünyasını anlamak için doğanın sunduğu malzemelere yönelmek gerekmektedir. Aryan ırkı, hayat tarzlarıyla, sanat ve zanaatlarıyla ilgili pek çok şeyin arasında güneşe, suya, ateşe, rüzgara, dünya ve cennete tapınmaktadır. Bununla birlikte, bu doğa tapınınının ötesinde, daha evvelinde tek tanrı inancının da olduğu varsayılmaktadır. Genellikle Aryanlar, tanrının tabiatta tezahür ettiğinden yola çıkarak doğal nesneleri de tapınma layık tanrı veya tanrısallıklar olarak düşünmüşlerdir.⁴⁵

Hint-İranlıların kutsalın tecrübesini ortak şekilde yaşadığı zaman dilimi, Hindu dini metinlerinin ilk yazılı kaynağı olan Vedalar'ın oluşturulduğu dönemden daha evveline tarihlenmiştir. "Hint-İran dönemi" olarak bilinen bu evre, kendilerine Aryan diyen insanların ortak paydada buluştukları bir dönemdir. Sözü edilen ortak dini geleneğin oluşumu, antik dönemlere denk gelmektedir. Fakat bu dönem hakkında yapılan çalışmalar, çoğu antik dönem araştırmaları gibi pusludur ve hakkında kesin konuşmak imkansızdır. Yine de bu dönem hakkında en güvenilir bilgileri ortaya çıkarmak, İranlı

⁴⁵ James Clement Moffat, *A comparative history of religions*, c. 2 (New York: Dodd, Mead & co., 1871), 53, 64.

Aryanların kutsal metni olan Avesta ve Hintli Aryanların kutsal metni olan Vedalar'ın arasındaki benzerliği ifşa ederek keşfetmekle mümkün kılınabilir.⁴⁶

İran ve Hindistan'ın antik tarihi kayıtları gösteriyor ki Vedaların oluşumundan çok da önce olmayan ortak bir Hint-İran dönemi vardır.⁴⁷ Vedalar'ın yazıldığı dil olan Sanskritçe ve Avestaca, aynı dilin iki ayrı lehçesidir.⁴⁸ Bu iki farklı ırkın, Hinduların ve Perslerin, geçmişten günümüze sürdürdüğü dini geleneğin ortak kökeni, Aryan dini inançlarıdır.⁴⁹ Avesta'da, Zerdüş inancının bünyesinde barındırdığı aynı ilkel inançları toplayan karakteristik Veda dininden hiç bahsedilmediği gibi Vedalar'da da Avesta hakkında hiçbir bilgi nüvesine rastlanmamıştır. Kuşaklar boyu her iki dini geleneğin de olabildiğince farklılaşarak iki farklı uygarlığın dinleri olarak itibar görmüştür.⁵⁰

Gathalar ve Vedalar'ın ölçü ve vezin bakımından sahip olduğu benzerlik, ortak tarihlerinden miras alınmış bazı formları çıkarsamamızı sağlamıştır. Her iki kutsal metnin de kendi başına sorun çözümlemede yetersiz kaldığı ve bunların arkeolojik ve filolojik işbirliğiyle, biri diğerrinin ışığında açıklanması uygun görünmektedir.⁵¹ Avesta ve Rigveda'nın sahip olduğu dilbilimsel özellikler, onların aynı dilin farklı lehçeleri olduğunu göstermektedir.⁵² Antik Aryan dini hakkında daha derin bilgi sahibi olmak için, Vedaların ve Avesta'nın mitik ve destansı unsurlarını ihtimam ile incelememiz gerekmektedir. Nitekim bu iki kutsal metinde ortak kullanılan birçok karakter ve simge

⁴⁶ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 13, 15.

⁴⁷ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 100.

⁴⁸ Bloomfield, 15; Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 3.

⁴⁹ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 3.

⁵⁰ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 118.

⁵¹ Childe, *The Aryans: A Study of Indo-European Origins*, 5.

⁵² Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 15.

bulunmaktadır. Bununla birlikte ortak karakterlerin birbirine bütünüyle karşıt şekillerde kullanıldığı da görülmektedir.⁵³

Hint-İran mitolojilerini ve dinlerini oluşturan temel unsur doğa mitidir.⁵⁴ İnsan ruhuna dokunan yahut insana şöyle veya böyle tesir ettiği görülen herhangi bir şey, doğrudan bir tapınım nesnesi haline gelebilir; dünya, nehirler, dağlar, cennet, bitkiler, rüzgar, ateş, su, ay, güneş vb. tanrısal güçler şeklinde düşünülebilir, taşlar, davullar, silahlar, savaş arabaları vb. objeler, ritüellerin olmazsa olmaz ögesi olarak kutsal görülebilir.⁵⁵

Hint-İran dini inancında esas olan iki anlayış vardır: İlki, tabiatta var olan bir düzen vardır. İkincisi, tabiatta varlığını sürdüren bir mücadele vardır. Tabiattaki düzen, varlığını sürdüren her şeyin ölçü ve nizama uygun bir şekilde devamını sağlar. Bu suretle, gece ve gündüz, yaz ve kış birbirini bu düzene göre izler. Ay ve güneş birbirini takip eder, şafak ise kendi zamanından asla şaşmaz. Kesinlikle yanılmayan bu düzenin koruyucusu tanrıdır. İkinci olarak, tabiattaki mücadele, iyi ve kötünün kavgasıdır. Bu göksel ışıkları ve akarsuları ele geçiren ifritler ve bu ifritlerin gasp ettiklerini insanlara geri veren tanrıların mücadelesidir. Tüm bunlar dikkate alındığında Hint-İran inancında üstü örtülü bir tektanrıcılık ve gizli bir düalizm olduğu görülebilir. Hint dini inancı zaman içinde çok daha fazla gelişme ve değişme gösterdiği için dinin bu iki yönü silikleşmiş, ancak Zerdüşť inancı bunu hiç yitirmemiştir.⁵⁶

⁵³ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 4.

⁵⁴ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 108.

⁵⁵ Macdonell, *Vedic Mythology*, 2; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 469.

⁵⁶ Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, lvii.

Rigveda ve Avesta'daki birtakım tanrısal varlıklar, dini tutumlar ve kutsallar daha önce birlikte yaşadıkları ortak Hint-İran dönemine aittir. Bütün bu esaslar hem Hindistan'da hem de İran'da bir yeniden oluşum süreci geçirmiştir. Hindistan ve İran'da hayatta kalıp baş gösterebilen antik inançlar yine bu toplumlara ait hale gelmiştir. Bu da Hint-İranlıların değişik coğrafyalarda ortaya çıkan inançları nasıl içselleştirip millileştirdiğini göstermektedir.⁵⁷ Her iki Aryan ırkında da oldukça yaygın olarak bilinen efsanevi gelenekler zaman içinde bulundukları coğrafyanın da etkisiyle mayalanarak yeniden şekillenmiş ve birtakım değişikliklere maruz kalarak özgün bir nitelik kazanmıştır. Hint ve İran Aryanlarının oluşturdukları dine bağlı olarak kurdukları medeniyetlerin farklı özellikler taşıdıklarını görüyoruz. Bunun bir sebebi de anayurtlarından göçerek birbirinden ayrılan bu iki halktan Hindistan'a yerleşen, bereketli, sık ormanlara sahip, sulak arazilerle karşılaşırken; İran coğrafyasındakiler ise kurak, verimsiz, çöl iklimi ve çetin doğa koşullarıyla karşılaşmıştır.⁵⁸

Ortak kökenli bu iki topluluk, anayurtlarından farklı coğrafyalara göçmeden önce birlikte tecrübe ettikleri antik Aryan tanrı inançları yanı sıra, mitik hikaye ve destansı rivayetlerle bezeli dini inançların çoğunu da yanlarında miras olarak taşımışlar, ancak bazı tanrısalıkların özellikleri ve isimleri Hint-İran coğrafyalarında birbirine zıt şekilde kullanılmıştır.⁵⁹ Taraporewala bu zıtlığın, Aryanların ayrılmadan önce kendi aralarında yaşadıkları bir anlaşmazlıktan ileri gelebileceğini iddia etmiştir.⁶⁰ Olasılıkla, söz konusu anlaşmazlık, bu iki halkı henüz birlikteyken ayrılmaya sürükleyip göç ettirmiştir. Avesta araştırmacısı Darmesteter'e göre ise, Avesta ve Veda dini inançları arasında hizipleşme

⁵⁷ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 119.

⁵⁸ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 93, 263.

⁵⁹ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 118; Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 53; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 93.

⁶⁰ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 1; Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 54.

yoktur. Bu iki dini geleneğin her biri kendi içinde bulunduğu gelişimi sürdürdüğü için paralellik veya farklılık muhakkak ki vardır. Fakat bu, iki dini geleneğin de ortak kökenden meydana geldiği gerçeğini değiştirmez.⁶¹ Öyle ki, Avesta'nın bizzat Zerdüş'te atfedilen Gathalar'ında Aryanların İran'a getirdiği tanrılardan biri dışında, herhangi biri kabul edilmez. Ahura Mazda haricindeki tanrılardan, menfi veya müspet, asla bahsedilmez.⁶² Ancak Avesta'da yer alan Yaştlar'da durum bundan epey farklıdır. Burada Vedalar'da da bahsi geçen birçok Aryan tanrısına övgüde bulunulur.⁶³

Hint-İranlılar ayrılıp iki farklı coğrafyaya dağıldıktan sonra, her iki kültür de zaman içinde değişime uğrayarak yeni görünümeler kazanmıştır. Özellikle Zerdüş'tün ortaya çıkması ve İran halkının dini geleneklerinde köklü değişimler gerçekleştirmesi bambaşka bir dini hüviyet kazanmasına neden olmuştur.⁶⁴ Zerdüş'tün, çok çeşitli renklere sahip dini öğreti ve geleneksel düşünceye yeni değerler kazandırarak kabul ettiği bilinen bir gerçektir.⁶⁵ Zerdüş, İran'daki mevcut dini geleneği reforma tabi tutarken, Hint dini geleneği ile ortak olan bazı yönlerini koruyarak kimi Hint-İran özelliklerini olduğu gibi kabul etmiş, bazılarını da geçersiz kılarak reddetmiştir.⁶⁶ Kutsal metinlerinden anlaşıldığı üzere Aryanlar, çok tanrılı inanç sistemlerini benimsemiştir. Ancak bu İran'daki Aryan dininin, Zerdüş'tün uyguladığı reform çalışmasıyla tek tanrılı inanca dönüşerek değişmiştir. Bu reforma göre, daha önce her biri kendi başına tanrısallık olarak bilinen

⁶¹ Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, lxxxi.

⁶² Tıǵlı, *Zerdüş'te, Hayatı ve Öğretisi*, 54.

⁶³ Tıǵlı, 53.

⁶⁴ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 93.

⁶⁵ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I* (İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2018), 427.

⁶⁶ Edwin Bryant, *The Quest For The Origins Of Vedic Culture The Indo Aryan Migration Debate*, 129.

*Amesha Spentalar*⁶⁷ ve *Yazata*lar,⁶⁸ Ahura Mazda'nın yarattığı varlıklar haline gelmiştir.⁶⁹ Bundan böyle yüce tanrıyı, tabiat ile bütünleştirmekten vazgeçmişler, manevi olarak tek başına evreni var eden yaratıcı haline getirmişlerdir.⁷⁰ İran'da Zerdüş inancının zamanla değişim geçirmesiyle, eski dini gelenekten farklı olarak Asura iyiyi, Daeva ise kötü olanı temsil etmeye başlamıştır. Böylece bu inançta açıkça iyi-kötü düalizmi görülmeye başlanmıştır.⁷¹ Benzer olarak, Veda metinleri incelendiğinde de bu dinin, tabiatın iyi ve kötü yönlerinin kişileştirilmesiyle oluşan çok tanrılı dini düşünce sisteminden meydana geldiği görülmektedir.⁷²

Darius Yazıtları'nın⁷³ dili, Rigveda'nın Sanskritçesi ve Avesta'nın bir bölümü olan Gathalar'ın vezni birbirine o kadar benzerdir ki büyük ölçüde ortak bir dilin kökeninin çeşitli lehçeleri olarak değerlendirilebilir. Her iki toplum da kendileri için “Aryanlar” adını kullanmış ve her ikisi de aynı mekan ve akarsu adlarını kaydetmiş (Sarasvati-Hara'uvatis vb.), ortak tanrılara benzer vezne sahip kompozisyonlarla ibadet etmişler (Aryaman, Nasatya ve Mitra vb.), ortak isme sahip din adamlarının (Zaotar-Hotar) yönettiği dini ritüel ve kurban törenlerinde *Soma/Haoma*'yı kullanmışlardır.⁷⁴ Bununla birlikte Zerdüştlük inancında ana unsurların yanında *Geush Urvan* olarak bilinen tanrısal varlığa hayvan kurbanları sunma, tanrısal özellikleri bulunan Haoma içkisini tüketme gibi

⁶⁷ Avesta'da *amesha*, “Ebedi, ölümsüz”; *spenta*, “Kutsal, temiz, saf” anlamındaki bu iki sözcükten oluşan ve *Kutsal Ölümsüzler* olarak bilinen melekler gurubudur. Sayısı gerçekte altı olarak bilinir. Bazılarına göre, İran dininin yüce tanrısı Ahura Mazda ile birlikte sayıları yedi olmaktadır.

⁶⁸ *Yazata* ya da *İzed*, “Övgü, yalvarış, övülmeye layık” anlamlarıyla Amesha Spentalardan daha az yetenekli, onlardan daha alt makamlar ve mertebelerde bulunan, Yaştlar'da sayılarının yüzlerce ve binlerce olduğundan bahsedilen melekler için kullanılır. Bkz. Yaşt.6.1.

⁶⁹ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 269.

⁷⁰ Washburn, *A Comparative View of Religions*, 15.

⁷¹ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 263; Tıgılı, *Zerdüş, Hayatı ve Öğretisi*, 53.

⁷² Washburn, *A Comparative View of Religions*, 7.

⁷³ Darius Yazıtları, MÖ. 522-486 yılları arasında yaşadığı düşünülen Kral Darius'un adına yapılan, Behistun, Persepolis ve Nakş-ı Rüstem'deki yazıtlara verilen addır. Bkz. Esat Korkmaz, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2015), 54.

⁷⁴ Childe, *The Aryans: A Study of Indo-European Origins*, 7.

Veda metinleri ile bariz benzerlikler bulunmaktadır.⁷⁵ Bu gibi benzerlikler Hint-İran dini geleneğini araştırmaya değer kılmaktadır. Avesta'nın içerisinde bulunan ve bizzat Zerdüş'te atfedilen Gathalar'ın sunduğu dilbilimsel ipuçları, Hint Aryanlarının kompoze ettiği Rigveda ile ortak kökene işaret etmektedir.⁷⁶ Gelişmiş bir toplum olan Aryanlar, tarım ile ilgilenmiştir. Avesta dininde öküz saygıdeğer bir hayvan olarak kabul görmüş, hatta sığır kurbanı yasaklanmıştır. Şüphe yoktur ki bu olgu, ziraat ile uğraşan toplumlar için kaçınılmazdır.⁷⁷

Antik İran'da da Hindistan'da olduğu gibi mabed, tapınak gibi özel ibadet alanlarına rastlanmazdı. İbadetler dağ zirvelerinde ve açık alanlarda yapılırdı. Antik İran'da mihraplar mabedler değil, dağların doruklarıdır. Nitekim kralların kitabeleri ve devasa kabartmalardan oluşan levhalar, merkezi yerleşim yerlerinde değil, dağlardaki kayalıkların üzerinde bulunmaktadır. Bu antik İran kabartmaları, tanrıların mitolojik tasvirleri nispeten daha az bulunsa da mitsel unsurlarla bezeli bir şekilde betimlenmiştir. Bu mitolojik tabloların ekseri antropomorfik olarak nitelenmiştir.⁷⁸ Düzenli bir inanç sistemlerinin olmayışı ve tanrıların oturmuş bir karakteristiğinin bulunmayışının sebebi, göçebe hayatın izin vermemiş olmasıdır. Şu da var ki bu durum yerleşik hayata geçene kadardır.⁷⁹ İran'da Zerdüş'te atfedilen Avesta kutsal metinleri bu ve bunun gibi konularda dilbilimsel, mitolojik ve kültürel açıdan Rigveda'nın muhtevasına paralellik teşkil etmektedir.⁸⁰

⁷⁵ Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 347.

⁷⁶ Vesta Sarkhosh Curtis, *Persian myths* (İndia: Orient Black Swan, 2010), 8.

⁷⁷ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, 426; Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 6.

⁷⁸ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 469.

⁷⁹ Tıgılı, *Zerdüş, Hayatı ve Öğretisi*, 54.

⁸⁰ Edwin Bryant, *The Quest For The Origins Of Vedic Culture The Indo Aryan Migration Debate*, 129.

II. Veda Metinleri

Sanskritçe *vid* kökünden gelen “Veda” terimi “bilmek” anlamının yanında, özelde “ilahi ya da kutsal bilgi” anlamına gelmektedir. Veda metinleri, Hindu dini metinlerinin temeli olan kutsal kitaplarını ifade etmektedir.⁸¹ “Veda” terimi veya “Veda edebiyatı” söz öbeği, edebiyat ve kültür tarihi bakımından oldukça geniş bir dönemi içine almaktadır.⁸² Terim olarak Veda, Hindistan’ın en arkaik kutsal metinlerinin tümünün kolektif tanımı ve bu metinleri oluşturan kitapların ayrı ayrı adı olarak iki şekilde kullanılmaktadır.⁸³

Vedalar, farklı lehçe ve şekillerde oluşturulmuş yüzü aşkın kitaptan oluşmuştur. Ancak bunların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Gün yüzüne çıkabilen ve tüm bu geniş ve heterojen metinlerin en eski ve önemli olanları, Rigveda, Samaveda, Yacurveda ve Atharvaveda’dır.⁸⁴

Rigveda 10.552, Yacurveda 1.976, Samaveda 1.875 ve Atharvaveda 5.038 mantradan oluşmaktadır.⁸⁵ Bu metinlerin muhtevası büyük ölçüde kurban sunulan tanrılara yakaran ve onlara ithaf edilen formüllerden oluşmaktadır.⁸⁶ Bütün bu dini külliyat, farklı tarihlerde yazılmış ve çeşitli yorumları bulunan zengin derlemelerden oluşmaktadır. Bu koleksiyonlardan en eskisinin Rigveda olduğu ve en geç döneme tarihlenenin ise

⁸¹ Cemil Kutlutürk, *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021), 34; Louis Renou, *Hinduizm*, çev. Maide Selen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 10-11; Campbell, *Oriental Mythology*, 189; Yitik, *Doğu Dinleri*, 49; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 17.

⁸² Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 38.

⁸³ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 17.

⁸⁴ Kutlutürk, *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 36; Kulke ve Rothermund, *History of India*, 36; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 38; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 25; Renou, *Hinduizm*, 10-11.

⁸⁵ Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 42.

⁸⁶ Sydney Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East* (London: Duckworth, 1921), 14.

Atharvaveda olduğu bilinmektedir. Diğer ikisi ise özellikle kurban sunaklarında kullanılan ilahileri ihtiva etmektedir. Bunların önemli bir kısmı da Rigveda'dan alınmıştır.⁸⁷

Hint-Avrupa kavimlerinin ve dünyanın en eski kutsal metinlerinden biri olarak bilinen bu derlemeler, Aryanların ibadet biçimlerini ve dini üsluplarını, adetlerini ve kutsal yasalarını içeren, onların sosyal hayatları, savaşları ve amaçları, felsefi ve dini görüşleri açısından önemli birer kaynaktır.⁸⁸ Dilinin oldukça eski olması, ritmik karakteri ve içerdiği dini sembolleri, Vedalar'ın anlaşılmasını güçleştirmiştir.⁸⁹

Rigveda, Samaveda, Yacurveda ve Atharvaveda formülleri uygulama ve işleyiş şekli bakımından ise ritüelistiktir. Gayesi açısından ise bütünüyle pratik ve faydacıdır.⁹⁰ Hint toplumuna dair antik izler taşıyan Veda koleksiyonunun, yaklaşık MÖ. 1500-1000 yıllarına tarihlendiği tahmin edilmektedir. Ancak bir bütün olarak hangi dönemde ortaya çıktığı tam olarak kestirilememektedir.⁹¹ Çünkü geniş bir dönem içerisinde, çağlar boyu tahrife uğramadan kuşaktan kuşağa aktararak vücut bulmuştur.⁹²

Veda inanırları, Veda ilahilerinin insanlar tarafından kompoze edilmediğine, ortaya çıktığı dönemin ermişleri olan Rşilere (Vişvamitra, Vamadeva, Grtsamada, Atri,

⁸⁷ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:49; Renou, *Hinduizm*, 10; Fuat Aydın ve Feyza Betül Aydın, ed., *Georges Dumezil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2012), 268.

⁸⁸ Kulke ve Rothermund, *History of India*, 36; Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:48.

⁸⁹ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 26.

⁹⁰ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 60-61.

⁹¹ Kutlutürk, *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 35; Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 174; Yitik, *Doğu Dinleri*, 50; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 39; Korhan Kaya, *Hinduizm* (İstanbul: Sujala Yayıncılık, 2018), 40.

⁹² Kulke ve Rothermund, *History of India*, 35; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 38.

Vasishtha, Bharadvaca vb.) tanrı Brahma'dan bir nefes olarak sudur etmek suretiyle vahyedildiğine ve sonraki dönemlerde yazıya geçirildiğine inanmaktadır.⁹³ Bir kesim inanan ise, yalnız Rigveda ilahilerinin vahiy ürünü olduğunu, diğer üç Veda koleksiyonunun ilahilerini, insanların ondan ilham alarak kendilerine özgü birtakım amaçlar doğrultusunda oluşturduğunu düşünmektedir.⁹⁴ Buradan anlaşılabacağı üzere, inananlar nezdinde diğer üç kitabın muhtevası büyük ölçüde Rigveda'dan alıntılandığı için, Veda koleksiyonunun en önemlisi, şruti (vahiy kaynaklı) olarak özel bir anlam taşıyan Rigveda'dır.⁹⁵

Veda koleksiyonu genellikle iki bölümden oluşmaktadır: Mantralar, şiirsel kıtalar şeklinde kompoze edilmiş duaları ve muhtelif tanrıları hoşnut etmek için düzülen övgüleri içerirken; Brahmanalar, düzyazı formunda yazılmış ve mantralarda bahsedilen olayları açıklayan ve genellikle düzenlenen kurban törenlerinin adım adım uygulanması için yazılan tefsirlerdir. Buna binaen, şiir olarak yazılan bölümlerin mensur olarak kaleme alınan Brahmanalardan daha önceki dönemlere tarihlendiği söylenebilir.⁹⁶

Rigveda ilahilerinin derlemesi, yaklaşık MÖ. 1500'lerde Orta Asya'da yaşayan ve kendilerini "şerefli, asil" anlamına gelen Aryan olarak tanımlayan insanların kuzeyden Hindistan topraklarına göçtüğü zamana dayanmaktadır. Bu insanların Hint-Avrupa

⁹³ Kutlutürk, *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 34; Campbell, *Oriental Mythology*, 189; Yitik, *Doğu Dinleri*, 50; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 39; Kaya, *Hint'te Tanrı*, 19; Kaya, *Hinduizm*, 40; Renou, *Hinduizm*, 11-12.

⁹⁴ Yitik, *Doğu Dinleri*, 50.

⁹⁵ Fuat Aydın, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2013), 19.

⁹⁶ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 43; Yitik, *Doğu Dinleri*, 50; Kulke ve Rothermund, *History of India*, 35; Kutlutürk, *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 36.

kavminin bir kolu olduğu düşünölmektedir.⁹⁷ Bu kitap, dönemin coğrafi, sosyal, kültürel ve dil bilimsel özelliklerine ayna tutan birincil kaynak olduğu için araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Ayrıca Hint Aryanlarının ilk göçünden, Ganj topraklarını zapt etmelerine, MÖ. 6. asırda ilk devlet yönetimlerini kurmalarına kadar olan kültürel evrim, gelişim ve bu coğrafyaya yerleşim süreçlerini yansıtmaktadır.⁹⁸ Örnek olarak, ilahilerde bulunan coğrafi isimler, nehirler, hayvancılık ve tarımsal faaliyetler ile alakalı anekdotlar Vedalar dönemine dair önemli bilgiler sağlamaktadır.⁹⁹

Bu kutsal metin derlemelerinin amacı, insanlara yeryüzünde başarı, mutluluk, uzun ömür ve sağlık getirmek, tanrısal varlıkları ve kötücöl olanları yatıştırmak, insan-tanrı arasında iletişim kurmak ve din bilginleri sayesinde ölümden sonra gerçek saadeti yakalamaktır.¹⁰⁰ Bunun başlıca aracı popüler ve dini şiirlerdir. Tanrılara olan bağlılığın tabi göstergesi olan şiirler, zamanla sunaklarda kullanılagelmiştir. Kullanımı kolaylaştırmak amacıyla, zamanla insanların kutsallaştırdığı şiirler toplanmış ve düzenlenmiştir.¹⁰¹

Veda inanırları, bu ilahi derlemelerinde, doğal fenomenleri tanrısal varlıklara dönüştürerek kişileştirme sürecine tabi tutmuş ve antropomorfik yapıda tanrısal karakterler oluşturmuşlardır.¹⁰² Hindu dini metinlerinin en kutsal ve en antik metinleri olan bu külliyatta İndra, Varuna, Agni, Surya gibi tanrılara ithaf edilen ilahiler, onların özellikleri ve ilahi güçleri hakkında bilgi vermektedir. Aryanların, Dasa/Dasyu olarak

⁹⁷ Kulke ve Rothermund, *History of India*, 35; Renou, *Hinduizm*, 9; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 102; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 37.

⁹⁸ Kulke ve Rothermund, *History of India*, 35; Kaya, *Hinduizm*, 40.

⁹⁹ Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 41.

¹⁰⁰ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 61.

¹⁰¹ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:48.

¹⁰² Macdonell, *Vedic Mythology*, 2; Kaya, *Hint'te Tanrı*, 20; Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 21.

isimlendirdiği siyah tenli yerliler, Veda metinlerinde pejoratif kelimelerle anlatılmaktadır.¹⁰³

Vedalarda adı geçen tanrısal varlıkların her birinin sorumlu olduğu bir alan ve buna bağlı iktidar gücü bulunmaktadır. Bazı ilahiler dışında genellikle, politeist bir çerçeve çizilmektedir.¹⁰⁴ Bundandır ki, Max Müller, Rigveda tanrı anlayışını “Henoteizm” veya “Katenoteizm” olarak tanımlamıştır. Müller’in literatüre kazandırdığı bu terimler, çok tanrılı anlayışın içinde ayrı ayrı her bir tanrının, tek ve aynı tanrının farklı isimleriyle anılması veya bu tanrılardan her birinin çeşitli zaman ve mekanlarda tek olan yüce tanrı olarak algılanması anlamına gelmektedir.¹⁰⁵

A. Rigveda

En kadim Aryan kutsal metinlerinden olan Rigveda incelendiğinde, dört koleksiyonun en antik belgesi olmanın yanında, Hint-Avrupa dillerinin de en eski örneğini oluşturmaktadır.¹⁰⁶ Bloomfield, Rigveda’nın insanlığın en kadim tarihine dair kutsal düşüncenin ilk kıvılcımlarını içeren bir nevi “Aryan İncili” olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁷

¹⁰³ Kulke ve Rothermund, *History of India*, 36-37.

¹⁰⁴ Yitik, *Doğu Dinleri*, 51.

¹⁰⁵ Edward Washburn Hopkins, *The Religions of India* (London: Ginn & Company, 1895), 139, 177, 571; Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 22; Kutlutürk, *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 38.

¹⁰⁶ Kutlutürk, *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 36; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 26; Ruben, *Eski Hind Tarihi*, 2; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’den Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 102; Şeriati, *Dinler Tarihi I*, 245; Renou, *Hinduizm*, 11; Challaye, *Dinler Tarihi*, 51.

¹⁰⁷ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 61-63.

“Beyitler Kitabı” veya “İlahilerin Vedası” olarak bilinen bu antik belge, Soma kurbanı sırasında okunması gereken ilahileri içermektedir.¹⁰⁸

Hindologlara göre, Aryan istilacıların pastoral tapınımlarının ifadesi ve Hindu dini metinlerinin doğuşu olan Rigveda, MÖ. 1500-1000 yılları arasında teşekkül eden, insanlığın en eski kutsal kitabıdır.¹⁰⁹ Her biri farklı zaman diliminde oluşturulan Rigveda, 10 kitaptan (Mandala), 1017 veya 1028 ilahiden (Sukta), 10.552 mısradan (Mantra) oluşmaktadır.¹¹⁰

Oluşumu geniş zamana yayılan bu ilahiler derlemesinin muhtevası, farklı ermişler (Rşi) tarafından kompoze edildiği göz önüne alındığında, bütün olarak tutarlılık göstermesi beklenemez.¹¹¹ Rigveda üslup bakımından değerlendirildiğinde, I. ve X. kitapların (Mandala) bu kutsal metne sonradan eklendiği, II. ve VII. kitapların en eski nüshalar olduğu ifade edilir.¹¹² İlâveten, üslup bakımından X. kitap, diğer mandalalardan daha farklıdır. Burada en eski nüshaların aksine, tüm bu evreni var eden “Hiranya-Garbha” (Altın Yumurta) yahut Brahma olarak bilinen “Pracapati”nin yüce yaratıcı olduğu, öbür tanrıları onun var ettiği ve bu nedenle kurban sunularına ve tapınımına en layık tanrısal varlığın o olduğu vurgulanır.¹¹³ IX. kitap, ezilerek suyu çıkarılan, ritüellerde tanrılara

¹⁰⁸ Aydın ve Aydın, *Georges Dumézil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 267; Renou, *Hinduizm*, 11.

¹⁰⁹ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 15; Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:49; Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 174; Challaye, *Dinler Tarihi*, 51; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 219, 295.

¹¹⁰ Max Müller, *On Origin and Growth of Religion as Illustrated by the Religions of India* (London: Longmans Green and Co, 1901), 155; Kulke ve Rothermund, *History of India*, 36; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 294; Kaya, *Hint'te Tanrı*, 27; Aydın ve Aydın, *Georges Dumézil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 267; Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:48.

¹¹¹ Macdonell, *Vedic Mythology*, 3; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 61-63.

¹¹² Kulke ve Rothermund, *History of India*, 36; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 39.

¹¹³ Yitik, *Doğu Dinleri*, 51.

sunulan sarhoş edici bir içecek haline getirilen ve tanrısallık atfedilen Soma bitkisine tahsis edilmiş bir çeşit ders kitabıdır.¹¹⁴ Rigveda, sunuları ve tanrılara yakarılan kurban törenlerini yöneten Hotr rahiplerinin el kitabıdır.¹¹⁵

Rigveda'nın kendine has bir okunuş tarzı vardır. Farklı uzunluklarda mısralardan meydana gelen Rigveda, *ric* adı verilen vezinle yazılmış ve bu vezinle yazılan ilahilerin toplamı olarak Rigveda diye adlandırılmıştır. İnançları gereği Vedalar'ı isteyen, istediği gibi yazıya geçirememektedir. Belirli makam ve vurgu ile okunması gerektiği için kalemin, manasını tam olarak açığa çıkaramadığına inanılmaktadır. Biruni'ye göre, bunun asıl nedeni, Vedalar'da bir noksan yahut fazlalık çıkmasından endişe etmeleridir. Yazılmasından korkulduğu için zaman içinde bir bölümü ya unutulmuş ya da kaybedilmiştir.¹¹⁶

Tanrıları takdis etmek için yazılan Rigveda da her kutsal kitap gibi içinde birtakım emir ve yasaklar barındırır. Bunun yanında, ahlaki ilkelere özendirmek ve ahlaksız davranıştan sakındırmak için ceza ve mükafatlar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.¹¹⁷ Gelişmiş mitolojik figürlere sahip olan Rigveda, genel olarak Veda tanrı panteonuna ithaf edilen, 33 büyük tanrıya yakaran ilahilerden oluşur. Agni, Varuna, Mitra, Soma, Surya ve Indra gibi tanrısal varlıklar insan hayatının işleyişine kolaylıkla müdahil olabildikleri için, doğru şekilde yakarıldığında ve gereken sunular sunulduğunda şefkatli, aksi takdirde

¹¹⁴ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 28-29; Aydın ve Aydın, *Georges Dumézil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 268; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 39.

¹¹⁵ Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 174.

¹¹⁶ Ebu Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Biruni, *Tahkiku ma li'l-Hind*, çev. Kıvameddin Burslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 77.

¹¹⁷ el-Biruni, 77.

dehşet verici olmaktadır.¹¹⁸ Aslında tanrıları yatıştırmak ve iletişim geliştirmek için oluşturulan bu metin kurban sunaklarının olmazsa olmazıdır.¹¹⁹

Tanrıları yatıştırmak ve onlarla iletişim halinde olmak için oluşturulan Rigveda'nın tanrı anlayışının, doğal fenomenlerin kişileştirilmesine bağlı olarak, antropomorfik tanrısallaştırmayla oluşturulduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ Nitekim gökyüzü, güneş, fırtına, şafak, rüzgar gibi doğa fenomenlerinin yanında, tanrılar ve insanlar arasında elçilik vazifesi gören Agni'ye ve kurban törenlerinde kullanılan, tanrıların içtikçe cesaretlendiği kutsal içecek Soma'ya tapınım söz konusudur. Tapınılan tanrıların en gözdesi ise Aryanların ulusal savaş tanrısı İndra'dır.¹²¹

Antik çağlarda Aryanlar, henüz Hindistan ve İran coğrafyalarına dağılmamışken tek ırk halinde yaşamıştır. Esasen, Rigveda'da kullanılan Sanskrit dili ve Avesta dili, aynı dilin iki ayrı lehçesidir. Rigveda yazım ve üslup açısından değerlendirildiğinde, özellikle Avesta'nın en kadim bölümü olan Gathalar ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Hatta ortak tarih ve inanca işaret eden tanrı ve hükümdar isimlerinin de Avesta ve Rigveda'da aynı olduğu görülmektedir.¹²²

B. Yacurveda

¹¹⁸ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 29; Renou, *Hinduizm*, 13; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 294; Kaya, *Hinduizm*, 40.

¹¹⁹ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 182.

¹²⁰ Macdonell, *Vedic Mythology*, 2; Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 15; Kaya, *Hinduizm*, 40; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 182.

¹²¹ Childe, *The Aryans: A Study of Indo-European Origins*, 30.

¹²² Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 219, 295.

“Formüllerin Vedası” veya “Kurallar Kitabı” adıyla da bilinen Yacurveda, bütünüyle kurban ritüelleri esnasında okunması gereken duaları içeren kutsal metnidir. Bununla birlikte, dini tören ve kurban ritüellerini düzenlemekle yükümlü *Adhvaryu* rahiplerinin el kitabı niteliğindedir.¹²³ Yacurveda genellikle, diğer Veda metinlerinden ödünç alınan beyitleri içermektedir. Rahiplerin saygıyla kurban töreniyle ilgili görevlerini yerine getirirken sırasıyla uyguladıkları dualar derlemesidir.¹²⁴

Yacurveda, tanrılara methiye düzmekten ziyade, kurbanın teknik detaylarını içeren pasajları barındırmaktadır.¹²⁵ Bu kitap, kurban çeşitlerine göre kategorize edilmiş ve ritüellerde kullanılması olmazsa olmaz duaları içermektedir.¹²⁶ Bu kitapta bulunan formüller, kısa ve özdür. Ekseriyetle herhangi bir uygulamaya yönelik söylenmiştir ve hemen hemen hiçbir tanrıya hitap etmemektedir.¹²⁷ Yacurveda’nın ilk bölümleri, ritüellerde okunması gereken formülleri düzyazı formuyla sunmaktadır. İlk bölümler genel olarak manzum yazılan sonraki bölümün tefsiri niteliğindedir.¹²⁸ *Yacumshi* adı verilen bu kısım, Veda koleksiyonunun en antik karakteristik niteliklerini aktaran Hint-Avrupa ırkının en eski düzyazı formu olarak, Yacurveda’nın içerisinde bulunmaktadır.¹²⁹

¹²³ Kutlutürk, *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 38; Renou, *Hinduizm*, 11; Yitik, *Doğu Dinleri*, 56; Aydın, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*, 19; Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 174; Aydın ve Aydın, *Georges Dumezil’den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 267.

¹²⁴ Aydın ve Aydın, *Georges Dumezil’den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 267.

¹²⁵ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 33.

¹²⁶ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:49.

¹²⁷ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 35.

¹²⁸ Renou, *Hinduizm*, 11.

¹²⁹ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 33; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 45.

Yacurveda incelendiğinde, diğer Veda metinlerine nazaran daha sonraki bir döneme tarihlense de Hindistan'ın antik tarihine dair birçok bilgiyi içermektedir. Bunun bir nedeni, diğer Veda metinleri gibi muhtevasının çoğunu Rigveda'dan almış olmasıdır.¹³⁰ Yorumları oluşturan bölümün esas metinden ayrılması ve tekrar düzenlemeye tabi tutulması sonucunda “Siyah” (Krişna) ve “Beyaz” (Sukla) olarak iki farklı metin oluşmuştur.¹³¹ Görülen “Siyah” ve “Beyaz” ayrımı ilk olarak büyü ve tılsımı yahut iyi ve kötüyü çağrışırsa da aslında “Beyaz” olanın asıl güvenilen metin olduğu, “Siyah” olanın ise kurban töreninde bu metnin nasıl kullanılacağını anlatmak amacıyla insan elinden çıkmış ve “Beyaz” Yacurveda'yı tanımlayıcı açıklamalar barındırdığı ve onun sahip olduğu sistematikten mahrum olduğu söylenebilir.¹³²

C. Samaveda

Vedaların bir diğer koleksiyonu olan Samaveda, Hint literatürünün binlerce yıl devam eden şifahi geleneğinin en önemli parçalarındandır.¹³³ Samaveda, Soma kurbanının uygulanmasıyla ilgili emir ve yasakları içeren pasajlardan oluşmaktadır.¹³⁴ 1549 kıta ve iki bölümden oluşan Samaveda'nın neredeyse tamamı Rigveda'dan alıntılanmıştır.¹³⁵

¹³⁰ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 33.

¹³¹ Kutlutürk, *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 39.

¹³² Yitik, *Doğu Dinleri*, 57; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 43.

¹³³ Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 42.

¹³⁴ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:49; el-Biruni, *Tahkiku ma li'l-Hind*, 80.

¹³⁵ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 36; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 43; Renou, *Hinduizm*, 11; Aydın, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*, 19.

Bu kitaptaki pasajların anlamı, okunan makama ve ezgilere göre şekillenmektedir.¹³⁶ Bu anlamda, “Ezgiler Kitabı” olarak da bilinen Samaveda, rahiplere mahsus güfte ve beste ile icra edilmekle birlikte, Rigveda’nın özeti mahiyetindedir. Öyle ki 1442 mantrasını Rigveda’dan almıştır. Rigveda’nın yanı sıra Yacurveda tekrarlarına da sıklıkla rastlanmaktadır.¹³⁷

Puranalar’da bin tane Samaveda olduğu zikredilirken günümüze yalnızca üçü ulaşabilmiştir. Bunlardan en çok tanınanı *Kauthumas’ın Samavedası*’dır. Diğerleri ise *Ranayaniya* ve *Caiminiya*’ya aittir.¹³⁸ Samaveda’yı kurban törenlerini icra eden *Udgatr* rahiplerinin daha çok kullandığı bilinmektedir.¹³⁹ Bu kutsal metinde, diğer Veda koleksiyonlarında görülmeyen efsanelere iliştilen birtakım orijinal uygulamaların da olduğu görülmektedir.¹⁴⁰ Vedalar arasında kökeni ve gayesi açısından en anlaşılması zor olanıdır. Samaveda çoğunlukla, kötü yaratıklarla ve şeytanlarla mücadele ederken cesaretlenmek için Soma içen, fırtına gibi esen tanrı İndra’ya tapınmak için adanmıştır.¹⁴¹

D. Atharvaveda

Diğer Veda metinlerinden daha geç bir döneme tarihlendiği düşünülen Atharvaveda, kötü ruhların öfkesini engellemek ve onları kendi tarafına çekerek daha güçlü düşmanlarını

¹³⁶ el-Biruni, *Tahkiku ma li'l-Hind*, 80; Aydın, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*, 19; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 36; Renou, *Hinduizm*, 11.

¹³⁷ Aydın ve Aydın, *Georges Dumezil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 267; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 42; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 36.

¹³⁸ Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 42.

¹³⁹ Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 174; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 43.

¹⁴⁰ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 36.

¹⁴¹ Bloomfield, 36-37.

yenmek için kompoze edilmiş bir büyü mecmuasıdır.¹⁴² Daha geç bir dönemde oluşturulmuş olsa da insan düşünce tarihinin ilk örnekleri arasında bulunmaktadır.¹⁴³ Antik Hinduların psikolojileri ve yaşantıları hakkında şaşırtıcı bilgiler aktarmakla birlikte, batıl inançlar, dönemin yaygın uygulamaları, sıradan hayat, doğum, evlilik ve ölüm gibi meseleler hakkında verdiği bilgiler bakımından oldukça önemlidir.¹⁴⁴

Bu kitapta bulunan ilahilerin yaklaşık 1/6'sı Rigveda'dan alıntılanmış, özellikle X. bölümden faydalanılmıştır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Atharvaveda'nın ya Rigveda'nın X. bölümüyle çağdaş olduğu ya da ondan sonraki bir döneme tarihlendiği düşünülmektedir.¹⁴⁵ Rigveda'nın içeriğinde büyüye dair bulgular azdır; mevcut büyü formülleri ise geç dönemde kitaba eklendiği düşünülen X. kitaptadır. Bunlarda şeytani figürlerin yüceltildiği ve tanrıların ikinci dereceye indirildiği görülmektedir.¹⁴⁶ Bu nedenle, genelde Rigveda ile aynı tanrı isimlerini barındıran Atharvaveda'da tanrıların karakteri Rigveda'ya nispeten siliktir.¹⁴⁷

Atharvaveda'nın bilinen en kadim ismi *Atharvangirasah*'tır. Bu isim, iki mitik rahip ailesi olan *Atharvanlar* ile *Angiraslar*'ın birleşmesiyle oluşmuştur.¹⁴⁸ *Brahmanaveda* da denilen Atharvaveda, Brahman sınıfı rahiplerin teosofik ilahiler içeren ve zamanla nihai

¹⁴² Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 26; Aydın ve Aydın, *Georges Dumézil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 268; Kutlutürk, *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 39.

¹⁴³ Yitik, *Doğu Dinleri*, 57-58.

¹⁴⁴ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 41; Aydın ve Aydın, *Georges Dumézil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 268; Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 26.

¹⁴⁵ Kutlutürk, *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 39; Yitik, *Doğu Dinleri*, 58.

¹⁴⁶ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 25.

¹⁴⁷ Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 46.

¹⁴⁸ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 39.

dini kabul haline gelen el kitabıdır.¹⁴⁹ 20 kitaba bölünen bu koleksiyon, MÖ. II. ve III. bin yılda yaşayan Hint-Avrupalıların dini ve manevi kültür birikimini kaydettiği için çok önemlidir.¹⁵⁰

III. Avesta Metinleri

Avesta, “esas, temel, asıl metin” anlamlarına gelir. Avesta’nın, Vedalar’ın da kökeni olan *vid* (bilmek) mastarından türediği, dolayısıyla “bilgelik” veya “bilgi” anlamına geldiği belirtilmektedir.¹⁵¹ Zerdüştlüğün kutsal kitabının adına çeşitli kaynaklarda *Ebesta*, *Upasta*, *Vesta*, *Esta*, *Evista*, *Avista* gibi birbirinden değişik şekillerde atıfta bulunulsa da en yaygın şekli Avesta’dır.¹⁵² Avesta, Vedalar’a benzer özelliklere sahip olmakla birlikte, ona nazaran daha küçük bir koleksiyondur.¹⁵³

Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta hakkında Batı dünyasındaki ilk ciddi çalışmalar XVII-XVIII. yüzyıllarda görülmektedir.¹⁵⁴ Fransız bilim insanı Anquetil De Perron bu anlamda, Avesta’nın keşfi ile ilgili öncülük etmiş ve 1771’de Avesta’nın ilk çevirisini hazırlayarak onu Avrupa’ya taşımıştır.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Bloomfield, 40; Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 174; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 46.

¹⁵⁰ Aydın ve Aydın, *Georges Dumezil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 268; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 45.

¹⁵¹ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 35.

¹⁵² Tıgılı, *Zerdüş't, Hayatı ve Öğretisi*, 17; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 35.

¹⁵³ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:55; Michael Witzel, “Gandhāra and the Formation of the Vedic and Zoroastrian Canons”, t.y., 6.

¹⁵⁴ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 221.

¹⁵⁵ Curtis, *Persian myths*, 10; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 221; Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, 1:xv; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 31.

Filolojik olarak, bizzat Zerdüşt'e nispet edilen ve Avesta'nın en antik bölümlerinden olan Gathalar'ın dil özellikleri Rigveda'nınkiyle hemen hemen aynıdır. Bu iki metin, kelime çekimleri aynı olan, morfolojik olarak da birbirine benzeyen, küçük fonetik değişikliklerle birbirinden ayrılan aynı kökene sahip kelimelerle oluşturulmuştur.¹⁵⁶ Avesta ile ilgili metinler hariç bu dilde kompoze edilen bir başka eser yoktur. Belki de bu sebeple tam olarak Avesta kelimesinin anlamı ve kökeni bilinmemektedir.¹⁵⁷ Avesta külliyatı, Zerdüştî din bilginleri tarafından, Sasaniler yönetimine kadar şifahi olarak nesilden nesile aktarılmış, Sasaniler zamanında inanırları anlamakta güçlük çekmeye başlayınca unutulmaya yüz tutması nedeniyle, Avesta'yı yazıya aktarmak için orijinal bir yazı formu icat edilmiştir.¹⁵⁸ Bu kutsal kitabın yazıldığı dil *Avesta dili*, üzerine yapılan açıklama ve yorumlara ise *Zend* adı verilmiştir.¹⁵⁹ Topyekun kutsal metinlerin ve yorumlarının bulunduğu külliyata ise *Zend-Avesta* denilmiştir.¹⁶⁰ Avesta dili, Hint-Avrupa dil ailesine mensup olmakla birlikte, günümüzde en antik Hint-İran dillerinden sayılmaktadır.¹⁶¹

Bizatihi Zerdüşt, öğretisi ile politeizme karşı, evrenin ve tüm varlıkların tek bir ilahı olduğunun ve yalnızca bu ilahın tapınma layık olduğunu savunmuştur.¹⁶² Fakat eldeki Avesta metinlerinde politeistik yapı göze çarpmaktadır. Bu hususla ilgili yapılan

¹⁵⁶ Edwin Bryant, *The Quest For The Origins Of Vedic Culture The Indo Aryan Migration Debate*, 129-30.

¹⁵⁷ Tıǵlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 19.

¹⁵⁸ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 36.

¹⁵⁹ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:56; Tıǵlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 18; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 102.

¹⁶⁰ Tıǵlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 18; Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:55-56.

¹⁶¹ Tıǵlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 19.

¹⁶² Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 2:108.

değerlendirmelere göre, daha sonraki süreçte biçimciliğin ve tanrısal varlıkların çoğalmasının etkisiyle çok tanrıcılık bu dini metinlere girmiştir.¹⁶³

Zerdüş'te dayandırılan Gathalar'ın da içinde bulunduğu Avesta külliyyatı, Zerdüş'ten sonraki dönemde teşekkül etmiş ve derlenmiştir.¹⁶⁴ Gathalar'da Aryan inançlarında görülen tabiat tapınımlarının reddedilmiştir. Fakat daha sonra Zerdüş'ün getirdiği ahlaki değerleri ve dini sistemi tersine çeviren Vendidad gibi bölümler, bu dinin inanırları tarafından kutsal sayılmıştır. Olasılıkla Zerdüş'ten sonra bu dinin mensupları, dinin özünü tam anlamıyla benimseyememiştir. Özellikle de Avesta'nın otantik hali unutulunca, Zerdüş reformundan önceki tapınım formunun halkın günlük yaşantısına tekrar dahil edilmiş, bu gelişme eski Aryan dini inancına geri dönüşü tetiklemiştir.¹⁶⁵

Zerdüş'ün getirdiği dini öğretilerin kısmen değişerek Zerdüş öncesi geleneğe doğru dönüşüm geçirmesinin göstergelerinden biri, gelenekten çıkarılan tanrısal varlıkların, yüce tanrı Ahura Mazda ve Zerdüş ile bağdaştırılarak tekrar Avesta metinlerine eklemlenmesidir. Bu durum metinde çok tanrı inancın öne çıkmasına neden olmuştur. Zerdüş'ün ilkelerinde bulunmayan, ancak sonradan tanrısallık atfedilen varlıklara da Avesta'da yer verilmiş ve bunlar "tapınılmaya layık" manasına gelen *Yazata* olarak nitelenmiştir.¹⁶⁶

İranlılar, dini inançlarını yazıya aktarılmadan önce, nesilden nesile aktarılan adet ve geleneklere göre sürdürmüşlerdir. Zira o dönemlerde, halkın okuma yazma oranı düşük

¹⁶³ Moffat, 2:157.

¹⁶⁴ Alıcı, *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*, 46.

¹⁶⁵ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 74.

¹⁶⁶ Alıcı, *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*, 48.

olmakla birlikte, sadece din adamları ve halkın ileri gelenleri okuma yazma bilmektedir.¹⁶⁷ MS. ilk yüzyıllarda Sasaniler dönemi Zerdüştlüğünde din bilginleri hükümdarlara karşı nüfuzunu arttırarak devlet yönetiminde güçlenmiştir. Bunun da etkisiyle din ve devlet işleri birleştirilerek Zerdüştlük artık devlet dini kabul edilmiş, Sasaniler bir din devleti hüviyeti kazanmıştır. Bu ve bunun gibi pek çok neden Avesta metinlerinin yazıya geçirilmesi ihtiyacını doğurmuştur.¹⁶⁸

Avesta sözlü geleneği, MS. VI. yüzyılda, Zerdüş'tün ölümünden yaklaşık bin yıl kadar sonra, Sasani yönetiminin son dönemlerinde yazıya geçirilmiştir.¹⁶⁹ Yazıya geçirilmeden önce Avesta sözlü geleneği, Zerdüş'ti din adamlarınca ezberlenmek suretiyle kuşaklar boyu şifahi olarak aktarılmıştır. Bir iddiaya göre, Avesta Ahamenişler döneminde (Yaklaşık MÖ. 300'lerde), Babillilerden yahut Finikelilerden alındığı düşünülen Arami alfabesi ile 12 bin öküz derisi üzerine altın suyu ile yazılarak İstahr devlet arşivinde korumaya alınmıştır, ancak İskender'in İran'ı ele geçirmesinden sonra bu nüsha imha edilmiştir.¹⁷⁰ Sonraki dönem Part hükümdarlığı zamanında I. Belaş tarafından tekrar yazılmak istenmiş ve oluşturulan bu nüsha Urmiye Ateşgedesi'nde muhafaza edilmiştir.¹⁷¹ Parsi geleneğe göre, bu nüshanın çoğu İslam ordusunun İran fetihleri esnasında Zerdüş'tiler bu coğrafyadan Hint topraklarına kaçarken kaybolmuştur.¹⁷²

¹⁶⁷ Tıǧlı, *Zerdüş't, Hayatı ve Öğretisi*, 18.

¹⁶⁸ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 32.

¹⁶⁹ Michael Axworthy, *İran Aklin İmparatorluğu*, çev. Özlem Gitmez (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 21; Alıcı, *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*, 46.

¹⁷⁰ Curtis, *Persian myths*, 10; Kadri Yıldırım, *Zerdüş'ti ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüş't Avesta ve Temel Öğretileri* (İstanbul: Avesta Yayınları, 2019), 61; Tıǧlı, *Zerdüş't, Hayatı ve Öğretisi*, 17; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 157; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 32, 33, 36.

¹⁷¹ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 32.

¹⁷² Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 65.

Avesta'nın yazıya geçirilmesi sürecinde, Azerpad Mehraspendan öncülüğünde din adamları, dönemin ve toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak bu kutsal metinlerin içinden bazı bölümleri çıkarmış ve uygun gördükleri bazı bölümleri de eklemişlerdir. Avesta'nın son yazılan ve dini otoriteler tarafından kabul gören nüshası, Sasani hükümdarı olan II. Şapur zamanında (310-379) kayıt altına alınmıştır.¹⁷³ Azerpad, Avesta'nın anlamı kapalı pasajlarını tercüme etmiş ve Avesta'nın içinden bazı parçaları toplayarak *Khorde Avesta* bölümünü oluşturmuştur.¹⁷⁴ Mobedlerin¹⁷⁵ kişisel tercihlerine göre şekillenen Avesta, orijinal metnin az bir kısmını içermektedir. Günümüze ulaşan ve otorite sayılan kutsal kitapta, Zerdüşt'ün öğretisinden çok Hint kültürünün etkisi görülmektedir.¹⁷⁶

İslam fetihleriyle Müslümanların İran topraklarında hakimiyet kurmasından sonra Zerdüşt dini mensupları, farklı coğrafyalara, özellikle de Hindistan topraklarına göç etmiştir.¹⁷⁷ “Parsi” olarak bilinen, Hindistan'a yerleşen Zerdüştî grup Bombay başta olmak üzere birkaç şehre yerleşmiştir. İran'da özellikle Yezd ve Kirman dolaylarında; küçük gruplar halinde de Tahran, Kaşan ve Şiraz gibi bölgelerde yaşamlarını sürdürmektedirler.¹⁷⁸

¹⁷³ Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum* (ms. 226-652), 79; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 158.; Fatih Topaloğlu, *Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010), 61.

¹⁷⁴ Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 18.

¹⁷⁵ Mobedler, Zerdüşt sonrası dönemde üstün konuma sahip din adamlarıdır. Bkz. Korkmaz, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, 114.

¹⁷⁶ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 157, 158.

¹⁷⁷ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 31.

¹⁷⁸ Yıldırım, 31, 39.

Avesta'da kökeni Aryanlara dayanan, inanç, gelenek, görenek ve mitolojik anlatılardan söz edilmektedir.¹⁷⁹ Ait olduğu toplumun yaşam biçimi ve dini inanç sistemi hakkında ayrıntılı bilgi aktarmaktadır.¹⁸⁰ Genel çerçevede dini meselelere ek olarak ahlak, erdem, gelenek ve görenekler, Mazda inancı, dünya, ahiret, yaratılış, kıyamet, astronomi, astroloji, mitoloji, hukuk kuralları, temizlik vb. konulardan da bahsedilmektedir.

Avesta kutsal metinleri “Yasna, Yaştlar, Visperad, Vendidad, Khorde Avesta” olmak üzere beş farklı bölümden oluşmaktadır.¹⁸¹ Yasna'nın içinde bulunan on yedi ilahisi Rigveda'nın diline benzerlik göstermekle birlikte, Avesta'nın geri kalanına nazaran en arkaik dil özelliklerine sahiptir. Bizzat Zerdüşt'e atfedilen bu bölüm diğerlerinden ayırt edilmek için, “ilahiler” anlamına gelen *Gathalar* olarak adlandırılmıştır.¹⁸²

A. Gathalar

Zerdüştlüğün en antik ve en değerli hazinesi Gathalar, bizzat Zerdüşt'e atfedilmektedir.¹⁸³ *Gat* veya antik Avesta dilinde *Gath*, “ilahi” yahut “şarkı” anlamına gelir. Gathalar, 5 bölüm ve 17 hattan oluşur. Bunlar “Ahunavad Gah, Oštavad Gah, Spentmed Gah, Vehištayešt ve Vohukhštar Gah”tır.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 17.

¹⁸⁰ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 37.

¹⁸¹ Yıldırım, 36; Alıcı, *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*, 46.

¹⁸² Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 36.

¹⁸³ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 41; Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 348; Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 21.

¹⁸⁴ Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 21.

Yasna'nın en eski ve en orijinal bölümü olan Gathalar'ın temel konusu, her şeyin yaratıcısı, sonsuz hükümdar Ahura Mazda'dır.¹⁸⁵ Diğer kitaplarda Gathalar'dan övgüyle bahsedilmekle birlikte, onun okunması bir ibadet şekli olarak geçmektedir. Yasna'nın kendi içinde bile Gathalar'dan bahsedilmektedir.¹⁸⁶ Diğer Avesta metinleri ve Gathalar kıyaslandığında, dil bilgisi bakımından Gathalar'ın dilinin Vedalar'a çok daha yakın olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁷

Gathalar'ın ilk kez hangi dönemde, hangi dilde yazıldığı, ne zaman sözlü aktarımdan yazıya geçirildiği hususunda kesin bir kaniya ulaşmamızı sağlayacak yeterli malumat yoktur.¹⁸⁸ Gathalar, Avesta'nın diğer bölümleriyle karşılaştırıldığında, Gathalar'ın hafızada daha kolay yer edinen, veciz bir tertibata sahip olması, onun Zerdüşt'e ait otantik metinler olduğu görüşünü desteklemektedir.¹⁸⁹

Gathalar'dan her bir bölüm *hat*lardan, her hat da *bend*lerden meydana gelmektedir. Manzum ve nesir yazı formlarından oluşan bu parçaların nesir kısımları günümüze ulaşmamış, sadece manzum olanlar günümüze kadar gelebilmiştir.¹⁹⁰ Ahura Mazda ve Zerdüşt arasında geçen soru cevap biçimindeki diyaloglardan meydana gelen Gathalar, genellikle yabancılar ve İran halkı arasında olan mücadeleyi değil, Zerdüşt'ün dinine inananlar ve ona karşı olanlar arasındaki çatışmayı konu almaktadır.¹⁹¹ Ayrıca Gathalar, antik Aryanların art arda gerçekleşen göç sürecini ve özellikle ekonomik gelişmeleri,

¹⁸⁵ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 2:146; Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 348.

¹⁸⁶ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:56.

¹⁸⁷ Moffat, 1:57; Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 41.

¹⁸⁸ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 41.

¹⁸⁹ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 65.

¹⁹⁰ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 42.

¹⁹¹ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:185.; Yasna.37.1-3; Yasna.43.5.

hayvancılık ve tarım yapıldığına dair bulguları, göçebelikten yerleşik hayata geçiş evresini içinde barındırmaktadır.¹⁹² Antik Aryanların politeist tanrı anlayışının yerini yüce tanrı Ahura Mazda almıştır ve ahlaka vurgu önemsenmiştir. Zerdüşt, iradeyi insana teslim ederek ahlak felsefesini, insan iradesine dayandırmıştır.¹⁹³

B. Yasna

Yasna “Dua, yakarış ve tören” manasına gelir. Sanskritçede *Yajna*; Pehlevicede *Yazashan* şeklinde geçmektedir.¹⁹⁴ Genel olarak, Avesta külliyyatının diğer bölümlerinden daha özel ve arkaik filolojik özelliklere sahiptir.¹⁹⁵ 72 bölümden oluşan ve özellikle dini ritüellerde okunan Yasna, Avesta’nın en kadim ikinci parçası olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁶ Yasna’da yegane tanrı Ahura Mazda, Asha, yaratılış, Kutsal Ölümsüzler, kutsal ateş ve suya övgü vb. meseleler ele alınmaktadır.¹⁹⁷

Haft Hat kısmında, Zerdüşt öğretisine başkaldırı ve eski dine doğru yöneliş gözlemlenmektedir. Nitekim ilk kez “Kutsal Ölümsüzler” olarak bilinen Amesha Spentalar’a ve diğer Yazatalara burada uluhiyet kazandırılmıştır. Özetle bu kısım, Zerdüşt öğretisinin değişmeye başladığına ve pagan bir ideolojiye yöneldiği ilk evreye işaret etmektedir.¹⁹⁸

¹⁹² Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’den Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 32, 42.

¹⁹³ Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 22.; Yasna.31.11-12; Yasna.30.3-5.

¹⁹⁴ Tıǧlı, 19; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’den Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 43.

¹⁹⁵ Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, 1:xxx.

¹⁹⁶ Alıcı, *İslam Öncesi İran’da Dini Düşünce*, 65; Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 20.

¹⁹⁷ Yıldırım, *Zerdüşt ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüşt Avesta ve Temel Öğretileri*, 64-65; Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 20.

¹⁹⁸ Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 20.

C. Yaşt

Avesta dilinde “Yaşt” ve “Yasna” eş anlamlıdır. Aynı kökene sahip bu iki kelime “yakarış, tapınma, övgü” gibi anlamlara gelmektedir. Fakat Yasna, genel manada övgü anlamına gelirken, Yaşt ise özelde Amesha Spentalar, Yazatalar ve yüce yaratıcıyı övmek anlamına gelmektedir.¹⁹⁹

Sayısı 21 olan Yaşt’ın bölümlerinin her biri adını, Zerdüşt’ün Gathalar’da yer vermediği tanrısal varlıklardan almaktadır. Hurmuzd Yaşt, Aban Yaşt, Hom Yaşt vb. örnek verilebilir.²⁰⁰ Bu kitap, Gathalar’dan çok sonraki bir döneme tarihlenmektedir. Bu metinlerin orijinaleri unutulup kaybolmaya yüz tutmuş ve bazı kısımlar sonradan eklenmiştir. Bundan sonra dini metnin politeizme doğru evrildiği açıkça görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Zerdüştlüğün özgünlüğünü yitirip yozlaşmasına neden olduğu görülmektedir.²⁰¹

Yaştlar, ölçülü, vezinli, şiirsel motiflerle bezeli, hayal gücü yüklü dua ve yakarışlardan oluşmaktadır.²⁰² Yaştlar incelendiğinde, tanrı anlayışı yönünden Hint-İranlıların antik kitabı Rigveda ile birçok ortak özelliği olduğu açıkça görülmektedir. Hem Rigveda’da hem de Yaştlar’da benzer karakterlere ve isimlere sahip tanrısal varlıklar mevcuttur.

¹⁹⁹ Yıldırım, *Zerdüştî ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüşt Avesta ve Temel Öğretileri*, 65; Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 23; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’dan Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 43.

²⁰⁰ Curtis, *Persian myths*, 11; Yıldırım, *Zerdüştî ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüşt Avesta ve Temel Öğretileri*, 65; Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 24; Alıcı, *İslam Öncesi İran’da Dini Düşünce*, 47; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’dan Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 43.

²⁰¹ Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 23.

²⁰² Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’dan Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 43.

Örneğin Avesta'daki Mithra, Haoma ve Ahura gibi tanrısal varlıklar, Rigveda'daki Mitra, Soma ve Varuna ile benzerlik taşımaktadır. Bu ilahi varlıklar, Zerdüşt'ten sonra yeniden ön plana çıkarak Ahura Mazda'nın yardımcıları sıfatıyla önceki dini karşılıklarını tekrar kazanmıştır. Bu yardımcıları var eden de yüce tanrı Ahura Mazda'dan başkası değildir. Yaştlar'da bu ilahi varlıkların yanı sıra pagan Hint-İranlıların eski mitolojik efsanelerine de yer verilmektedir. Bu efsaneler, tanrıların, hükümdarların ve kahramanların, bazen insan bazen de metafiziksel düşmanlarıyla mücadelelerini konu almaktadır.²⁰³

D. Visperad

Visperad, “bütün önderler” anlamına gelmektedir.²⁰⁴ Bu kitabın her bölümü *kerde* olarak bilinmektedir. 24 kereden oluşmakta ve her kerde de *bendlere* ayrılmaktadır.²⁰⁵ 23 fasıla ve 4000 kelimeden ibaret olan bu küçük kitap Ahura Mazda ve onun yarattığı iyi karakterli tanrısalıkları övmek için kompoze edilmiştir. İçerik ve yazım üslubu olarak, Avesta'nın daha erken dönem metinlerinden olan Yasna'ya benzer niteliktedir.²⁰⁶ Bu kitapta bulunan pasajlar, genellikle dini bayram ve sosyal nitelikli oluşumlarda okunmaktadır. Bir nevi ibadet ve kurban ritüeli mecmuasıdır.²⁰⁷

E. Vendidad

²⁰³ Curtis, *Persian myths*, 9.

²⁰⁴ Yıldırım, *Zerdüştî ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüşt Avesta ve Temel Öğretileri*, 66; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 44.

²⁰⁵ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 44.

²⁰⁶ Tığlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 25.

²⁰⁷ Alıcı, *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*, 47; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 44; Tığlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 25.

Vendidad, “şeytandan/devden uzak durma kuralına uyma” anlamına gelir.²⁰⁸ Kötü ruhlarla karşı kuralları barındırmasının yanı sıra günahlardan arınma, suçların cezalandırılması ve mitolojik konularla ilgili detaylı bilgiler aktarmaktadır.²⁰⁹ Toplam 22 *fergerd*den oluşan Vendidad, Avesta’nın eksiksiz şekilde günümüze kadar gelen bölümüdür.²¹⁰ Son *fergerd*de kadar dini yasalar; verilen sözü tutma, yemin, taharet, leş ve pisliklerden sakınma, tövbe etme gibi konulardan söz edilirken, son *fergerd* olan 22. kısımda Angra Mainyu’nın peyda ettiği 99.999 kötülüğe karşı yüce tanrının elçileri vasıtasıyla lütfettiği 99.999 devadan bahsedilmektedir.²¹¹ Tören kurallarına dair detaylar, Zerdüşt’ün sorularına cevap veren Ahura Mazda tarafından aktarılmaktadır. Bu kitap kuvvetle muhtemeldir ki temizliğe olağanüstü önem veren Megler²¹² tarafından oluşturulmuştur.²¹³ Dini yasa ve mitolojik hikayelerin bir derlemesi olan Vendidad, yaratılış konusuyla başlamakta ve Yima’nın saadet dolu hükümdarlığının anlatılarıyla devam etmektedir.²¹⁴

F. Khorde Avesta

Pehlevicede “Küçük Avesta” anlamına gelen Khorde Avesta, Azerpad Mehraspandan tarafından, II. Şapur’un emriyle derlenmiştir.²¹⁵ Din bilginleri dışındaki inanırların günün, ayın ve yılın belli vakitlerinde okuması gereken kısa dualardan oluşmaktadır.²¹⁶

²⁰⁸ Tıǵlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 26; Yıldırım, *Zerdüşt ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüşt Avesta ve Temel Öğretileri*, 67; Alıcı, *İslam Öncesi İran’da Dini Düşünce*, 47; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’den Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 44.

²⁰⁹ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 65.

²¹⁰ Tıǵlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 26.

²¹¹ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’den Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 45.

²¹² Meg, Zerdüştlüğü öğreten din adamı, rahip. Bkz. Korkmaz, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, 107.

²¹³ Yıldırım, *Zerdüşt ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüşt Avesta ve Temel Öğretileri*, 67.

²¹⁴ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 2:148.

²¹⁵ Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, 1:xxx; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’den Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 44; Yıldırım, *Zerdüşt ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüşt Avesta ve Temel Öğretileri*, 66.

²¹⁶ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 2:150; Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, 1:xxx; Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 65.

Hurşidniyayiş, Mahniyayiş, Mihrniyayiş gibi toplam 19 bölümden oluşan ve her bölümü *bendlere* ayrılan Khorde Avesta, aslında Avesta'dan bağımsız ve özel bir bölüm değildir.²¹⁷ Bilhassa Yasna ve Yaşt'taki duaları alıntılanarak oluşturulan Khorde Avesta, dini hayatın inanç ve törensel boyutuna dikkat çekmektedir.²¹⁸ Bir kısım araştırmacı tarafından, bazı parçalarının Avesta'nın kaybolan metinlerini içerdiği düşünülmektedir.²¹⁹

Kutsal gün ve gecelerde, günlük ibadetlerde, *sodre giyme*,²²⁰ *kosti bağlama*²²¹ ve düğün törenleri gibi ritüelistik durumlarda okunan ve birden çok nüshası bulunan bu kitap, farklı kişiler tarafından duaların birtakım ekleme ve çıkarmalarla bir araya getirilmesi suretiyle meydana getirilmiştir.²²²

²¹⁷ Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 26; Yıldırım, *Zerdüşt ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüşt Avesta ve Temel Öğretileri*, 66.

²¹⁸ Alıcı, *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*, 47.

²¹⁹ Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 26.

²²⁰ Her Zerdüşt inanırı yedi yaşından itibaren kötülüklerden sakınmayı ve zahitliği simgeleyen *sodreyi* bağlamak zorundadır. Bkz. Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017.), 525.

²²¹ Her Zerdüşt inanırı yedi yaşından itibaren güzel söz, güzel düşünce ve güzel davranış simgesi olarak tanrıya kulluğu simgeleyen *kostiyi* bağlamak zorundadır. Bkz. Yıldırım, 525.

²²² Yıldırım, *Zerdüşt ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüşt Avesta ve Temel Öğretileri*, 66; Tıǧlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 26.

II. BÖLÜM

RİGVEDA VE AVESTA TANRI PANTEONUNDA İLAHİ VARLIKLAR

Karşılaştırmalı incelemelerle, Hint ve İran mitolojik hazinesinin belirgin ortak özellikleri ve farklı mitolojik değerleri olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum temelde, Hint-İranlı kavimlerin birbirinden ayrılmadan önceki inançlarındaki ortaklığın, ayrıldıktan sonra Zerdüşt'ün İran kolunda yaptığı dini reformdan dolayı farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Zerdüşt öncesi İran dini inancı ve Veda dini geleneğinin ortak özellikleri, Rigveda ve Avesta kutsal kitaplarının filolojik benzerlikleri, iki dini geleneğin ortak tarih ve edebiyata sahip olduklarına işaret etmektedir. Bu iki dini gelenek, Zerdüşt'ten sonra farklılık gösterse de göz ardı edilemeyecek bir bağa sahiptir. Nitekim, Veda mitolojine ait çalışmalarda Avesta, Zerdüştî gelenekle ilgili araştırmalarda ise Rigveda başvurulacak ilk kaynaklardandır.

Zerdüşt, eski Aryan dinini reforme ederken Rigveda'da da bulunan bazı ortak unsurları ya olduğu gibi kabul etmiş ya değiştirerek düzenleme yoluna gitmiş ya da kökten reddetmiştir.²²³ Rigveda'da aktarılan, dini ve sosyal çerçeveye benzerlik gösteren Zerdüşt'ün öğretileri, bir bakıma aynı arka plana sahiptir. Örnek olarak, her iki toplum da sığırları ekonomik yönden önemli görmektedir. Ancak Rigveda, sığır yağmacılığını cesaret ve kahramanlık göstergesi olarak yüceltirken, Avesta bunu bir tür istismar olarak görmüş ve kınamıştır. Vedalar, “Deva” sıfatını tanrısal varlıklar için kullanırken, Avesta bu sıfatı şeytani varlıklar ve ifritler için kullanmış; tanrılarını nitelemek için “Daeva” sıfatı yerine “Ahura” nitelemesini kullanmıştır.²²⁴ Bu ve bunun gibi kavramların

²²³ Edwin Bryant, *The Quest For The Origins Of Vedic Culture The Indo Aryan Migration Debate*, 129.

²²⁴ Edwin Bryant, 130; Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, 1:xviii.

benzerlikleri ve anlamlarının farklılıklar barındırması araştırmacılar için, Hint-İran ortak dini tarihini incelemeye değer kılmıştır.

Aryan tanrılarının bir kısmı Hint-Avrupa dönemine aitken bir kısmı da Hint-İran dönemine aittir. Bazıları da Vedalar'ın geç dönemine denk gelmektedir.²²⁵ Rigveda tanrısallıklarının kimisi dünyanın yaratılışıyla ilgiliyken kimisi de güneşi gökyüzüne yerleştirip onu bir düzen ile hareket etmesi konusuyla ilgilenmektedir. Bir çeşit iş bölümü içinde gibi görünen tanrılar önem sırasına göre sıralamak pek mümkün görünmemektedir.²²⁶

Çok tanrılı Aryan inançlarının İran coğrafyasına yansımaları, Zerdüşt tarafından reforma tabi tutulmuş ve bunun yerini tek tanrılı inanç sistemi almıştır. Zerdüşt'ten önceki Aryanların tapındığı ve yüce tanrı Ahura Mazda dışındaki tanrısallıklar, bu reformdan sonra *Yazata* olarak adlandırılmış ve Ahura Mazda'nın yarattığı kutsal varlıklara dönüşmüştür.²²⁷ Yazataların sayısı konusunda farklı ifadeler yer alır. Yaştlar'da Yazataların sayısının yüzlerce hatta binlerce olduğu belirtilirken,²²⁸ bazı metinlerde çok daha az sayıda bahsedilir.²²⁹

Hintli ve İranlılara ait söz konusu iki kutsal metin karşılaştırıldığında, Rigveda tanrılarıyla Avesta Yazatalarının nitelik yahut isim yönünden benzerliği dikkat çekicidir. Bazı yönlerden ise aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu bölümde her iki kutsal

²²⁵ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 90.

²²⁶ Bloomfield, 90.

²²⁷ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 269.

²²⁸ Yaşt.6.1.

²²⁹ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 76.

metinde tanrı panteonu bağlamında öne çıkan unsurların birbirleriyle mukayesesi ele alınmıştır. Bu kapsamda inceleme konusu yapılan başlıca hususlar Asura/Ahura, Deva/Daeva, Rta/Asha, Varuna/Ahura Mazda, Mitra/Mithra, İndra/İndra/Verethraghna/Tistrya, Soma/Haoma, Agni/Atar, Sarasvati/Ardvi Sura Anahita/Apam Napat olmuştur.

I. Rigveda ve Avesta'da Asura Varuna ile Ahura Mazda

Avesta'da Ahura Mazda'nın, Rigveda'nın yüce tanrısı Asura Varuna ile birçok yönden benzerlik arz ettiği görülmektedir.²³⁰ Ahura Mazda'nın Hindistan'daki benzeri olan Varuna, zamanla kendi kovuğuna çekilip sönerken Zerdüşt'ün reformist etkisiyle İran'da Ahura Mazda, her geçen gün daha da parlamıştır. Ahura Mazda'nın bu denli değeri kazanmasının sebebi, Zerdüşt ile birlikte bu dini geleneğin monoteist bir hüviyete bürünmesidir.²³¹ Nitekim İran Aryanları, *Deva* olarak adlandırılan doğa tanrılarına tapınmayı bırakarak soyut ve ahlaki bir dini anlayışı benimsemiştir. İnançlarını, Hint Aryanlarının da tanrılarını için kullandığı *Ahura (Asura)* sıfatını tercih ederek yüce yaratıcı Mazda üzerine bina etmişlerdir.²³² Varuna ve Mazda'nın ortak Asura (Ahura) sıfatını taşıdığı görülmekle birlikte, Rigveda'da diğer birçok tanrı da aynı sıfatı taşıdığından, bu sıfat tek başına benzerlik kurmak için yeterli değildir. Dolayısıyla bu başlık altında ortak tarihi geçmişe sahip Hint-İranlıların üstün tanrılarını olan Asura Varuna ve Ahura Mazda kendi tarihsel ve bölgesel bağlamları içinde ayrı ayrı değerlendirilip benzerlikleri ve farklılıkları incelenecektir.

²³⁰ Bhattacharyya, "The Avesta, Rigveda and Brahma Cult", 31.

²³¹ A. V. Williams Jackson, *Ormazd, or the Ancient Persian Idea of God*, c. 9 (The Monist, 1899), 176.

²³² Bhattacharyya, "The Avesta, Rigveda and Brahma Cult", 31; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 121.

A. Asura/Ahura ve Deva/Daeva Kavramları

Veda mitolojisinde soyut varlıklar, doğaüstü güçlere sahip olan tanrısal varlıkları ifade eden *Devalar* ile onların düşmanları olan şeytani varlıkları betimleyen *Asuralar* şeklinde genel anlamda iki kategoriye ayrılmaktadır.²³³

Veda metinlerinde tanrı anlamında kullanılan *Asura* kavramının, Avesta metinlerine *Ahura* şeklinde yansıdığı düşünülmektedir. Rigveda’da *Asura* tabirinin yüce tanrı Varuna için kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, İran ve Hint Aryanlarının ortak yaşam alanlarından göçtüklerinde, *Asura* sıfatını, İran Aryanlarında olduğu gibi, Hint Aryanları tarafından belli bir döneme kadar *yüce tanrıyı* nitelemek için kullanıldığını göstermektedir.²³⁴ Buna karşın Rigveda metinlerinde, *Asura* kavramının çok sık olmasa da *şeytani varlık* anlamında da kullanıldığı görülmektedir. Nitekim İndra, *asuraghna* yani “asura öldüren” olarak nitelendirilmiştir.²³⁵ Dolayısıyla bazı araştırmacılar, yaşanan birtakım gelişmelere bağlı olarak *Asura* kavramına yüklenen mananın zaman içinde kısmen farklılaşarak şeytani karakterli varlıkları nitelemek üzere kullanılmaya başlandığını ve bu gelişmenin büyük olasılıkla Rigveda’dan sonraki döneme tarihlendiğini düşünmektedir.²³⁶ Nitekim söz konusu kavram Brahmanalar döneminde kötücül varlıkları nitelemek için kullanılmaya başlanmıştır.

²³³ Macdonell, *Vedic Mythology*, 5.

²³⁴ Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, 1:lxix; Tıǵlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 56; Yitik, *Doğu Dinleri*, 262; Kaya, *Hint’te Tanrı*, 18-19.

²³⁵ RV.VI.22.4.

²³⁶ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 11; Bhattacharyya, “The Avesta, Rigveda and Brahma Cult”, 34; Renou, *Hinduizm*, 15; Kaya, *Hint’te Tanrı*, 18.

Hindistan’da Devalar gibi Asurların da Pracapati’den (Brahma) doğduğundan şu şekilde bahsedilmektedir: “*Pracapati, nefesiyle tanrıları yarattı. Onları yarattıktan sonra onun için gün ışığı vardı. Onları yarattıktan sonra gün ışığı (Diva) geldiği için, onlara Deva dendi. Ve aşağı doğru nefes alarak Asurları yarattı. ‘Şüphesiz kendim için kötülük yarattım, çünkü Asurları yarattıktan sonra benim için karanlık oldu.’ dedi.*”²³⁷ Bu pasajlar, Pracapati’nin Deva ve Asura’dan daha antik bir kült olduğunu ve en önemlisi, ikisinin de Pracapati’den köken aldığı anlamına gelmektedir.²³⁸

Rigveda’da önem arz eden birçok tanrı Asura olarak nitelenmiştir. “*Ey İndra, sen tüm tanrıların kralısın; ey Asura, insanları koru, bizi koru.*”²³⁹ pasajında, tanrı İndra’ya dahi bu sıfatın verildiği görülmektedir. Geç dönem Veda metinlerinde geçen “*Gün tanrılara, gece Asuralara aitti.*”²⁴⁰ pasajı ise Asura sıfatının zaman içinde dönüşüm yaşadığını gösterir niteliktedir. Rigveda’nın oluşum sürecinin sonuna doğru Asura sıfatı tanrılar için kullanılmaz hale gelmiştir. Dolayısıyla Veda metinlerinin geneli dikkate alındığında Asurlar, tanrıların mücadele ettiği şeytani varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanla anlam değişimine uğrayan ve “tanrısal niteliğini kaybeden varlık” anlamına gelen Asura, “Tanrısal varlık” anlamına gelen “Sura” kelimesinin olumsuz şekli olarak algılanmıştır.²⁴¹

²³⁷ SB.XI.1.6.7, 8-9.

²³⁸ Bhattacharyya, “The Avesta, Rigveda and Brahma Cult”, 43.

²³⁹ RV.I.174.1.

²⁴⁰ TS.I.5.9.2.

²⁴¹ Yitik, *Doğu Dinleri*, 262.

Antik İran dini geleneğinde *Deva* tanrılar için kullanılan bir sıfatken daha sonraki Avesta döneminde, Ahura'nın düşmanları için kullanılmaya başlanmıştır.²⁴² Rigveda'da tanrıları niteleyen *Deva* sıfatının Avesta'da şeytani varlıkları nitelemeye nasıl başladığı tam olarak açıklanamamıştır.²⁴³ Bunun nedeni olarak, Avesta dininin kurucusu olan Zerdüş'tün antik Hint-İran dini geleneğine başkaldırarak yaptığı dini reform sonucunda bu değişimin ortaya çıktığını düşünenler olmuştur.²⁴⁴ Bu değişimin nedenini, ortak tarihe sahip olan Hint-İran kültürlerinin birbirlerinden kopmasıyla birlikte, aralarında yaşanan rekabete dayandırılanlar da olmuştur. Her iki kültürün benzer dini kavramları ve tanrısal sıfatlarına bakıldığında, birinin iyi dediğine, ötekini kötü dediği ve bunun da rekabeti tırmandırdığı anlaşılmaktadır.²⁴⁵ Nitekim, Vedalar'da "Parıldayan" anlamındaki *Devalar*, tanrıları nitelemeye devam ederken sonraları *Asura* nitelemesi şeytani varlığa indirgenmiştir. Zerdüştlükte ise durum bundan daha farklı gelişmiş ve Vedalar'ın tersine *Asura* yüce tanrıyı, *Daevalar* ise Ahura Mazda'nın düşmanlarını nitelemeye başlamıştır.²⁴⁶

Bazı araştırmacılar ise Hindistan'daki Aryanların, *Deva* tapınımına devam ederken *Asura* sıfatını da göz ardı etmediklerini ve bu kavramı da tanrıları için kullandıklarını düşünmüştür. Ayrıca, Asuralara tapan Aryanların bir kısmının İran'a göçerek inançlarını oraya taşıdıklarını, dolayısıyla Rigveda ve Avesta metinleri arasında büyük fark arz eden ve zıtlık gösteren *Asura*-Ahura ve *Deva*-*Daeva* sıfatlarının tanrılara ve onların

²⁴² Bhattacharyya, "The Avesta, Rigveda and Brahma Cult", 32.

²⁴³ Bhattacharyya, 31.

²⁴⁴ Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, 1:lxvii; Yitik, *Doğu Dinleri*, 262.

²⁴⁵ Yitik, *Doğu Dinleri*, 262.; Gordon Childe, *The Aryans: A Study of Indo-European Origins* (Kegan Paul Trench Trubner & Co, 1926), 36-37.

²⁴⁶ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 71; Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 12; Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, 432; Bhattacharyya, "The Avesta, Rigveda and Brahma Cult", 32; Tıgılı, *Zerdüş, Hayatı ve Öğretisi*, 55.

düşmanlarına dönüşmesi durumunun Hint-İran kavminin ayrılmasına neden olan göç neticesinde gerçekleştiğini savunmuşlardır.²⁴⁷

Vedalar'da betimlenen çatışmalar, genellikle Devalar ile Asurlar arasında vuku bulurken Avesta'daki çatışmalar çoğunlukla Ahuralar ile Daevalar arasındadır. Fakat bu çatışmaların ekseriyetle manevi boyutta ve metafizik dünyada gerçekleştiği bilinmektedir. Bhattacharyya, Vedalar'daki Deva-Asura çatışmalarının tarihi arka planı olduğunu düşünmektedir. Bu çatışmanın, günlük hayatta mücadele içinde oldukları Dasa/Dasyu olarak isimlendirilen yerli halk ile Aryanlar arasında gerçekleştiğini ve bunun metafizik dünyaya yansıtıldığını savunmuştur.²⁴⁸ Bunun yanı sıra, geleneksel kabule göre İran'da şeytani varlıkları niteleyen Daevalar, doğru olmayan yolu tercih etmiş, sonra da insanların aklını çelerek onları zayıf düşürüp şiddete başvurmışlardır.²⁴⁹ Bu suretle, insanları Ahura Mazda'dan ve iyi düşüncelerden koparmışlardır. Nitekim Avesta metinlerinde Daevalar, kibrin ve yalanın tohumu olarak nitelenmiştir.²⁵⁰ Bu açıdan karşılaştırıldığında ise Hindu dini metinlerinde, İran'dan farklı olarak Asurların mücadelesinin insanlardan ziyade tanrısal varlıklarla olduğu görünmektedir.

B. Rigveda'da Asura Varuna

Varuna ismi “kaplamak, içermek, kuşatmak” anlamına gelen *vr* fiil kökünden türemiştir.

Bu tanrı, evreni kuşattığı ve her şeye egemen olduğu için bu ismi almıştır.²⁵¹ Rigveda'da

²⁴⁷ Bhattacharyya, “The Avesta, Rigveda and Brahma Cult”, 32; Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 175; Kaya, *Hint'te Tanrı*, 19.

²⁴⁸ Bhattacharyya, “The Avesta, Rigveda and Brahma Cult”, 35.

²⁴⁹ Yasna.30.6.

²⁵⁰ Yasna.32.3-4.

²⁵¹ Campbell, *Oriental Mythology*, 177.

yağmur, fırtına, rüzgar ve güneş fenomenlerinin kişileştirilmesiyle oluşturulmuş antropomorfik birçok tanrıya sayısız ilahi ile hitap edilmiştir. Ancak bunlarla karşılaştırıldığında daha yüce ve seçkin bir tanrı olan Varuna'ya hitaben oluşturulmuş ilahilerin sayısı bir düzineyi aşmamaktadır.²⁵² Rigveda ilahilerinin yaklaşık yarısının Agni ve İndra'ya sunulduğunu göz önünde bulundurursak, Varuna'nın daha az popüler olduğu ve otoritesini büyük ölçüde İndra'ya kaptırdığı çıkarımında bulunabiliriz. Varuna, sadece ahlaki ve fiziksel yasalar göz önünde bulundurulduğunda üstün bir tanrı olarak kabul görmektedir. Ancak bütün bunlar rağbet görmesi için tek başına yeterli değildir. Bazı araştırmacılar, önceden Varuna'nın Rigveda tanrı panteonunun en yüce tanrısı olduğunu, ancak sonraki dönemlerde İndra'nın onun yerini aldığı düşüncesini öne sürmüştür.²⁵³ Üstelik Rigveda'da bulunan *“Bu sunakta pek çok sene kaldım; atayı bıraktım ve İndra'yı seçtim. Agni'yi, Varuna'yı, Soma'yı geç.”*²⁵⁴ şeklindeki ifade, bunu doğrular niteliktedir.

Asura sıfatının, tanrılara hitap eden ilahi sayılarının oranı dikkate alındığında, özellikle Varuna için kullanıldığı görülmektedir.²⁵⁵ Veda ve Avesta'nın içerdiği en dikkat çekici benzerliklerden biri de Varuna ve Ahura'nın *“Rta/Asha'nın kaynağı”* olmasıdır. Rigveda'nın en görkemli tanrısı olan Asura Varuna,²⁵⁶ Mitra ile birlikte ışığın ve ahlaki kanun olarak bilinen Rta'nın efendisidir.²⁵⁷ Mitra-Varuna'ya adanan bir ilahide: *“Asuralar. Sevdiğiniz insanlar gelişirler, ey erdemli olanlar, kutsal Rta'yı yüksek sesle ilan edersiniz.”*²⁵⁸ şeklinde geçen pasajda, Rta yasası ile olan ilişkileri açıkça

²⁵² Campbell, 177; Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 20.

²⁵³ Macdonell, *Vedic Mythology*, 20.

²⁵⁴ RV.X.124.4.

²⁵⁵ Macdonell, *Vedic Mythology*, 24.

²⁵⁶ RV.V.4.14.

²⁵⁷ RV.V.63.1-2.

²⁵⁸ RV.I.151.4.

görülmektedir. Varuna, Rta ilkesi sayesinde kozmosun düzeninden sorumludur.²⁵⁹

Varuna'nın, ahlaki ve kozmik düzenin hükümdarı olması hakkında birçok söylem geliştirilmiştir.²⁶⁰

Varuna, tabiat düzeninin yüce efendisidir. O, göğü ve yeryüzünü kurandır.²⁶¹ Tüm dünyayı yöneten²⁶² ve koruyandır.²⁶³ Genellikle Varuna'nın yönettiği Rta yasasıyla, yeryüzü ve gökyüzü birbirinden ayrı durmaktadır.²⁶⁴ Yağmuru yönlendirdiği için suların tanrısı olarak da bilinmektedir.²⁶⁵ O, her şeyi kuşatan, geceyi ve gündüzü düzenleyen, ölümün ve yaşamın efendisi Varuna'dır.²⁶⁶ İnsanları yok edebileceği gibi onlara uzun ömür verebilecek güce de sahiptir.²⁶⁷

Varuna, gemilerin denizdeki gidişatı, gökteki kuşların uçuşu, rüzgarın yönü dahil, yapılmış ve yapılacak olan her şeyi bilir ve görür.²⁶⁸ İnsanların göz kırpmasından dahi haberdardır.²⁶⁹ Varuna, insanların yalan ve doğru sözlerine tanıklık eder,²⁷⁰ hatta onların eylemlerinin yanında, aklından geçenleri dahi bilir.²⁷¹ Varuna, her şeyi bilir, tüm geçmiş ve gelecekte haberdardır; O, iki kişinin kapalı kapılar ardında baş başa yaptığı planlarda bir üçüncüsüdür.²⁷²

²⁵⁹ RV.I.23.5.

²⁶⁰ Macdonell, *Vedic Mythology*, 24.

²⁶¹ RV.VIII.42.1.

²⁶² RV.V.63.7

²⁶³ RV.II.27.4-5.

²⁶⁴ RV.VI.70.1.

²⁶⁵ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 20.

²⁶⁶ Washburn, *A Comparative View of Religions*, 8.

²⁶⁷ RV.I.24.11; I.25.12; VII.88.4.

²⁶⁸ RV.I.25.7,9,11.

²⁶⁹ RV.II.28.6.

²⁷⁰ RV.VII.43.3.

²⁷¹ AV.IV.16.2-5.

²⁷² AV.IV.16.2.

Ahlaki düzeni elinde tutan bir tanrı olarak Varuna, diğer tüm tanrılardan üstündür. Kötülöklere karşı gazabı ile cevap verdiği ve yasalara uymayanları cezalandırdığı řu pasajda açıkça görölmektedir: *“Ey Varuna, ne büyük günahım var ki, sana dualarla yalvaran bu dostunu öldürmek istiyorsun? Zapt edilmez efendi, söyle bana. Günahsız olan ben, seni yatıştırmaya çalışıyorum.”*²⁷³ Genellikle Varuna’nın düzenbaz düşmanlara karşı Rta’yı kullanarak onları cezalandırdığı görölmektedir. Ancak iyi insanlara karşı adaleti ile muamele etmesi değışmez bir yasadır.²⁷⁴ Varuna’nın günahkarları cezalandırdığı gibi tövbe edenlere merhametli davranarak onların işlediği günahları bağışladığı, Rigveda’nın řu pasajında aktarılmıştır: *“Ey Varuna, insanlar olarak bizler göksel varlıklara karşı ne günah işlediysek, bu bizim düşüncesizliğimizle senin kanunlarını çiğnemekten oldu. Ey tanrı, bu günahlar için bizi cezalandırma.”*²⁷⁵ Bazı pasajlarda günahkarlara karşı bile merhamet gösterdiğinden bahsedilmektedir. Buna örnek olarak Rigveda’da, *“Varuna’nın huzurunda günahsız olalım, o günahkarlara karşı bile merhametlidir.”*²⁷⁶ şeklinde aktarılan pasaj verilebilir.

Rigveda’da Varuna’nın günaha düşenleri bağladığı zincirden (Pasah) çokça bahsedilmektedir.²⁷⁷ Atharvaveda’da bulunan bir pasajda, bu zincirden oldukça dikkat çekici bir şekilde bahsedilmiştir: *“Ey Varuna, yedişer yedişer, üçe katlanan o ölümcül zincirin, hepsi yalan söyleyeni yakalasın ve sözleri doğru olana zarar vermeden*

²⁷³ RV.VII.86.4.

²⁷⁴ Macdonell, *Vedic Mythology*, 19.

²⁷⁵ RV.VII.89.5.

²⁷⁶ RV.VII.87.7.

²⁷⁷ RV.I.24.15; I.25.21; VI.74.4; X.85.24.

geçsin.”²⁷⁸ Bu zincir, Varuna tarafından yalan söyleyenleri tuzağa çeken, doğruluktan ayrılmayanlara dokunmaksızın öylece yanından geçen eskatolojik bir yargı aracı olarak kullanılmış gibi görünmektedir. Kanaatimizce, bahsi geçen bu zincir, Avesta’da sözü edilen ve Ahura Mazda ile ilişkilendirilen Çinvat Köprüsü ile benzerlik göstermektedir. Zira Avesta’da geçen bir pasajda, Ahura Mazda, “*Ey Spitama Zerdüş! Ben onun ruhunu Çinvat Köprüsü üzerinden geçireceğim, ben ki Ahura Mazda’yım (Ona bu köprüden) Cennete ve en iyi olan Doğruluğa, gökyüzünün ışıklarına geçmesine yardım edeceğim... Ahura Mazda olan ben, onun ruhunu iyi dünyadan çekip alacağım. Evet onu yeryüzü kadar büyük, yeryüzü kadar geniş uzağa çekeceğim.*”²⁷⁹ buyurarak yargı gününde iyilere zarar vermezken kötülerini cezalandırma aracı olarak Çinvat köprüsünü kullandığını aktarmaktadır.

Varuna, insanlar tarafından yeryüzünü saran ve onun üstünde yükselen uçsuz bucaksız genişliğin kişileştirilmesi şeklinde tasavvur edilmiştir.²⁸⁰ Her şeyi kuşatan ve doğal bir fenomen olan gökyüzünün tanrısallığına bürünen Varuna’nın diğer tabiat unsurlarıyla yakından ilgili olması yadsınamaz. Nitekim, güneşten Varuna’nın gözü,²⁸¹ rüzgardan ise onun nefesi olarak bahsedilmekte,²⁸² ayrıca Agni’nin yüzünün, Varuna’nın yüzü olduğu kaydedilmektedir.²⁸³

Kutsal ahlaki yasa Rta’nın koruyucusu olan Varuna, insanların içinde oturur.²⁸⁴ Oradan geçmişte olan ve gelecekte olacak olan her şeyi görür.²⁸⁵ Ayrıca, diğer tanrılar gibi

²⁷⁸ AV.IV.16.6.

²⁷⁹ Yasna.19.6-7.

²⁸⁰ RV.VIII.41.3.

²⁸¹ RV.I.50.6; RV.I.115.1; VI.51.1; VII.61.1; X.37.1.

²⁸² RV.VII.87.2.

²⁸³ RV.VII.88.2.

²⁸⁴ RV.I.25.10.

²⁸⁵ RV.I.25.11.

Varuna da kurban kesilen sunaklarda çimenlere oturur²⁸⁶ ve Soma içer.²⁸⁷ Altından yapılmış bir zırhı ve parlak bir kıyafeti vardır.²⁸⁸ Varuna'nın meskeni altındandır²⁸⁹ ve gökte bulunur.²⁹⁰ Burada görüldüğü gibi bazı pasajlarda, Varuna'nın fiziksel ve antropomorfik anlatılarına rastlansa da bunlardan ziyade ahlaki yönünün daha gelişkin olduğu görülmektedir. En popüler Veda dönemi tanrılarında olan İndra'nın bir tasviri rahatlıkla çizilebilirken Varuna'nın tasvirini ortaya koymak zor gibi görünmektedir.

Varuna, ölümlülerle birlikte diğer tüm tanrılarının,²⁹¹ tüm kainatın²⁹² ve yaratılmış her şeyin²⁹³ hükümdarıdır. Varuna, yalnız yahut genellikle Mitra ile beraber “kozmik hükümdar” olarak isimlendirilmektedir. İlâveten bu sıfatın, Agni ve İndra için de zaman zaman kullanıldığı görülmüştür.²⁹⁴

Egemenlik (Ksatriya) sıfatı, ekseriyetle Varuna'ya ve bazen Mitra'ya, iki kez de Aryaman'a nispet edilmiştir.²⁹⁵ İnsanlar gibi diğer tanrılarının da Varuna'nın kanunlarına uyduğu Rigveda'nın şu pasajında açık bir şekilde aktarılmıştır: “*O tüm bölgeleri bir elbise gibi sarar; o tanrılarının boylarını ve ölümlü olan insanların tüm işlerini tasarlar. Tüm tanrılar Varuna'nın evi önünde onun emirlerini izlerler.*”²⁹⁶ Tanrılar dahi Varuna'nın kanunlarını engelleyemez.²⁹⁷ Varuna ve Mitra'nın ilahi egemenliği çoğunlukla *maya* terimi ile belirtilmektedir. Bu kelime, olumlu manada tanrılar, olumsuz

²⁸⁶ RV.I.26.4; V.72.2.

²⁸⁷ RV.IV.41.3.

²⁸⁸ RV.I.25.13.

²⁸⁹ RV.V.67.2.

²⁹⁰ RV.I.136.2.

²⁹¹ RV.X.132.4; II.27.10.

²⁹² RV.V.85.3.

²⁹³ RV.VII.87.6.

²⁹⁴ Macdonell, *Vedic Mythology*, 24.

²⁹⁵ Macdonell, 24.

²⁹⁶ RV.VIII.41.7.

²⁹⁷ RV.V.69.4.

manada şeytani varlıklar için kullanılabilen “gizli güç” anlamına gelmektedir.²⁹⁸ Varuna, mevsimleri düzenleyendir.²⁹⁹ Bununla birlikte sular, nehirler ve akarsular onun sayesinde durmak yorulmak bilmeden akarlar.³⁰⁰ Varuna’nın metafiziksel gücüyle, denizlere akan nehirler, onu suyla dolduramaz.³⁰¹ Varuna ve Mitra, yağmuru lütfeden olarak bahsedilen ve dua edilen tanrılardır³⁰² ve nehirlerin hükümdarıdır.³⁰³ Bu açıdan Varuna ve Mitra’nın, Sarasvati’nin³⁰⁴ ilahi rolüne ortak olduğu anlaşılmaktadır.

Varuna’nın okyanuslarla ilişkilendirilmesi Rigveda’da çok nadirdir. Bununla ilgili bir ilahi³⁰⁵ bulunmakla birlikte, Rigveda’da kozmik hükümdar olarak boy gösteren ve birçok doğaüstü yetkiye sahip olan Varuna, geç dönem Veda metinlerinden olan Atharvaveda’da, daha önce Rigveda’da görülen birçok yetkisi elinden alınmış ve yalnız suların kontrolüyle ilgilenen bir tanrı konumuna indirgenmiştir.³⁰⁶

Varuna’nın ahlaki yüceliğine, özellikle Rigveda’nın geç dönem ilahilerinde pek rastlanmamaktadır.³⁰⁷ Brahmanalar dönemine gelindiğinde ise Varuna’nın önemsiz bir su tanrısı haline geldiği ve önceden özellikle onun için kullanılan “Asura” sıfatının da artık şeytani güçler ve şeytani varlıklar için kullanıldığı görülmektedir.³⁰⁸ Rigveda tanrılarında Varuna’nın sonraki dönemlerde üstün tahtından edilmesine ilişkin, Pracapati’nin yüce tanrı olarak telakki edilmesiyle birlikte, Varuna’nın egemen tanrısallık

²⁹⁸ Macdonell, *Vedic Mythology*, 24.

²⁹⁹ RV.I.25.8.

³⁰⁰ RV.II.28.4.

³⁰¹ RV.V.85.6.

³⁰² RV.V.85.3-5; VII.64.2.

³⁰³ RV.VII.64.2.

³⁰⁴ Vedalar’da Sarasvati bir nehidir. İlahilerde ona hem bir nehir hem de bir tanrıça olarak yakarılır. Bkz. RV.VI.61.11.

³⁰⁵ RV.V.63.

³⁰⁶ AV.IV.15.12; V.24.4-5; VII.83.1.

³⁰⁷ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 22.

³⁰⁸ Cave, 21.

özellikleri Pracapati tarafından alt üst edildiği, Varuna yalnızca kendi hareket sahasına sıkışarak Veda mitolojisinin okyanus tanrısı olarak itibar gördüğü söylenebilir.³⁰⁹

C. Avesta'da Ahura Mazda

Zerdüş, eski inanç düzenini yok sayarak yeni bir dini bakış açısı geliştirmiştir. Bu çerçevede Zerdüş, mevcut tanrı panteonunu kaldırmış, onun yerine bütün evreni yaratan ve her şeyi yöneten bir tanrı anlayışı getirmiştir.³¹⁰

Zerdüş, antik İran teolojik sisteminde yaptığı reformla birlikte, politeizmden monoteizme bir geçiş izleyerek yüce tanrı dışındaki ilahi varlıkları kabul etmemiş, dinin merkezine tapınılmaya layık, tek ilah ve bir Yazata olan bilge tanrı Ahura Mazda'yı koymuştur.³¹¹

Antik İran'ın yüce tanrısı Ahura Mazda, öyle karakteristik varlıktır ki, genellikle tüm dini sistem için kullanılmaktadır.³¹² Bunun bir gereği olarak inanç sistemi içindeki diğer Yazatalar, Ahura Mazda ile bir şekilde ilişkilendirilmiş ve Avesta metinlerinde kendilerine o şekilde yer bulabilmişlerdir. Gathalar'dan anlaşıldığı üzere kutsal varlıkların ilki Ahura Mazda'dır.³¹³ Aynı zamanda, Yasna'da en büyük Yazata olarak bahsi geçmektedir.³¹⁴

³⁰⁹ Macdonell, *Vedic Mythology*, 28.

³¹⁰ Alıcı, *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*, 43.

³¹¹ Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism*, c. 1 (Leiden: E.J. Brill, 1996), 192.

³¹² Jackson, *Ormazd, or the Ancient Persian Idea of God*, 9:41.

³¹³ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 1:185.

³¹⁴ Yasna.16.1.

Avesta inanırları bu dini tek tanrılı olarak tasavvur ettiğinden, araştırmacılar genellikle *yazata* terimini *tanrı* olarak tercüme etmekten sakınmıştır. Daha sonra oluşturulan Avesta metinlerinde ilahi varlıkların çokluğu ise İran inanç sisteminin Zerdüşt öncesi döneme dönüşü olarak açıklanmıştır.³¹⁵

Yegane tanrı olan Ahura Mazda teribini ilk kullanan Zerdüşt değildir. *Mazda* ismi Zerdüşt'ten evvel antik İran'da tanınan bir tanrı figürüdür. İran'a gerçekleşen Aryan göçüyle birlikte Hint-Avrupalılar tarafından bilinen *Asura (Ahura)* tapınımı bu coğrafyaya getirilmiş, Mazda ibadeti ile bağdaştırılmıştır.³¹⁶ Bundan sonra İranlılar bu tanrıyı Asura olarak değil, *Ahura Mazda* olarak tanımlanmıştır.³¹⁷

Ahura Mazda, Zerdüşt döneminde tasvir edilmediği gibi ona tapınım için herhangi bir tapınak da inşa edilmemiştir.³¹⁸ Ahura Mazda genellikle, soyut bir varlık olarak tasvir edilmiştir. Yunan tarihçi Herodot da İranlıların, Yunanlıların inandığı insan formuna sahip tanrılara inanmadıklarına değinmiştir.³¹⁹ Fakat onun antropomorfik hitaplardan tamamen sıyrıldığı söylenemez. Bu durum Avesta'da bulunan şu pasajda görülür: “...Hangi karar bilgiler içindir, bunu bize anlat, ey Ahura Mazda, anlat ki senin ağzındaki dilinle bilelim. Anlat ki ben yaşayan bütün insanları doğru yola döndürebileyim.”³²⁰ Ahamenişler dönemine gelindiğinde ise Persepolis ve Behistun

³¹⁵ Michael Strausberg, Yuhan Sohrab, ve Dinshaw Vevaina, *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism* (UK: John Wiley & Sons Ltd., 2015), 415.

³¹⁶ Bhattacharyya, “The Avesta, Rigveda and Brahma Cult”, 31.

³¹⁷ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 23; Tığlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 57.

³¹⁸ Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum (ms. 226-652)*, 21.

³¹⁹ Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 104.

³²⁰ Yasna.31.3.

anıtlarındaki tasvirlerde, Ahameniş kralları gibi giyinmiş, kanatlı ve taç takan, saç ve sakalları o dönemin insanlarına benzeyen bir tanrı figürü betimlenmiştir. Esasen insan biçimci formdan münezzeh olan Ahura Mazda'nın bu tasvirlerine sembolik olarak tapınıldığı bu dönem,³²¹ Zerdüşt'ten çok sonrasına tarihlenmektedir.

Avesta metinlerinde, Ahura Mazda'nın konuşma,³²² düşünme³²³ ve fiilleri³²⁴ simgelemesine karşın, bu dini metinler Ahura Mazda'nın ne görünüşü ne de biçimi hakkında düşünmemize imkan tanımaktadır.³²⁵ Ahura Mazda'dan cismen bahseden Avesta pasajlarına, sembolik olarak anlam vermek çok daha doğru görünmektedir. Benzer olarak, yeryüzünün koruyucusu, sadakat ve doğruluğun temsilcisi *Armaiti*, "Ahura Mazda'nın kızı"³²⁶ olarak anıldığında da insan biçimci olarak değil, sembolik bir anlatım olarak telakki edilmelidir. Bu yalnızca dine sadakatle bağlılığın ve iyiliğin Ahura'dan kaynaklandığını ifade etmektedir. Buna ek olarak, Ahura Mazda'nın eşleri olduğundan da bahsedilmektedir. Mecazi olarak bakıldığında, onun eşleri, ayrılmaz bağlarını ve yakın birlikteliklerini simgeliyor olabilir.³²⁷ Ahura Mazda'nın bedeninden bahseden Avesta pasajlarında bile, vücudunun tezahür etmesinden ziyade, kutsal ateş veya ışık şeklinde söz edilir.³²⁸

³²¹ Memiş, *Eski Çağ Medeniyetleri Tarihi (Medler, Persler, Partlar)*, 104.

³²² Bkz. Huht. Bkz. Esat Korkmaz, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2015), 82, 93.

³²³ Bkz. Humata Bkz. Korkmaz, 82, 93.

³²⁴ Bkz. Havarşt Bkz. Korkmaz, 82, 93.

³²⁵ Wilhelm Geiger, *Civilization Of The Eastern Iranians In Ancient Times: With An Introduction On The Avesta Religion V1: Ethnography And Social Life*, 2007, xxvi.

³²⁶ Vendidad.13,16.

³²⁷ Geiger, *Civilization Of The Eastern Iranians In Ancient Times*, xxvi.

³²⁸ Yasna.36.3,6.

Gathalar'da Ahura Mazda'nın yanında sayısı bildirilmeyen başka Ahuralardan da bahsedilmektedir.³²⁹ Bunlardan altı tanesi "Kutsal Ölümsüzler" adıyla anılan *Amesha Spentalardır*. Bunlar Gathalar'daki birliğin içinde çokluğun en güzel örneğidir.³³⁰ Amesha Spentalar, Ahura Mazda'nın hizmetinde bulunan meleklerdir. Yüce tanrının buyrukları onlar aracılığıyla gerçekleşmektedir.³³¹ Ahura Mazda'nın bir parçası olan ve Angra Mainyu'nun ikizi olan Spenta Mainyu, özellikle Gathalar'da Ahura'nın kendi benliğinden zuhur ettiği güç olarak düşünülmektedir.³³² İlgili pasajlarda, genellikle Spenta Mainyu'nun bağımsız bir varlık olduğu görülmektedir. Bu varlığın Ahura Mazda ile aynı cevhere sahip olması ve bu iki durumun ortaya çıkardığı tezatlık, bu dini gelenek içinde mezhep ve yorum farklılıklarına neden olmuştur.³³³ Ahura Mazda, ikiz ruhlardan Spenta Mainyu'nun babası olarak bilinmektedir. Bu durumda, ikizlerden diğeri olan ve kötü ruhu temsil eden Angra Mainyu'nun da babası olmalıdır. Bu durumda iyi de kötü de Ahura Mazda'dan çıkmış olur. Böylece Angra Mainyu'nun onun eylemlerini sınırlandırarak engellediğini düşünenler de olmuştur.³³⁴ Ancak Angra Mainyu kötü olmayı kendi özgür iradesiyle tercih ettiği için, Ahura Mazda'nın bu kötülükten sorumlu olmadığı hakim görüştür.³³⁵ Diğer taraftan Zerdüş, dualistik karakterli tanrı anlayışından sıyrılarak yaratma eylemini tek ilah olan Ahura Mazda'ya teslim etmiştir.³³⁶

Zerdüş düşüncesinde, tapınılmaya layık tek tanrı olan yaratıcı Ahura Mazda, dinin dayanak noktasıdır.³³⁷ Bizzat Zerdüş'e atfedilen Gathalar'da Ahura Mazda'ya olduğu

³²⁹ Yasna.30.9.

³³⁰ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 68.

³³¹ Jackson, *Ormazd, or the Ancient Persian Idea of God*, 9:175; Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, 425.

³³² Yasna.43.2,6; 47.1,5; 51.7.

³³³ Jackson, *Ormazd, or the Ancient Persian Idea of God*, 9:165.

³³⁴ Jackson, 9:41.

³³⁵ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, 425.

³³⁶ Yasna.44.3-7.

³³⁷ Boyce, *A History of Zoroastrianism*, I:192.

gibi birtakım tanrısallıklara da yakarılmaktadır.³³⁸ Daha geç Avesta metinlerinde, bizzat Ahura Mazda bu tanrısallıkları kendisi kadar üstün görmüş ve onlara tapınılmasını istemiştir.³³⁹ Avesta metinlerinde Ahura Mazda'nın yarattığı varlıklara kendini denk görmesi,³⁴⁰ Vedalar'daki katenoteistik inancın Avesta'ya bir yansıması veya bu dini geleneğin kendinden önceki inanç kalıntılarını barındıran panteistik anlayışın uyumsanmış hali olması muhtemeldir.

Her ne kadar Ahura Mazda tek tanrı olarak kabul görse de Gathalar'da dahi Ahura Mazda'nın tek tanrılığının sarsıldığını ima eden ifadeler bulunmaktadır. Örneğin, şu Avesta pasajında, yaratma faaliyetinin Ahura Mazda haricinde farklı tanrısallıklar tarafından gerçekleştirildiği görülmüş ve bu durum Ahura Mazda'nın tek yaratıcı olduğu fikrini yerinden sarsmıştır: *“Ve bu ikiz ruhlar başlangıçta bir araya geldiklerinde, yaşamı ve yaşam olmayanı yarattılar ve sonunda en kötü varlık yalanı takip edenlerin olacaktır, en iyi varlık ise doğruyu takip edenlerin.”*³⁴¹

Var olan her varlığı, Ahura Mazda yaratmıştır. Hem varlığın yaratıcısı hem de kendisidir. Varlığı lütfeden ve ona şekil kazandırandır.³⁴² Ahura Mazda, maddi manevi dünyaları var edendir. Birbirini takip eden gece ve gündüzün düzenleyicisi, adaletin yaratıcısı, tabiatın dayanak noktası, etik düzenin koruyucusudur.³⁴³

³³⁸ Yasna.33.11.

³³⁹ Yaşt.10.1.

³⁴⁰ Yaşt.5.17; 8.25.

³⁴¹ Yasna.30.4.

³⁴² Yasna.44.3,5,7; 28.2,3.

³⁴³ Curtis, *Persian myths*, 11; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 14.

Avesta metinlerinde Ahura Mazda ile ilgili dikkat çeken bir diğer husus, zaman zaman Mithra kavramı ile birlikte kullanılmasıdır. Avesta’da Ahura Mazda’nın Mithra ile terkip oluşturması, bir nevi Hint-İran ortak döneminden kalma eski dini geleneğin izi gibi görünmektedir.³⁴⁴ Mazda-Mithra terkihi, Rigveda’da geçen Mithra-Varuna birleşimine benzemektedir.³⁴⁵ Bunlar, evrenin düzenini ve insanların yaptığı anlaşma, sözleşme ve ahitlere sadakat göstermesini sağlayan tanrılardandır.³⁴⁶ Vedalar’da Mitra-Varuna ikilisi birlikte anılmaktadır. Fakat Avesta’da ender rastlanmakla birlikte, Vedalar’da Mitra-Varuna şeklinde geçen terkinin, Avesta’da Mithra-Ahura şeklinde aktarıldığı görülmektedir: *“Biz kurbanımızla yüce, ölümsüz, kutsal ikili olan Ahura ve Mithra’ya taparız.”*³⁴⁷ Avesta’da Ahura Mazda’nın Mithra ile terkip oluşturması, Ahura Mazda’nın henüz tanrı panteonunun en tepesine yerleşmediği yani Mithra ile eşit öneme sahip olduğu bir dönemden kalmıştır.³⁴⁸ Gathalar’a göre, Ahura Mazda insanların tüm eylemlerinin karşılığını verecektir. *“Doğruların ruhu ölümsüzlükte sevinç içinde olacak, yalancılar ise sürekli olarak ceza içinde olacaktır. Bütün bunları Ahura Mazda egemenliğiyle tayin eder.”*³⁴⁹ Bu bakımdan hesaba çekip yargılayan bir tanrı figürü çizildikten sonra, geç dönem Avesta metinlerinde bu görevin Mithra’ya devredildiğine işaret eden pasajlar da mevcuttur: *“Mithra’ya gizli bir şekilde bile yalan söylemiş pek çok kişi cezalandırılarak yere serildi.”*³⁵⁰

D. Asura Varuna ile Ahura Mazda’nın Rta ve Asha Kavramlarıyla İlişkisi

³⁴⁴ Mihr Niyayeş.12.

³⁴⁵ Bhattacharyya, “The Avesta, Rigveda and Brahma Cult”, 33.

³⁴⁶ Tığlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 56.

³⁴⁷ Yasna.6.10; 3.13.

³⁴⁸ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 121.

³⁴⁹ Yasna.45.5.

³⁵⁰ Yaşt.10.80.

Hint-İran dönemine ait ortak inanç doktrini olan Rta ve Asha yasaları arasında kavram özdeşliği olduğu anlaşılmaktadır.³⁵¹ Avesta dilinde *Asha*, Sanskritçedeki *Rta* kavramıyla aynı anlamda kullanılmıştır. İnsanların uyum sağlaması gereken yasayı ve dünyayı kuşatan düzeni, doğruluğu ifade etmektedir.³⁵²

Vedalar'da bulunan Rta ilkesi, doğruluk, düzen, kozmosun dengesi, doğanın döngüsel düzeni, mevsimlerin uyumu vb. anlamlara gelmektedir.³⁵³ Rta ilkesi, mevsimlerin belli bir düzen izlemesi, mahsullerin hasat edilmesine zemin oluşturacak her türlü tabiat dengesi, dünyanın periyodik olarak tekrar eden doğal seyri gibi tabiata dair her şeyin içinde bulunduğu düzeni ifade etmektedir. Örneğin; gökten şafağın doğması ve koyu renk ineğin sütünün beyaz olması Rta'dan kaynaklanmaktadır. Veda ilahilerinde süttten, “Rta'nın ineğinin Rta'sı” olarak bahsedilmektedir.³⁵⁴ Bununla birlikte Rta, yalnız kozmik düzeni değil, aynı zamanda ahlaki düzeni de tanımlamaya başlamıştır.³⁵⁵

Avesta metinlerinde Asha ilkesi, hakikati ifade etmekle birlikte, adalet ve düzeni içinde barındırır, hatta hem tinsel hem de kozmik yapının kişileştirmesidir.³⁵⁶ Veda ilahilerinde, “kozmetik düzen” olarak bilinen Rta ilkesi, Avesta metinlerinde *Asha Vahista* olarak ilahlaştırılmıştır.³⁵⁷ Zerdüşt'ün amacı, insanları doğruluğa ulaştırmak olduğu gibi,

³⁵¹ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 35.

³⁵² Boyce, *A History of Zoroastrianism*, I:27; Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 142; D. S. Sarma, *Hint Dini Tarihine Giriş*, çev. Fuat Aydın (Ataç Yayınları, 2005), 20.

³⁵³ H. G. Dewa, “Democratic Ideals and Hinduism in South Africa”, *Nidan: International Journal for Indian Studies*, 1997, 3.

³⁵⁴ Campbell, *Oriental Mythology*, 178.

³⁵⁵ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 126; Sarma, *Hint Dini Tarihine Giriş*, 20; Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 60; Macdonell, *Vedic Mythology*, 11.

³⁵⁶ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, 438; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 12.

³⁵⁷ Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, 1:1xx.

doğruluk üzere olanlar, Ahura Mazda'nın yolundadır.³⁵⁸ Avesta kutsal metinlerinde, Ahura Mazda ile Asha'ya da dua edilmiş ve tanrının Asha ile birleşmesi için yakarılmıştır.³⁵⁹ Avesta'da Ahura Mazda ile ilintili olduğu görülen Asha'nın Rigveda'daki karşılığı olan Rta, hem ahlaki düzenin hem de doğanın koruyucusu olarak yüceltilmesi bakımından, özellikle Varuna ile ilişkilendirilir.³⁶⁰ Varuna'nın yanı sıra, bu kavram Soma ve Agni'ye de nispet edilmektedir. Agni için, "Rta'nın gözlemcisi" anlamında *Rtavan* sıfatı kullanılmıştır.³⁶¹ Gathalar'a bakıldığında Zerdüşt'ün öğretisini Asha kavramıyla temellendirdiği görülmektedir. Bu bağlamda Asha, değişime açık olmayan ve yaratılışı düzenleyen ilahi kanun olarak görülmektedir.³⁶² Zira Gathalar'da Asha'nın Ahura Mazda'nın iradesiyle özdeş olduğu şu pasaj ile açıkça belirtilmiştir: "*Bu kutsal söz, iradesi Asha ile bir olan Ahura Mazda'dandır.*"³⁶³ Asha, Ahura Mazda tarafından bilgelikle yaratılmıştır.³⁶⁴ Zerdüşt'ün öğretisini Asha üzerine temellendirmesi durumu, Avesta dini geleneğinde bu ilahi yasanın ne denli önemli olduğunun bir göstergesidir. Zira Zerdüşt'ten önce İran dini geleneğinde önemli görünen birçok inanç unsuru, Gathalar ölçeğinde bakıldığında, bizzat Zerdüşt tarafından ya tamamen kaldırılmış ya da değişime uğrayarak geleneğin içinde varlığını devam ettirmiştir. Ahlaki bir yasa olması bakımından Rta kavramının Vedalar'da tanrıların nitelikleri arasında yüksek bir konuma sahip olmamasına karşın, Avesta'da Asha'nın Ahura Mazda'dan sonra ikinci sırada olduğu yorumlanmaktadır.³⁶⁵ Ahlaki düzlemde, Rta ile "Hakikat" birbirinin yerine kullanılabilen kavramlardır. Hakikatin zıttı olarak *Anrta*, yani "Rta olmayan" kavramı sık sık kullanılmaktadır.³⁶⁶ Avesta metinlerinde ise "Hakikat"

³⁵⁸ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 69.; Yasna.31.16.

³⁵⁹ Yasna.40.2; 41.6.

³⁶⁰ Sarma, *Hint Dini Tarihine Giriş*, 20.

³⁶¹ Macdonell, *Vedic Mythology*, 26.

³⁶² Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 142.

³⁶³ Yasna.29.7.

³⁶⁴ Yasna.29.8; 31.8.

³⁶⁵ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 40-41; Macdonell, *Vedic Mythology*, 19.

³⁶⁶ Campbell, *Oriental Mythology*, 178.

anlamında kullanılan Asha'nın zıttı olarak, “Yalan” anlamına gelen *Druj* kavramı kullanılmaktadır.³⁶⁷

Kozmik düzenin kurbanlar aracılığıyla devam ettiğine hatta evrenin, tanrıların gerçekleştirdiği kurban ritüeli sonucunda oluştuğuna inanılmıştır. Böylece kurban vasıta, Rta ise hedef durumuna gelmiştir.³⁶⁸ Yine de birkaç istisna hariç, Rta'ya dua edildiği ve kurban sunulduğu görülmemiştir.³⁶⁹ Rta kavramında olduğu gibi, Asha'da da kurban sunularının bu düzenin devamlılığı için gerekli görülmüştür.³⁷⁰

Asha, insana tanrının planına göre hareket edebilmesi için bir yol çizerek yardımcı olan bir kişilik olarak da görülmektedir.³⁷¹ Rigveda'nın en önemli düşüncelerinden biri olan Rta'da da bir ölçüde somut bir karakter olduğu görülmektedir. Bir dereceye kadar mekan doldurduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, kurbanın yerinin “Rta'nın koltuğu”, güneşin ise Rta'nın somut yüzü olduğu aktarılmaktadır.³⁷²

Avesta kutsal metinlerinde Asha ilkesi, yaratılmış olan her şeyi tanrıya doğru yol almaya zorlayan sonsuz yasa olarak görülmektedir. Bu bakımdan, yaşam içinde bu yolda olmak için sürekli uğraş göstermek gerekmektedir. Avesta dini geleneğinde bu hiç bitmeyen uğraş, Hint dini geleneğinde *karma yoga* olarak bilinmektedir.³⁷³

³⁶⁷ Axworthy, *İran Aklın İmparatorluğu*, 25; Tığlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 60.

³⁶⁸ Sarma, *Hint Dini Tarihine Giriş*, 20.

³⁶⁹ Campbell, *Oriental Mythology*, 179.

³⁷⁰ Tığlı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 60.

³⁷¹ Tığlı, 174-75.

³⁷² Campbell, *Oriental Mythology*, 178-79.

³⁷³ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 48.

Hindu ahlakının temeli, modern çağa değin en son şekli dahil, *Dharma* kavramı ile nitelenmiştir.³⁷⁴ İran dini araştırmacısı Taraporewala, *Dharma* kavramı ile antik Veda metinlerinde bulunan *Rta* ilkesini özdeş görmüş, ancak modern *Dharma* kavramının antik Hint yasalarının verdiği manasından oldukça farklı olduğunu düşünmüştür.³⁷⁵ Zira Hinduizmin gelişim sürecinin devamlılık arz ettiği göz önünde bulundurulduğunda, *Dharma* kavramının da ilk dönemden günümüze değin değişim gösterdiği yadsınamaz bir gerçektir. Vedalar döneminde *Dharma* kavramı, yine ahlaki bir kavram olan *Rta* ilkesi ile ifade edilmektedir. *Rta* kavramının birçok yönü, sonraki dönemde *Dharma* kavramına dahil edilmiştir. Rigveda’da, tüm evrenin, gerçeğin ve hakikatin kendisi olan *Rta*’dan yaratıldığı aktarılmaktadır.³⁷⁶ Bu iki terim, farklı koşullarda çeşitli anlamlara gelmiş ve Hint tarihi boyunca değişime uğramıştır; ancak uğradığı değişime rağmen bu kavramların temel çerçevesi değişmemiştir.³⁷⁷

E. Asura Varuna ile Ahura Mazda Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar

Çoğunlukla Varuna ve Ahura Mazda’nın aynı kökene sahip olduğu ve Rigveda’da “Bilge Asura” olarak bahsi geçen Varuna’nın, İran’da Ahura’ya dönüştüğü düşünülmüştür. Tek başına geçerli bir ortak köken kanaati sunamayan bu özelliğin yanı sıra, Rigveda’da ahlaki ilke/yasa olarak adı geçen *Rta*’nın koruyucusu Asura Varuna’nın, İran’da ahlaki yasa olarak bilinen Asha’yı elinde bulunduran Ahura Mazda’ya dönüşmüş olabileceği düşünülmektedir.³⁷⁸ Bu ilke kozmik yasayı ve ahlaki düzeni de içine alarak birçok konuda ölçü ve nizamı sağlamaktadır.³⁷⁹ Düzen olarak bilinen *Rta*/Asha ilkesinin koruyucusu

³⁷⁴ Dewa, “Democratic Ideals and Hinduism in South Africa”, 2.

³⁷⁵ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 37.

³⁷⁶ Dewa, “Democratic Ideals and Hinduism in South Africa”, 3.

³⁷⁷ Dewa, 3.

³⁷⁸ RV.I.24.1-14; VIII.41.1-21; Vendidad.19.16; Yasna.1.10.

³⁷⁹ RV.IV.42.1-10; I.23.4-6; Yasna.2.12.

Varuna/Ahura'ya ant içilmektedir. Rta yasasının koruyucusu olan Varuna'dan Rigveda'da şöyle bahsedilmektedir: *“Damlalar saçarak akan suları ben yaptım, göğü de Rta'nın oturağı olarak düzenledim. Rta'yı gözeten Aditi'nin oğlu dünyayı üç kat ölçüyle genişçe yaydı.”*³⁸⁰ Rta ile benzerlik gösteren Asha'nın yaratıcısı Ahura Mazda ise Avesta'da şu şekilde betimlenmektedir: *“Ey Mazda, seni düşüncemde tanıyorum ki sen ilk ve sonsun, seni gözlerimle gördüğümde, sen Ashanın gerçek yaratıcısısın, hayat eylemlerini yargılayan Rab'sın.”*³⁸¹ Dolayısıyla söz konusu bu iki tanrı hakkında, Rigveda'daki Asura'nın, Avesta'da Ahura'ya dönüşmüş olabileceği ve Rigveda'da Varuna'ya nispet edilen Rta yasasının da Avesta'daki Ahura Mazda'nın Asha yasasıyla ilişkilendirildiği düşünülebilir.

Ahura Mazda'nın meskeni göklerde dir. Mitolojik özellikleri ve antik natüralist dini inancın izleri, ona bir gök tanrı özelliği yüklüyor gibi görünmektedir.³⁸² Avesta'da Ahura Mazda, tıpkı Rigveda'daki Varuna gibi gökyüzü ile ilişkilendirilmiş ve her şeyi kuşatan tanrı kabul edilmiştir. Avesta metinlerinde Ahura Mazda, ceza ve mükafat veren, dünya düzenini sağlayan, iyi karakterli varlıklara görevlerini tahsis eden, Asha ile tüm iyi şeyleri, özellikle ışığı,³⁸³ suları, toprağı, bitkileri ve iyi olan her şeyi yaratandır. İlahi düzenin sahibi olan Ahura uyumaz ve aldatılamaz, o açık yahut gizli tüm insan hareketlerini görendir.³⁸⁴ Rigveda metinleri de Varuna'yı neredeyse aynı şekilde anlatmaktadır.

³⁸⁰ RV.IV.42.4.

³⁸¹ Yasna.31.8.

³⁸² A. V. Williams Jackson, *Zoroastrian Studies* (New York: Columbia University Press, 1928), 40.

³⁸³ Jackson, *Ormazd, or the Ancient Persian Idea of God*, 9:40.

³⁸⁴ Yasna.37.1.

İran araştırmacıları da Ahura Mazda ile erken dönem Aryan tanrılarında Varuna'nın bu benzerliğine vurgu yapmıştır. Bu benzerlik, ortak Hint-İran tarihinin bir ürünü olabilir.³⁸⁵ Ahura Mazda'nın Varuna ile olan bağlantısı, bu ikisinin son derece “ahlaki, etik” tanrılar olmalarından kaynaklanmaktadır.³⁸⁶ Ahura Mazda, tıpkı Rigveda'daki Varuna gibi açık yahut gizli yapılan her şeyi gören ve bilendir. Bu benzerliğe Atharvaveda'da, “*Bir adam gizlice durur, yürür ya da hareket ederse, yatar ya da ayağa kalkarsa; iki adam yan yana otururken fısıldarsa onu Kral Varuna bilir: O üçüncü olarak oradadır.*”³⁸⁷ şeklinde Varuna'yı betimleyen ve Avesta'da Ahura Mazda hakkında bilgi veren, “*Açık ya da gizli olsun hangi eylemlere ceza verileceğini ya da kişinin cezasının ufak mı yoksa büyük mü olacağını Asha aracılığıyla bilirsin, ılık saçan gözlerinle bunları gözlersin.*”³⁸⁸ bu pasajlarda tanıklık edilmektedir. Varuna ve Ahura Mazda arasında sürekli bağ kurulması, daha çok ikisinin de ahlaki birer tanrı olması nedeniyledir.³⁸⁹

Kimi araştırmacılara göre söz konusu özelliklerin her iki edebiyatta da benzer olması, bu iki ilahi karakterin birbirinin aynısı olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim İranolog Boyce, bu benzerliklerin Zerdüş'tün orijinal söyleminde yani Gathalar'da bulunmadığını, Zerdüş'ten sonra birbirine iliştilerini düşünmektedir.³⁹⁰ Nitekim metinlerdeki ilgili pasajlar mukayese edildiğinde, her iki varlığa yüklenen anlamın zaman zaman farklılaştığı da görülmektedir. Örneğin Rigveda'nın, “*Ey Mitra-Varuna siz büyük krallar seri damlaları saçarak aşağıya yağmurları akıtırınız.*”³⁹¹ pasajında yağmur getirme görevini Mitra karakteri ile paylaşan Varuna, gücünü bir başka tanrıya borçlu gibi görünürken diğer taraftan Avesta'nın “*Mazda tarafından yaratılmış fırtınalı rüzgara,*

³⁸⁵ Jackson, *Ormazd, or the Ancient Persian Idea of God*, 9:40.

³⁸⁶ Strausberg, Sohrab, ve Vevaina, *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*, 416.

³⁸⁷ AV.IV.16.2.

³⁸⁸ Yasna.31.13.

³⁸⁹ Strausberg, Sohrab, ve Vevaina, *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*, 415.

³⁹⁰ Boyce, *A History of Zoroastrianism*, I:48-49.

³⁹¹ RV.V.62.3.

yüksek Haraiti'nin zirvesine, toprağa, bütün iyi şeylere kurban sunarız."³⁹² pasajında ise Ahura Mazda, her şeyin yaratıcısı ve yanında başka tanrı kabul etmeyen tek tanrı olarak yansıtılmıştır.

Rigveda'da geçen bazı anlatılarda kötü karakterli varlıklar, Varuna'nın düşmanı olarak sunulurken,³⁹³ Avesta'da geçen "*Ey Ahura Mazda, Grehma ve hayatı mahvedenler, senin peygamberinin mesajının özlemini çektiklerinden yakınacaklardır.*"³⁹⁴ pasajında Daevaların bile Ahura'ya boyun eğmek istediği bildirilmektedir.

Gathalar'dan çok sonra yazılan geç Avesta metinlerinde, bizzat Ahura Mazda'nın verdiği yetkiyle kendisine denk duruma gelen Mithra, bu kutsal metinde kendine yer edinmiş görünmektedir.³⁹⁵ Bu durum, Ahura Mazda'nın konumunu, tıpkı Rigveda'daki Varuna'nın başka tanrılarla paylaştığı gibi bir başka Yazata ile paylaştığı anlamına gelmektedir. Fakat daha geniş perspektiften bakıldığında, geç Avesta metinlerinde, Ahura Mazda yerini başka tanrısallıklarla paylaşıp da yüce tanrı olmasından bir şey katbetmemiş olduğu görülmektedir. Oysa Rigveda'da Varuna, diğer tanrılara bile hükmeden tanrıyken, daha sonra oluşturulduğu düşünülen diğer Veda metinlerinde önemsiz bir su tanrısı olarak mitolojideki yerini almıştır.

II. Rigveda ve Avesta'da Mitra ile Mithra

³⁹² Yasna.42.3.

³⁹³ RV.V.71.1.

³⁹⁴ Yasna.32.13.

³⁹⁵ Yaşt.10.1.

Avesta’da Mithra, “ahit, sözleşme, anlaşma” anlamına gelen *Mihr*’den türemiştir.³⁹⁶ Rigveda’da ise Mitra, “dost, arkadaş” anlamında kullanılmıştır.³⁹⁷ Avesta’da, “ahit, sözleşme” anlamında kullanılan Mithra’nın güneşle bağdaştırılan yönünden ziyade insanlardan ahlaki davranışlar bekleyen yönünün daha göz önünde olduğunu görülmektedir.

Hint ve İran kutsal metinleri incelendiğinde, Mitra/Mithra karakterinin ortak özellik ve görevlere sahip olduğu görülmektedir. Bu bölümde, Mitra/Mithra’nın bu iki gelenekteki konumu, görevleri ve zaman içindeki değişimini, ayrı ayrı benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarak incelemeye çalışacağız.

A. Rigveda’da Mitra

RV.III.59. ilahi, Mitra’ya adanmış tek ilahidir. Bu ilahide, Mitra’nın gözünü bile kırpmadan insanları izlediğinden, yeri ve göğü desteklediğinden, onun yardımına nail olanların işlerinin hep yolunda gittiğinden, onun merhametinin yüceliğinden ve tapınılmaya layık bir tanrı olduğundan bahsedilmektedir.

Rigveda’da onun adı *Asuralardan* biri olarak geçmektedir. Mitra’nın Varuna ile oldukça yakın alakası bulunduğu Mitra-Varuna terkinin sıkça kullanılmasından anlaşılmaktadır. Yalnızca Mitra adına ithaf edilen ilahi sayısı çok azdır. Veda ilahilerinde, Varuna ile terkip kurularak adından oldukça sık söz edilmiştir.³⁹⁸ Mitra, her şeyi bilen ve gören,

³⁹⁶ Boyce, *A History of Zoroastrianism*, I:24.

³⁹⁷ Macdonell, *Vedic Mythology*, 30; Boyce, *A History of Zoroastrianism*, I:25.

³⁹⁸ RV.V.63.1-7; V.64.1-7.

insanlar arasında adaleti sağlayan tanrıdır.³⁹⁹ Mitra, Varuna ile birlikte, sosyal ve ahlaki düzenle beraber kozmik düzenin devamlılığından da sorumludur.⁴⁰⁰ Böylelikle insanların bütün eylemlerinden haberdardır ve yaptıkları iyi ve kötü şeyleri yazmaktadır.⁴⁰¹

Varuna-Mitra terkihiyle, Mitra, Varuna'ya öyle nakşedilmiş ki, bu onun kendine has özellikleri kaybetmesine ve daha geri planda kalmasına neden olmuş olabilir. Kendisinden daha üstün özelliklere sahip olan Varuna'nın gücüne ihtiyaç duyması, Mitra'nın özerk karakterine gölge düşürdüğü şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan, Mitra'nın güneşi temsil etmesi ve Varuna'nın güneşi de kapsayan gökyüzünün bir temsili olması bu durumu daha da güçlendirmektedir. Ancak adına ithaf edilen ilahide, gücünün gökyüzünden çok olduğuna vurgu yapan, "*Gücü gökyüzünden çok, namı yeryüzünden büyük olan Mitra'nın görkemi muhteşemdir.*"⁴⁰² şeklindeki ifadeler durumu daha karmaşık hale getirmektedir. Eliade, Mitra'nın Varuna'dan soyutlandığında ikincil tanrı durumuna düştüğünü ve Varuna'nın Mitra'ya hem zıt hem de onun tamamlayıcısı olduğunu düşünmektedir.⁴⁰³

Atharvaveda'da Mitra'nın Varuna'dan bağlarını kopardığı görölmektedir. Brahmanalar'da ise Mitra gündüzle, Varuna da onun karşıtı olan gece ile bağdaştırılmıştır.⁴⁰⁴ Rigveda'da Mitra, güneş tanrısı olarak karşımıza çıkan *Savitr*⁴⁰⁵ ile

³⁹⁹ Challaye, *Dinler Tarihi*, 51.

⁴⁰⁰ Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 175.

⁴⁰¹ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 153.

⁴⁰² RV.III.59.7.

⁴⁰³ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, 277.

⁴⁰⁴ Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü* (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 128.

⁴⁰⁵ Rigveda'da adına on bir ilahi adanan güneş tanrısıdır. Bkz. Kaya, 171.

yasaları bakımından benzerlik göstermektedir.⁴⁰⁶ Mitra'nın güneşi desteklediğinden, yolunu genişletip yörüngesini belirlediğinden bahsedilmektedir.⁴⁰⁷

Rigveda'da daha çok Varuna ile terkip kuran Mitra, ateş tanrısı Agni ile de bağlantılıdır. Bir nevi katenoteizm örneği olarak da görülebilecek olan bu duruma şu Rigveda pasajı örnek teşkil etmektedir: *"Uygun olarak yakıldığında Agni Mitra'dır."*⁴⁰⁸ Üstelik sabahları önde olduğundan söz edilen Agni'nin, kendisinden Mitra'yı oluşturduğu da belirtilmektedir.⁴⁰⁹ Burada yine varlığının bir başka tanrıya bağlı olduğu görülmektedir. Mitra'dan Agni ve Varuna'nın gözü olarak bahsedilmektedir.⁴¹⁰ Tüm bunlar dikkate alındığında, Varuna'nın gökyüzünü, Agni'nin de ateşi temsil ettiğini göz önünde bulundurursak Mitra'nın bir güneş tanrısı figürü olarak söz konusu tanrısal varlıklarla bu şekilde bir bağ kurması olağan görülebilir. Nitekim Atharvaveda'da, Mitra'dan Varuna'nın gizlediği sabahı görünür kılması istenmektedir.⁴¹¹ Işık, Mitra'nın tanrısal gücüdür.⁴¹² Buna göre, Mitra'nın güneş olarak düşünülmüş olması muhtemeldir.

Mitra, hareket halinde olan ve duran her şeyin ruhu ve koruyucusudur. İnsanlardan da onun sağladığı güvenlik ve ilhama karşılık Mitra'ya saygı göstermesi beklenmektedir.⁴¹³ Mitra'nın bolluk, bereketle ilgili olarak gökyüzündeki bulutların hareketinden ve yağmurun yeryüzüne düşmesinden de sorumlu olduğunu görülmektedir.⁴¹⁴ Bu, Rta

⁴⁰⁶ RV.V.81.4; I.35.

⁴⁰⁷ H. H. Wilson, çev., *Rig-Veda Sanhita* (India: The Bangalore Press, 1866), xxxiii.

⁴⁰⁸ RV.III.5.4.

⁴⁰⁹ RV.X.8.4.

⁴¹⁰ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 153.

⁴¹¹ AV.IX.3.18.

⁴¹² RV.V.66.2.

⁴¹³ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 153.

⁴¹⁴ RV.V.62,63.

ilkesini kullanma yetkisi olan Mitra'nın, Varuna ile paylaştığı kozmik düzenin parçası olduğunun göstergesi olabilir. Bu yönüyle yağmur suyu ile ilişkilendirilen Mitra'nın, tek başına zikredilen ve güneşi temsil eden Mitra'dan farklı bir karaktere büründüğü görülmektedir.

İnsanların yardıma ihtiyacı olduğunda ilk başvurduğu ve tanrılar arasında en etkili olan tanrı Mitra'dır.⁴¹⁵ Dost olarak adlandırılan Mitra,⁴¹⁶ inanırları tarafından dünyanın koruyucusu olarak görülmüş, kendileri de koruma talep ederek savaşlardan muzaffer bir şekilde ayrılmak için yardım talep etmişlerdir.⁴¹⁷ Rigveda'da insanlar arasında yapılan ahdin koruyucusu olarak Mitra, zaman zaman tek başına bazen de Aryaman ve Varuna ile terkip kurarak ahit çerçevesinde verilen sözleri tutmayanların korkulu rüyası olarak nitelendirilmiştir.⁴¹⁸

B. Avesta'da Mithra

Mithra, Zerdüşt geleneğinde oldukça önemli olmakla birlikte, Gathalar'da kendisinden mühim bir yer teşkil edecek biçimde doğrudan bahsedilmemektedir.⁴¹⁹ Zaten monoteist bir tanrı anlayışı sunan Gathalar'da ikinci bir tanrısallıktan bahsedilmesi beklenemezdi. Avesta'nın en eski bölümü olan Gathalar'da, Ahura Mazda yanında ikinci bir tanrısallığı kabul etmezken onun yarattığı Mithra'nın, geç Avesta metinlerinde Ahura Mazda kadar yüceltildiği görülmektedir.

⁴¹⁵ Bkz. Varuna ile birlikte, RV.V.65.3; 68.3.

⁴¹⁶ RV.V.64.3.

⁴¹⁷ RV.V.63.2.

⁴¹⁸ RV.X.89.9.

⁴¹⁹ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 77.

Zerdüşt zamanında adından bahsedilmeyen Mithra, Zerdüşt sonrası dönemde Avesta metinlerine ilave edilen ve en uzun Yaşt olan Mihr Yaşt'ta ele alınarak güneş fenomeniyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca etik konulardan sorumlu görülmüş ve ateş ile bağdaştırılarak tekrar gün yüzüne çıkarılmıştır. Avesta'da Mithra, ahlaki karakteriyle sadakatin koruyucusu olarak boy göstermektedir.⁴²⁰

Geç Avesta döneminde o, halkın tapındığı tanrı olarak tekrar gün yüzüne çıkmış, hatta ona gösterilen saygının bir göstergesi olarak bir Yaşt bile adanmıştır.⁴²¹ Söz konusu metinlerde Mithra kendini var eden yüce tanrı Ahura Mazda'ya, *"...Ben bütün yaratıklarının sevecen koruyucusuyum. Ben bütün yaratıklarının sevecen bakıcısıyım; buna rağmen insanlar, diğer tanrıları adlarıyla çağırıp adak adadıkları gibi bana bir adakla tapmıyorlar. Eğer insanlar benim adımla çağırıldığım bir adak ile bana taparlarsa tıpkı öteki Yazatalar gibi, o zaman ben uygun zamanda inançlılara gelirdim..."*⁴²² şeklinde yakararak insanların tıpkı diğer tanrıları adlarıyla anarak onlara kurban sundukları gibi ona tapınmadıklarını belirtmektedir. Bir nevi şikayetçi olarak ve kendisinin de tapınılmaya ihtiyacı olduğunu aktarmaktadır. Buna istinaden, insanlar Mithra'dan isteklerini gerçekleştirmesini isterken ona sunu sunarak tapınmaktadır.⁴²³ Tapınurları ona sunu sunarken bolluk, bereket ve mutluluk vermesi için niyazda bulunmaktadır.⁴²⁴ Zerdüşt, Gathalar'ında Mithra'dan söz etmezken, Avesta'ya daha sonra eklendiği düşünülen Yaştlar'da Mithra'nın, Ahura Mazda'dan bir çeşit icazet alarak aktif bir tanrı haline geldiği ve Ahura Mazda'nın yegane tanrı olarak gücünü yitirmesine

⁴²⁰ Macdonell, *Vedic Mythology*, 30.

⁴²¹ Yaşt.10.

⁴²² Yaşt.10.54-55.

⁴²³ Yaşt.10.31-32.

⁴²⁴ Yaşt.10.33.

sebebiyet verdiği şu pasajda açıkça görülmektedir: “*Ahura Mazda, Spitama Zerdüşt’e konuştu, dedi ki: ‘Ey Spitama! Gerçekten de ben geniş otlakların sahibi Mithra’yı yarattığım zaman, onu kendim kadar, yani Ahura Mazda kadar kurban sunulmaya değer, dua edilmeye değer yarattım.*”⁴²⁵ Tıpkı geç dönem Avesta metinlerinde, Zerdüşt’ün dini reformuyla inanç sisteminden çıkarılan tanrısal varlıkların tekrar yer bulduğunda olduğu gibi Mithra’nın da metinlere yeniden dahil olması Ahura Mazda ile ilişkilendirilerek gerçekleştirilmiştir. Avesta’da bununla ilişkili olarak, Mithra’ya sahip olduğu ışığı,⁴²⁶ on bin gözü ve on bin kulağı bahşedenin⁴²⁷ Ahura Mazda olduğundan bahsedilmektedir. Avesta’da Mithra, ahitlerin koruyucusu olarak sürekli gözetleyen konumundadır. Onu bu misyona elverişli kılacak şekilde on bin kulaklı ve on bin gözlü, her zaman uyanık ve her şeyi bilen bir Yazata olarak betimlenmiştir.⁴²⁸

Ahdin koruyucusu olarak Mithra, insanların ahitleşirken verdikleri sözleri tutmasını istemekte, aksi takdirde bir nevi yargıç gibi onlara uygulanması gereken cezayı vermektedir.⁴²⁹ Ahitlerin tanrısı olarak bilinen Mithra’nın, sadece inançlıların değil, inançsızların da hakkını gözettiği şu pasaja konu olmuştur: “*Mithra’ya yalan söyleyen zalimler bütün ülkeye ölüm getirirler, inançlı dünyayı yüz kötü kişi kadar incitirler. Akdi bozma ey Spitama! Ne inançsızlarla girdiğin akdi ne de senin inancında olan inançlılarla ilgili akdi. Çünkü Mithra hem inançlılara hem de inançsızlara sahip çıkar.*”⁴³⁰

⁴²⁵ Yaşt.10.1.

⁴²⁶ Yaşt.10.142.

⁴²⁷ Yaşt.10.82.

⁴²⁸ Yaşt.6.5; 10.7,12,103.

⁴²⁹ Yaşt.10.26,48.

⁴³⁰ Yaşt.10.2.

Mithra'nın güneş fenomeni ile de bağlantılı olduğu bilinmektedir.⁴³¹ Aryanlarda Mithra, güneşin karakterini yansıtmaktadır. Geç dönem Farsçasında kullanılan *Mihr* formundaki Mithra da güneş anlamında kullanılmaktadır.⁴³² Avesta'da birçok pasajda “Geniş otlakların sahibi” olarak hitap edilen Mithra,⁴³³ muhtemelen o dönemde önemli bir geçim kaynağı olan tarım ile ilişkilendirilmiş ve asıl olan güneş tanrısı formuyla tarım faaliyetlerine göz kulak olan ve gerçekleşmesini sağlayan tanrı olarak düşünülmüş olabilir. Ayrıca Taraporewala, bir ışık tanrısı olan Mithra'nın, dişi hayvanlarda çoğalma güdüsünü temsil ettiği için “Geniş otlakların sahibi” olarak anıldığını düşünmekte, bu yönüyle “Verimlilik tanrısı” olabileceğini de aktarmaktadır.⁴³⁴

İbadetlerde kullanılan bir çeşit dua derlemesi olan Niyayiş metinlerinden biri olan “Khorshid Niyayiş”, güneşe adanmış olup güneşin Mithra ile özdeşleştirildiğini gözler önüne sermektedir.⁴³⁵ Mithra ile güneş bağdaştırılmakla birlikte, ondan ayrı olarak gökteki güneşten de bahsedilmektedir.⁴³⁶ Onun saçtığı ışık ve sıcaklık sayesinde kötü ruhlar ve Daevalar kaçmakta ve onun doğmasıyla Ahura'nın yarattıkları arınmaktadır.⁴³⁷ Burada Mithra ile güneşin birbirinden ayrıldığı görülür, fakat güneşin gökyüzündeki hareketi sonucu sabah en parlak olduğu vakitte Mithra'ya ibadet yapıldığı⁴³⁸ göz önünde bulundurulduğunda, bunun mutlak bir ayrılık olmadığı, dolaylı da olsa Mithra ve güneşin bağlantılı olduğu düşünülebilir.

⁴³¹ Boyce, *A History of Zoroastrianism*, I:28-29.

⁴³² Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 132.

⁴³³ Yaşt.10.3,4,10.

⁴³⁴ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 129-31.

⁴³⁵ James Darmesteter, çev., *The Zend-Avesta*, c. 2 (Oxford: Clarendon Press, 1883), 349-53, 353-55.

⁴³⁶ Yaşt.6.

⁴³⁷ Yaşt.6.1-4,30.

⁴³⁸ Hawan Gah.7-8.

C. Mitra ile Mithra'nın Benzerlikleri ve Farklılıkları

Rigveda'da, aynı kudrete sahip ikiz tanrılar, "Mitra-Varuna" şeklinde anılmaktadır.⁴³⁹ Erken dönem Avesta'sında ise durum bundan oldukça farklıdır. Bu dini geleneğe göre Ahura Mazda, ikinci bir uluhiyet olarak yanına denk bir varlık kabul etmemekle birlikte, Mithra sadece onun yarattığı varlıklardan biridir.⁴⁴⁰ Ancak geç Avesta metinlerinde, Mithra'nın en az Ahura Mazda kadar yüceltildiği görülmektedir.⁴⁴¹

Rigveda ve Avesta'da benzer şekilde Mitra, sadakatinden dolayı ahde sahip çıkan bir tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki kutsal metinde de ahdin yerine getirilmemesi, verilen sözlerin tutulmaması ve anlaşmanın bozulması durumunda insanların muhatabı Mitra'dır. Zira kurulan ahde karşı çıkanları cezalandıran tanrı, Mitra'dır.⁴⁴² Avesta ve Rigveda'da Mithra karşılaştırıldığında, her iki kutsal metinde de Mitra'nın ahitlerin koruyucusu olduğu ve yalancılara tahammül edemediği meselesinden bahsedilmektedir. Bununla ilgili olarak Rigveda'daki, "*O insanlar ki kötü yaşam izlerler, sözlerinde durmazlar; Varuna, Aryaman ve Mitra'ya itaat etmezler. Ey güçlü olan, bu düşmanlara karşı ölüm gibi keskin ol.*"⁴⁴³ ifadeleri ile Avesta'nın, "*Bütün organları paramparça eder ve Mithra'ya yalan söylemiş insanların kemiklerini, saçlarını, beyinlerini ve kanlarını toprağa karıştırır.*"⁴⁴⁴ tarzındaki söylemleri benzerlik göstermektedir. Bu çerçevede Mithra, yalan söyleyenlere tahammül edemez, onları gazabıyla cezalandırır.⁴⁴⁵ Her iki dini metinde de bu tanrı sözleşme ve ahitleri gözetmekten sorumlu gibi görünmektedir.

⁴³⁹ RV.I.153.2.

⁴⁴⁰ Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, 1:lx.

⁴⁴¹ Yaşt.10.1.

⁴⁴² RV.III.59.1-3; 89.9-12; Yaşt.10.2, 70-72, 110.

⁴⁴³ RV.X.89.9.

⁴⁴⁴ Yaşt.10.72.

⁴⁴⁵ Yaşt.10.18,19,26.

Ancak Rigveda’da bunu bireysel bir tanrı olarak yaparken Avesta’da Ahura Mazda ile olan bağına borçludur.⁴⁴⁶

Ahlaki yönüyle vazgeçilmez tanrı Varuna ile birbirinden ayrılmamasına karşın, Mitra karakteri Rigveda’da oldukça siliktir.⁴⁴⁷ Muhtemelen Mitra’nın Varuna ile ortaklık kurması, kendine özgü karakterinden ödün vermesine ve Varuna’nın yardımcısı konumuna indirgenmesine neden olmuştur. Avesta’da ise durum bundan farklıdır. Zerdüşt sonrası dönemde tanrı panteonunda daha alt kategoriye oluşturan Yazataların, Ahura Mazda ile ilişkilendirilerek tanrı panteonuna dahil edildiği göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Bu Yazatalardan biri olan Mithra da Avesta metnine dahil olmasını yüce tanrı Ahura Mazda ile kurduğu ilişkiye borçludur. Tabiri caizse, Rigveda’da Asura Varuna, terkip kurduğu Mitra karakterinin değer kaybetmesine neden olurken Avesta’da Ahura Mazda ile bağ kuran Mithra yükselişe geçmiş, hatta Ahura’nın yegane tanrı olması durumunu sarsmıştır. Bu, söz konusu dini geleneklerin teolojik yapısından kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Nitekim, Rigveda’da birbirinden bağımsız birçok tanrı bulunurken Avesta’da, Zerdüşt’ün reformuyla yerini sağlamlaştıran Ahura Mazda, tek tanrılı bir dinin yüce tanrısı haline gelmiştir. Hal böyle iken, Mithra’nın tapınılmaya ve kurban sunulmaya değer bir tanrısallık kabul edilmesi, Ahura Mazda’ya gölge düşürmüş gibi görünmektedir.

Diğer yandan, Rigveda’da, Mitra-Varuna terkihiyle birçok kez altı çizilen Varuna ve Mitra’nın ikiz tanrılar olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁴⁸ Ancak Avesta’nın Rigveda ile büyük benzerlik gösterdiği en eski bölümü olan Gathalar’da Asura Varuna’nın karşılığı

⁴⁴⁶ RV.X.89.9; Yaşt.10.2.

⁴⁴⁷ Aydın ve Aydın, *Georges Dumezil’den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 288.

⁴⁴⁸ RV.I.153.2; V.62.6, 68.2.

olan Ahura Mazda'nın, yegane tanrı olduğu vurgulanmış ve yanında onun eşiti herhangi bir tanrı kabul edilmemiş, hatta Mithra'nın özellikleri de Ahura Mazda'da toplanmıştır. Geç dönem Avesta metinlerinde, geriye doğru dönüşüm gerçekleştiren teolojik yapıda Mithra, Ahura ile birlikte anılmaya başlamış ve yüce tanrı olarak bu iki tanrıya tapınılmıştır.

III. Rigveda ve Avesta'da İndra ile İndra'nın Benzerlik Gösterdiği Diğer Varlıklar

Rigveda ve Avesta tanrı panteonu bağlamında göze çarpan bir diğer husus, Rigveda'da önemli bir yere sahip olan tanrı İndra'nın Avesta'ya bir çeşit şeytani varlık olarak yansımış olmasıdır. Ayrıca Rigveda'daki İndra'nın tanrısal özellikleri bakımından Avesta'daki Verethraghna'ya, mitolojik anlatıları bakımından da Tishtrya'ya olan benzerliği dikkat çekmektedir. Bu başlık altında Rigveda'daki İndra'nın, Avesta'ya ne şekilde yansıdığı ele alınıp benzer ve farklı yönlerine temas edilecektir.

A. Rigveda'da İndra

İndra, Vedalar'da adı geçen ulusal savaş tanrısıdır. Aryan ırkının, savaşçı karakterleri adeta İndra'da karşılık bulmuştur.⁴⁴⁹ Tanrıların savaşçısı, kralı ve yağmur tanrısı olarak bilinen İndra'nın mitolojisi Rigveda ile doğmuştur.⁴⁵⁰ Rigveda ilahilerinin yaklaşık dörtte biri İndra'ya adanmış, bu sayı diğer tanrılarla birlikte adına adanan ilahileri de hesaba kattığımızda 300'ü bulmaktadır.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 15; Macdonell, *Vedic Mythology*, 20,54; Kaya, *Hinduizm*, 21.

⁴⁵⁰ Wendy Doniger O'flaherty, *Hindu Mitolojisi*, çev. Kudret Emiroğlu (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), 49.

⁴⁵¹ Kayal, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 40; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 173; Macdonell, *Vedic Mythology*, 54; Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 17; Kaya, *Hinduizm*, 21.

İndra'nın etimolojisi hakkında kesin bir şey söylemek güçtür, fakat bazı araştırmacılar kökeninin *Indu* olabileceğini düşünmüştür.⁴⁵² Rigveda'nın özellikle IX. bölümünde, *Indu* ismi *Soma*'ya nispet edilmiştir.⁴⁵³ İndra'nın gücünü *Soma*'dan alıyor olması ve *Soma*'nın özellikle İndra'nın içeceği olarak addedilmesi ile *Soma* ve İndra arasındaki yakınlık, bu ikisinin aynı kökene sahip olabileceği yorumunu beraberinde getirmektedir.

Gücünü *Soma* içeceğinden alan, İndra, çok açılı yıldırımlarla saldırır, *Soma* içip kendinden geçtiğinde kızıl sakalı kabarır, Güneş ışınları kadar uzun kollarıyla kuraklık getiren göksel ejderha *Vrtra*'ya galebe çaldığı için “*Vrtra* öldüren” anlamına gelen *Vrtrahan* sıfatıyla anılır.⁴⁵⁴

İndra, Rigveda'da sarhoş edici *Soma* içeceğiyle cesaretlenen, yerli halkı köle olarak addedip onlarla mücadele eden, sığır sürülerini kurtaran, şehirleri ve kaleleri yerle bir eden olarak adlandırılmaktadır. Bunları dikkate aldığımızda, aslında İndra'ya inanan Aryanlar, kendi karakterlerini yansıtip yağmurlu ve şimşekli gökyüzünü kişileştirip ona ekleyerek azametli tanrılarını var etmişlerdir.⁴⁵⁵

İndra'nın en öne çıkan mitik anlatısı kuraklık ifriti *Vrtra*'yı yüz benekli şimşegi ile yok ederek onun hapsettiği göksel suları serbest bırakmasıyla ilgili olandır. Bunu yaparken içtiği *Soma*'dan güç alır ve dostları olan fırtına fenomeninin kişileştirilmesiyle

⁴⁵² Macdonell, *Vedic Mythology*, 66.

⁴⁵³ RV.IX.23.6.

⁴⁵⁴ Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, 1:lix-lxiv; Campbell, *Oriental Mythology*, 182.

⁴⁵⁵ RV.VIII.65.10.

oluşturulan *Marutlar* ona gök gürültüsü ve savaş baltası ile destek olurlar.⁴⁵⁶ Bu mitik anlatının yalnız bir bölümü *Rigveda*'da şu şekilde yer verilmiştir: “*Marut dostlarıyla birlikte bu İndra, yüz köşeli şimşegi ile Vrtra'nın başını parçalara ayırdı. Marut dostlarıyla birlikte İndra gücünü büyüttü, Vrtra'yı parçaladı, denizin sularını kurtardı. Etrafı Marutlarla çevrili İndra, göğün ışığını kazandı; onun Soma suyunu içmesi gerekir.*”⁴⁵⁷

Vedalar'da bahsi geçen Vrtra'nın doğrudan insanlara düşmanlığından söz edilmemektedir.⁴⁵⁸ Ancak suları hapsedmesi göz önünde bulundurulduğunda, dolaylı olarak bu durum iklimi kötü etkileyeceğinden ve kuraklığa neden olacağından insanlar için hayati dengeleri etkileyen bir yaratık olduğu söylenebilir. Vrtra, suları hapseden güçtür. Vrtra'nın doksan dokuz kalesini yıkan İndra,⁴⁵⁹ gökten yağmur yağdırarak Vrtra'yı, yani kuraklığı ortadan kaldırmış, suları serbest bırakmış ve göğü, şafağı, güneşi onun tutsaklığından kurtarmıştır.⁴⁶⁰ Fırtına fenomeninin temsili olan İndra, çekişmeli mücadelelerden sonra, kuraklığa sebep olan bu şeytani varlığı yok ederek suları serbest bırakır ve dünyanın insanlar için daha verimli olmasını sağlar.⁴⁶¹

Aryanlar, *Rigveda* döneminde savaşçı bir toplum olduğundan, İndra'yı da bu doğrultuda savaşçı özelliklerle donatmışlardır.⁴⁶² Dört kolu olan İndra, ellerinde ok, yay, kanca ve en önemli silahı olan şimşegi (vacra) tutmaktadır.⁴⁶³ Onun silahlandığı yay ölümcül, binlerce

⁴⁵⁶ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 18; Kaya, *Hindüizm*, 22.

⁴⁵⁷ RV.VIII.65.2-4.

⁴⁵⁸ Yitik, *Doğu Dinleri*, 262.

⁴⁵⁹ RV.VII.19.5.

⁴⁶⁰ Mehmet Beden, *Dünya Dinlerinden Hinduizm* (İstanbul: Festival Yayıncılık, 2016), 120; O'flaherty, *Hindu Mitolojisi*, 64.

⁴⁶¹ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 17; Kaya, *Hindüizm*, 19.

⁴⁶² Beden, *Dünya Dinlerinden Hinduizm*, 120.

⁴⁶³ Kaya, *Hindüizm*, 22.

oku ise altındandır.⁴⁶⁴ Dört hortumu olan beyaz bir file biner.⁴⁶⁵ İndra, düşünceden bile daha süratli⁴⁶⁶ ve altından⁴⁶⁷ bir araba ile taşınmaktadır. Uçsuz bucaksız uzaklıkları hızlı bir şekilde kat etmekte, bir kartalın kanatlarıyla süzülmesi gibi uçmaktadır.⁴⁶⁸

İndra'nın şimşegi, fırlatılan bir ölüm okuna benzetilmiştir.⁴⁶⁹ Onun şimşeginin yeri güneştedir.⁴⁷⁰ Bu silahın bazen altın,⁴⁷¹ bazen demir,⁴⁷² bazen de metalik⁴⁷³ olduğundan bahsedilmiştir. Keskin,⁴⁷⁴ bin eklemlı,⁴⁷⁵ dört köşelidir.⁴⁷⁶ İndra'nın bir bıçak gibi bilediği şimşegi,⁴⁷⁷ gökteki güneşe benzetilmektedir.⁴⁷⁸ Bu şimşegin adı olan *Vacra*dan türetilen *vacrabhrt* “Yıldırım taşıyan”, *vacradansina* “Yıldırımını sağ elinde tutan” ve *vacrivat* “Yıldırım ile silahlı” gibi sıfatlar sadece İndra için kullanılmıştır.⁴⁷⁹ İndra'nın şimşeginin gürültüsüyle bulutları parçalamış ve böylelikle sular akmaya başlamıştır.⁴⁸⁰ İndra, savaşırken yalnız şimşegi ile yok etmemiş, bununla birlikte düşmanlarını buz haline getirmiş yahut ayağıyla ezmiştir.⁴⁸¹ İblislerin sıklıkla gizlendiği bulutlar, onların kaleleri olarak bilinmektedir. Yüz veya doksan dokuz kale olduğundan bahsedilmiştir.⁴⁸² Bu kaleleri İndra yerle bir etmiştir.⁴⁸³

⁴⁶⁴ RV.VIII.66.11.

⁴⁶⁵ Kaya, *Hinduizm*, 22.

⁴⁶⁶ RV.X.112.2.

⁴⁶⁷ RV.VI.29.2.

⁴⁶⁸ RV.II.16.3; VIII.34.9.

⁴⁶⁹ RV.I.55.5.

⁴⁷⁰ RV.X.27.21.

⁴⁷¹ RV.I.57.2.

⁴⁷² RV.X.96.3.

⁴⁷³ RV.I.52.8.

⁴⁷⁴ RV.VII.18.18.

⁴⁷⁵ RV.I.80.12.

⁴⁷⁶ RV.IV.22.2.

⁴⁷⁷ RV.I.130.4; I.55.1.

⁴⁷⁸ RV.VIII.59.2.

⁴⁷⁹ Macdonell, *Vedic Mythology*, 55.

⁴⁸⁰ RV.VI.27.4; I.57.6; X.89.7.

⁴⁸¹ RV.I.51.6; VIII.32.26.

⁴⁸² RV.II.14.6; 19.6; VIII. 17.14.

⁴⁸³ RV.I.51.5.

İndra'nın doğumunu anlatan ilahiler de mevcuttur.⁴⁸⁴ Doğduğunda her yer aydınlanmış olarak tasvir edilmektedir.⁴⁸⁵ Zira daha doğarken savaş için donatılmıştır.⁴⁸⁶ Hint-İran dönemine ait İndra, havayı kuşatmaktadır.⁴⁸⁷ Rigveda, İndra'nın fiziksel özelliklerinden oldukça fazla söz etmektedir. Onun bedeni, elleri, kolları ve kafası vardır.⁴⁸⁸ Birkaç yerde altın kollu,⁴⁸⁹ altın renkli,⁴⁹⁰ demirden tanrı⁴⁹¹ gibi Savitr için kullanılan ayırt edici sıfatlar, İndra için uygulanmıştır. İndra'nın uzun, güçlü, geniş ve şimşek taşıyan kollarından sıkça söz edilmiştir.⁴⁹² Güneş formunu da üstlenen İndra'nın,⁴⁹³ kendi iradesiyle pek çok forma bürünebildiğine işaret eden bilgileri içeren Rigveda pasajları da bulunmaktadır: *“Çabuk zapt eden, emsalsiz kuvvet, korkunç, bedenine istediği şekli veren. Daha doğduğu zaman İndra, Soma'yı şişelere doldurup içen Tvashtar'ı yendi.”*⁴⁹⁴

İndra'nın muazzam büyüklüğü pek çok pasaja konu olmuştur. İndra, güçlü çenelere ve devasa büyüklükte bir vücuda sahiptir. Sarımtırak saçları ve sakalları olan, eli sopalı ve bir at arabasının üzerinde betimlenmiştir.⁴⁹⁵ Bir pasajda göğün ve yerin onun varlığının yarısı kadar olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁹⁶ İndra'yı gördüklerinde yer, gök ve dağlar korkarak sarsılmış,⁴⁹⁷ hatta tanrılar dahi ondan korkmuştur.⁴⁹⁸ İndra'nın gücü ve azameti ölçsüz tabirlerle övülmüştür. Ne insan ne de tanrı hiçbir şey onunla yarışamaz veya ona

⁴⁸⁴ RV.III.48; IV.18.

⁴⁸⁵ RV.X.133.2.

⁴⁸⁶ RV.III.51.8.

⁴⁸⁷ RV.I.51.3.

⁴⁸⁸ RV.II.16.2; VIII.85.3.

⁴⁸⁹ RV.VII.34.4.

⁴⁹⁰ RV.I.7.2; VIII.55.3.

⁴⁹¹ RV.I.56.3.

⁴⁹² RV.VI.19.3; VIII.32.10; SV.II.12.19.

⁴⁹³ RV.X.112.3.

⁴⁹⁴ RV.III.48.4; VI.47.18.

⁴⁹⁵ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 175.

⁴⁹⁶ RV.X.119.7.

⁴⁹⁷ RV.I.61.14.

⁴⁹⁸ RV.V.30.5.

denk sayılamaz.⁴⁹⁹ Ne yeni ne de eski hiç kimse onun kahramanlığına erişemez.⁵⁰⁰ Onun gücü emsalsizdir ve hiçbir tanrı ona rakip olamaz,⁵⁰¹ bütün tanrılar ona boyun eğe, ⁵⁰² hatta Varuna bile onun buyruklarını uygular.⁵⁰³ İndra gibi doğmuş veya doğacak olan yoktur. Bütün tanrılar, onun kudreti ve bilgeliği karşısında acizdir.⁵⁰⁴ O, yeryüzünü ve gökyüzünü kaldıracak ve destekleyecek kudrete sahip kozmik bir tanrı olarak anlatılmaktadır.⁵⁰⁵

Veda şairleri, İndra'ya “Gücün efendisi” olarak hitapta bulunarak onun gücünün sınırlandırılmasının mümkün olmadığına dikkat çekmiştir.⁵⁰⁶ Muhtemelen bu, Aryanların istila ettikleri topraklara hakim olmak için alt etmeleri gereken Dasa/Dasyu olarak adlandırdıkları yerli halka karşı olan savaşlarında destekçisi olan ulusal savaş tanrısı olması dolayısıyladır. Antik çağlarda insanlar, gökyüzünün karşı konulamaz gücü olan gök gürültüsünü, öyle etkili görmüş olmalı ki müstakil bir tanrı olarak kişileştirebilecek kadar yüceltmışlerdir.⁵⁰⁷ Bu muson yağmurlarının bol olduğu Hindistan coğrafyasında ise doğal bir durum olarak görülebilir.

İnananları, İndra'yı dualar ile kurbanı çağırılmaktadır.⁵⁰⁸ Ekseriyetle tanrıların Soma içeceğine düşkün olduğu görülse de⁵⁰⁹ İndra'nın ona aşırı derecede tiryaki olduğu kaydedilmiştir.⁵¹⁰ Soma, İndra'ya göğü ve yeri desteklemek, yaymak gibi önemli kozmik

⁴⁹⁹ RV.VI.30.4.

⁵⁰⁰ RV.V.42.6.

⁵⁰¹ RV.I.165.9.

⁵⁰² RV.VIII.51.7.

⁵⁰³ RV.I.101.3.

⁵⁰⁴ RV.IV.18.4; VII.32.2; VIII.51.7.

⁵⁰⁵ RV.II.15.2.

⁵⁰⁶ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 175.

⁵⁰⁷ Bloomfield, 111.

⁵⁰⁸ RV.II.18.3.

⁵⁰⁹ RV.VIII.2.18; 58.11.

⁵¹⁰ RV.I.104.9.

görevleri yerine getirmesi için güç vermektedir.⁵¹¹ Soma içeceği, İndra'yı, kuraklık getiren şeytani varlık olan Vrtra'yı yok etmesi yahut düşmanları ile mücadele etmesi gibi savaş anlarında galeyana getirerek daha da hiddetlendirmektedir.⁵¹² Annesinin doğar doğmaz ona Soma içirmesinden bahseden şu Rigveda pasajında, *“Ey İndra, sen en yüksek gökte doğar doğmaz keyiflenmek için Soma içtin ve sen gökyüzünü ve yeryüzünü kapladığında ozanın ilk destekçisi oldun.”*⁵¹³ İndra için Soma'nın ne denli hayati öneme sahip olduğu anlaşılabilir. İndra, Soma'ya öyle düşkündür ki, Soma dolu bir göle benzetilmiştir.⁵¹⁴

Agni ve İndra'nın dünya devinin ağzından zuhur ettiği şu şekilde kaydedilmiştir: *“Ay onun aklından, güneş onun gözlerinden doğdu; İndra ve Agni ağzından, Vayu ise soluğundan türedi.”*⁵¹⁵ İndra, Agni ile çok sayıda terkip oluşturmaktadır. İndra'nın fırtına tanrısı olması ve vazgeçilmez silahının fırtına ile gelen şimşek olması, şimşegin de ateş cinsinden olması nedeniyle ateş tanrısı olan Agni ile yakından ilişkili olması doğal bir durum gibi görünmektedir.

Rigveda'da göğün ışıklı kısmını İndra'nın kurduğundan,⁵¹⁶ İndra'nın şeytani ruhlara karşı kazandığı mücadelenin sonucu olarak yeri ve göğü ayırıp desteklendiğinden⁵¹⁷ ve bazı Rigveda pasajlarında, gökyüzü ve yeryüzünün yaratıcısı olarak İndra'ya yakarıldığından

⁵¹¹ RV.II.15.2.

⁵¹² RV.II.15.1, 19.2; VI.47.2; VII.22.2; VIII.81.6.

⁵¹³ RV.III.32.10.

⁵¹⁴ RV.III.36.8.

⁵¹⁵ RV.X.90.13.

⁵¹⁶ RV.VIII.14.9.

⁵¹⁷ RV.V.29.4; II.17.5.

söz edilmektedir.⁵¹⁸ Ondan, yoktan var eden,⁵¹⁹ olan ve olacak olan her şeyi var eden şeklinde bahsedildiği de görülmektedir.⁵²⁰

Diğer tanrılar birbirleriyle uyum içinde dostça anlaşıyor gibi görünürken bir tek uyumsuzluk gösteren savaşçı İndra'dır.⁵²¹ Zira İndra'nın Aryanların düşmanlarıyla savaştığına işaret eden pasajlar olduğu gibi diğer tanrılarla da mücadele ettiğine dair pasajlar da bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak, Rigveda'nın "*Sen, seninle çekişen öfkeli tanrıları tek başına savaşıp haklayıp yendin.*"⁵²² ve "*Sen güçlü İndra, kibirden havalara kalkan göğün kızı Ushas'ı parçalara ayırdın.*"⁵²³ pasajları örnek gösterilebilir. Bütünüyle bakıldığında İndra, diğer Rigveda tanrılarına nazaran hem fiziksel olarak hem de dünya üzerindeki hakimiyetin temsili olarak daha üstün tasvir edilmiştir. İndra, ahlaki ilkeleri uygulayan bir hükümdardan ziyade, gücüyle ön plana çıkan muzaffer bir savaşçı, insanlara, sulara ve sığırlara özgürlük bahşeden evrensel bir hükümdardır.

Vedalar döneminde zafer dolu savaş tanrısı olarak adından övgüyle bahsedilen ve bu dönemin en önemli tanrılarından olan İndra, Vedalar'dan sonraki Destanlar ve Puranalar devrinde ikincil tanrılığa indirgenmiş ve önem sırasında Trimurti'den (Brahma, Vişnu, Şiva üçlüsü) sonraya düşmüştür.⁵²⁴ Birçok dini ve dindışı metinde adından oldukça sık bahsedilmesine rağmen İndra için yapılmış tapınak yoktur.⁵²⁵ Bununla birlikte, İndra'ya öyle antropomorfik özellikler yansıtılmıştır ki sarhoşluk, şehvet, güreleme, övünme,

⁵¹⁸ RV.VIII.36.4; VI.47.4.

⁵¹⁹ RV.VI.24.5.

⁵²⁰ RV.X.55.2.

⁵²¹ Macdonell, *Vedic Mythology*, 18.

⁵²² RV.IV.30.5.

⁵²³ RV.IV.30.9.

⁵²⁴ Kaya, *Hinduizm*, 22; Beden, *Dünya Dinlerinden Hinduizm*, 120.

⁵²⁵ Kaya, *Hinduizm*, 22; Beden, *Dünya Dinlerinden Hinduizm*, 120.

oburluk gibi birçok insani özellik onun üzerinde somutlaştırılmıştır.⁵²⁶ Muhtemeldir ki bunları barındıran anlatıların çokluğu, daha sonraki kutsal metinlerde, onu seçkin kozmik özellikleri taşımaktan yoksun bırakarak arka planda kalmasına neden olmuştur.

Veda ilahilerinde İndra'nın üstün bir konumu var gibi görünmektedir. Ancak onun ikinci plana gerilemesine belki de Vrtra'yı yok ettikten sonra onun intikam almasından korkarak bir kartal gibi kaçması neden olmuş olabilir. Buna şu Rigveda pasajı ile açıkça işaret edilmiştir: *"Vrtra'nın öcünden seni kim kurtarabilirdi? Onu öldürdüğün için kalbine korku yerleşti ey İndra. Tıpkı korkusundan bölgeden bölgeye uçan kartal gibi sen de doksan dokuz nehir geçersin."*⁵²⁷ Bu durum, daha sonra Mahabharata'da tekrar gün yüzüne çıkınca, İndra tapınım konusu olmaktan çıkmıştır. Buna göre, İndra'nın Vrtra'dan korkup kaçması onun ilk yenilgisidir. İndra, Vrtra'ya onunla uzlaşmak için bir aracı göndermiş, fakat İndra, Vrtra'yı hileyle yok ederek aralarındaki anlaşmayı bozmuştur.⁵²⁸ Bu olaydan sonra İndra, onun intikam almasından korkarak kaçmış ve bir lotus çiçeğinin içine saklanmıştır. Ulusal bir savaş tanrısı olarak görülen İndra, yoğun antropomorfik bir karakter ile öne çıkarılmasından ve ahlaki yasalarla uyuşmayan özellikler barındırmasından dolayı, korkak, hilekar ve aciz bir tanrı olarak görülmüştür. Tüm bunlar, İndra'nın sonraki dönemlerde önemini yitirmesine ve ikincil tanrılığa indirgenmesine neden olmuş olabilir.

B. Avesta'da İndra ve Benzerlik Gösterdiği Diğer Varlıklar: Verethraghna ve Tistrya

⁵²⁶ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 174.

⁵²⁷ RV.I.32.14.

⁵²⁸ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, 279.

Zerdüş'ten önceki antik İran tanrıları, tıpkı Hindistan'da olduğu gibi doğa fenomenlerinin kişileştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu tanrılardan en popüler olanlardan biri, Vrtra'yı yok eden, suları serbest bırakan tanrı İndra'dır.⁵²⁹ Vedalar'da İndra, selleri akıtan, tufanları yaratan, suları serbest bırakan, fırtına tanrısı olarak tasvir edilmiştir. Aryanların savaşlarda müttefiki olan tanrı İndra, Hint-İranlılar yollarını ayırıp bölündüğünde, özellikle İran coğrafyasında Kutsal Ölümsüzler'in rakibi olan şer güç (Daeva), Angra Mainyu'nun destekçisi olarak konumlandırılmıştır. Bu, Avesta'nın şu pasajında açıkça görülmektedir: *“Onlar çılgık attılar, zihinleri karıştı, Daevaların Daevası ölümcül Angra Mainyu, Daeva İndra, Daeva Sauru.”*⁵³⁰

Tanrılardan birkaç tanesi, daha erken bir döneme tarihlenen Rigveda'dan Avesta'ya geçerken değişime uğramıştır. Bu durumda değişime uğrayan en etkin tanrı, Rigveda tanrı panteonunda önemli bir yere sahip olan İndra'dır. Değişime uğrayan tanrılar hakkında en dikkat çekici durum ise Rigveda'da en popüler tanrı terkibi olan Varuna-İndra'dan, ilkinin İran'daki Aryanların yüce tanrısı olan Ahura'ya, diğerinin de kötü ruh Angra Mainyu'nun müttefikine evrilmesidir.⁵³¹ Bir önceki bölümde ele alındığı gibi Varuna'nın Avesta'ya yüce tanrı Ahura olarak geçtiği ve yanında herhangi bir tanrısallığı kabul etmeyecek kadar sağlam bir düzleme oturtulduğu görülmektedir. Ancak Rigveda'da Aryanların ulusal savaş tanrısı olacak kadar önemli bir yere sahip olan İndra ise Avesta'ya geçerken Rigveda'daki karakterinden sıyrılmış ve bir şeytani varlık olarak kendine yer bulmuş gibi görünmektedir. Zira Rigveda'da Varuna'yı bastıran İndra'nın Avesta metinlerine yansırken yüce tanrı Ahura Mazda'nın yardımcıları olan *Ahuralar* kategorisinde olması beklenemezdi. Bu durum Ahura Mazda'nın üstünlüğüne ve

⁵²⁹ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 272.

⁵³⁰ Vendidad.19.43.

⁵³¹ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 12; Macdonell, *Vedic Mythology*, 20.

tapınımına ters düşerdi.⁵³² Buna uygun olarak Rigveda'daki İndra adı, Avesta metinlerinde bir şeytani varlığa giydirilmiştir. Rigveda'da tapınım gösterilen birçok tanrı, Avesta'da şeytani varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu, Avesta metinlerinin Veda metinlerine muhalefet gösterdiği şeklinde yorumlayanlar olduğu gibi her iki kutsal metnin kendi tarihi çerçevesinde gösterdikleri değişim dolayısıyla olduğunu savunanlar da olmuştur.⁵³³

İndra ismi karakter değiştirmiş olsa da Rigveda döneminde onun en önemli sıfatlarından biri olan “Vrtra katili” anlamındaki *Vrtrahan*, İran'da önemli bir konuma sahip olan Verethraghna ile ilişkilendirilmiştir. İndra'nın Rigveda'da ön plana çıkan Vrtra'yı öldürmesini konu alan mit ise Avesta'da Tistrya'ya mal edilmiştir.

Verethraghna, Aryanların İran dönemine ait tanrısal bir varlığıdır. Bu ilahi varlık, Avesta'da “zafer tanrısı” sıfatıyla anılmıştır. Avesta'da yer alan Bahram Yaşt kısmı, geç dönem Avesta metinlerinden olup Verethraghna'ya atfedilmektedir.⁵³⁴ İran'daki diğer Aryan tanrıları gibi Verethraghna da Ahura Mazda tarafından yaratılmış bir *Yazatadır*.⁵³⁵ Bu durum, Verethraghna'nın Ahura Mazda ile ilişkilendirilerek Avesta dini inancı içinde meşrulaştırıldığını göstermektedir.

⁵³² Bhattacharyya, “The Avesta, Rigveda and Brahma Cult”, 33.

⁵³³ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 2:154.

⁵³⁴ Yaşt.14.

⁵³⁵ Yaşt.1.27.

Bahram Yaşt'ta Verethraghna kendini en güçlü, en muzaffer, en iyi, en faydalı, en kutsal ve en çok derman veren olarak tanıtmaktadır.⁵³⁶ Farsçada *Bahram* “zafer” yahut “fetih” anlamına gelmektedir. Aslında *Verethraghna*dan dönüşen bu isim, tanrılar arasında en etkili silahlarla donatılmış tanrıyı ifade etmektedir.⁵³⁷ Tıpkı Rigveda'da adı geçen İndra gibi Avesta metinlerindeki fetih ve yardım muhafızı, zafer meleği olarak anılan Verethraghna da savaşırken zafer kazandırması için yardıma çağrılmaktadır.⁵³⁸ Onun, *Bahram* adında bir ateş olduğuna ve bunun da Aryan ülkesini düşmanlara ve şeytani varlıklara karşı koruduğuna inanılmaktadır.⁵³⁹ Verethraghna'yı temsil eden semboller arasında büyük bir ayı veya devasa bir kuş dikkat çekmektedir.⁵⁴⁰ Bahram Yaşt'ta anlatılan destansı başarıların çoğu, Vedalar'da en çok adı geçen tanrı İndra'nın kahramanlıklarıyla paralellik göstermektedir.⁵⁴¹ Bu tanrı, İndra'ya nazaran daha soyut bir karaktere sahip olmasına rağmen, fırtına tanrısı olarak mitolojik özelliklerini muhafaza etmeyi başarmıştır.

Rigveda'da *tanrı* olan İndra'nın, Avesta'ya *daeva* olarak girdiği bilinirken, bir diğer adını temsil eden “Verethraghna” tanrı olarak kabul görmüştür. Bazı araştırmacılar bu iki karakterin farklı tanrılar olduğunu savunmaktadır.⁵⁴²

Avesta'da Verethraghna ile ilgili dikkat çeken bir diğer anlatıda, onun on avatara sahip olduğundan bahsedilir.⁵⁴³ Bu durum bize Vedalar döneminde İndra ile yakından ilgili olan ve Vedalar sonrası dönemde on avatara sahip olduğu telakki edilen Vişnu'yu

⁵³⁶ Yaşt.14.3.

⁵³⁷ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 477; Curtis, *Persian myths*, 13.

⁵³⁸ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 477.

⁵³⁹ Darmesteter ve Mills, *The Zend-Avesta*, 1:lxiv.

⁵⁴⁰ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 478.

⁵⁴¹ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 13.

⁵⁴² Bhattacharyya, “*The Avesta, Rigveda and Brahma Cult*”, 32.

⁵⁴³ Yaşt.14.2-27.

hatırlatmaktadır. Veda kutsal metinlerine genel olarak bakıldığında, İndra'nın giderek önem kaybettiğini ve Vişnu'nun daha da yükseldiği görülmektedir.⁵⁴⁴ Kanaatimizce Hint dini metinlerinde İndra'nın tanrı panteonunda konumunun gerilemesi, daha sonraki dönemde bir araya getirilen Avesta'daki İndra'nın, *Daeva (İblis)* olarak baş göstermesine, yine geç Hint dini metinlerinde İndra'nın yerini alan Vişnu'nun ön plana çıkması ve Vedalar sonrası dönemde on farklı avatara sahip olması da Avesta'daki Verethraghna'nın on avatara sahip olmasına neden olmuş olabilir.

Verethraghna'nın Avesta'da onun doğrudan kuraklık getiren şeytani varlık ile mücadelesinden bahsedilmemektedir. Bu mitolojik anlatı, Avesta'da adı geçen ve bir diğer Yazata olan Tistrya'ya aktarılmıştır. Tistrya'dan Ahura Mazda'nın kendisi kadar dua edilmeye ve kurban adanmaya değer olarak yarattığından bahsedilmiştir.⁵⁴⁵ Tistrya'nın "kuraklık getiren şeytani varlık" ile olan mücadelesi dikkat çekicidir. Onun, *Apaoşa* adı verilen bu kötücül güce karşı suları serbest bırakmak için mücadele etmesinden bahsedilmiştir.⁵⁴⁶ Tistrya'nın bu işlevsel yönü, Vedalar'da "Vrtra öldüren" sıfatı olan İndra ile kıyaslanabilecek nitelikler taşımaktadır.⁵⁴⁷ Avesta'daki mitsel anlatıda Tistrya'nın üç farklı avatırı olduğundan bahsedilmektedir; vücudu on beş yaşında bir adama, beyaz bir ata ve altın boynuzlu bir boğaya dönüşmüştür.⁵⁴⁸

Tistrya, özellikle beyaz at formundayken *Apaoşa* ile üç gün üç gece süren mücadele sonunda yenilmiştir.⁵⁴⁹ Bunun nedeni, insanların ona yeterince ibadet etmemesi olarak

⁵⁴⁴ Cemil Kutlutürk, *Hinduizm'de Avatar İnancı* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 95-96.

⁵⁴⁵ Yaşt.8.52.

⁵⁴⁶ Yaşt.8.8-34.

⁵⁴⁷ Yaşt.8.47-48.

⁵⁴⁸ Yaşt.8.13, 16, 20.

⁵⁴⁹ Yaşt.8.22.

belirtilmiştir.⁵⁵⁰ İnsanların ona ettiği ibadetlerle ziyadesiyle güçleneceğinden⁵⁵¹ ve bu sayede *Vouru-Kaşa Denizi*'nin sularının serbest kalacağından söz edilmiştir.⁵⁵² Avesta geneline bakıldığında, Yazataların gücünü insanların onlara ibadet edip kurban sunmasından aldığından bahsedildiği görülmektedir. Bu durum, Vedalar'da İndra için de geçerlidir.

Söz konusu metinlerdeki verilerden hareketle Tistrya'nın Apaoşa ile olan mücadelesine bakıldığında, Tistrya'nın kuraklığı önleyen ve böylelikle Aryanlar için topraklarını verimli hale getirmekle görevli bir Yazata olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵³ *“Onlar parlak ve görkemli Tistrya ile Daeva Apaoşa toynak toynağa buluştular, ey Spitama Zerdüş! Öğleye kadar. Ve sonra parlak ve görkemli Tistrya, Daeva Apaoşa'dan daha güçlü olduğunu kanıtladı ve onu yendi. O zaman o, Vouru-Kaşa denizinden Hathra'nın uzunluğu kadar gitti: ‘Selam’ diye bağırdı parlak ve görkemli Tistrya. ‘Selam bana ey Ahura Mazda! Selam size ey sular ve bitkiler!... Suların yaşamı büyük tohumlu buğday tarlalarına, küçük tohumlu çayırlara ve maddi dünyanın tümüne hiçbir engel olmaksızın akacaktır.’”*⁵⁵⁴ Aynı şekilde Rigveda'daki İndra karakteri de Vrtra ile mücadelesinde galip gelerek kuraklık getiren bu şeytani varlığı öldürmüş ve suları serbest bırakarak dünyanın daha verimli hale gelmesini sağlamıştır.

C. İndra ile İndra'nın Benzerlik Gösterdiği Diğer Varlıkların Mukayesesi

⁵⁵⁰ Yaşt.8.24.

⁵⁵¹ Yaşt.8.25.

⁵⁵² Yaşt.8.32.

⁵⁵³ Yaşt.8.9.

⁵⁵⁴ Yaşt.8.28-29.

Rigveda ilahilerinin yaklaşık 1/4'ü savaş tanrısı İndra'ya adanırken, Avesta'da adından *Daeva (Kötü ruh)* olarak bahsedilen İndra'dan çok az bahsedilmektedir. İndra'nın Avesta'daki bu düşüşünü, bu karakterin tarihsel süreçteki değişimine bağlamak muhtemelen daha doğrudur. Avesta metinlerinde adından oldukça az söz edilen ve bir şeytani varlık olarak bahsedilen İndra'nın karakteri silik ve belirsiz kalmıştır.⁵⁵⁵ Nitekim Rigveda'da bile İndra'nın karşı konulmaz gücünü sarsacak ibarelere rastlanmakla birlikte,⁵⁵⁶ Vedalar sonrası dönemde ikincil tanrılığa indirgenmiş ve muhtemelen yerini Vishnu'ya kaptırmıştır. İndra karakterinin yüzyıllar içinde Hindu kutsal metinleri içinde bile bu denli değişim geçirmesi, Avesta'ya bu şekilde yansımaları kestirilebilir kılmaktadır. Avesta'da Angra Mainyu'nun müttefiki olan kötü ruhlu bir şeytani varlık konumuna indirgenen İndra, aslında doğasından bir şey kaybetmemiş, Rigveda ile karşılaştırıldığında tanrılıktan şeytani varlığa indirgenirken, yine güçlü bir yıldırım, fırtına ve savaş getiren şeytani varlık olarak kendini göstermiştir.⁵⁵⁷

Rigveda'da yer alan *“İnsanlar savaşta ona yakarırılar; yaşamlarını tehlikeye atarlar, o onları korur; kahramanlar, düşman düşmana bedenlerinden vazgeçerken, iki yanda da, çocuklar ve onların nesilleri.”* şeklindeki ifadelerde de görüldüğü üzere İndra, savaş anında Aryanlar tarafından yardıma çağırılmıştır. Avesta'da bu durum, Verethraghna adında savaşçı ruhlu tanrısal bir varlığa yüklenmiştir. O, İran Aryanlarının savaş müttefiki olan tanrı rolünü üstlenmiştir.⁵⁵⁸ Avesta'daki şu pasaj buna işaret etmektedir: *“Ahura Mazda tarafından yaratılan Verethraghna'ya kurban sunuyoruz. Kelleleri kurtaran Haoma sunuyoruz... ondan içen adamın savaşta düşmanlarını yeneceği ve galip geleceği gibi sunuyorum; ‘Bu orduyu yok edeyim, bu orduyu yok edeyim, arkamdan gelen bu*

⁵⁵⁵ Vendidad.10.9; 19.43.

⁵⁵⁶ RV.IV.18.12.

⁵⁵⁷ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 2:154.

⁵⁵⁸ RV.IV.24.3; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 477.

orduyu paramparça edeyim.”⁵⁵⁹ Rigveda’daki İndra ve Avesta’daki Verethraghna, kendi içinde bulundukları kutsal metinler çerçevesinde hem kötü ruhlu yaratıklarla hem de Aryan halkının mücadele ettiği insanlarla savaşmıştır. Yine her ikisinden de zafer getiren, cesur savaş tanrısı ve zenginlik, sağlık getiren tanrı olarak bahsedilmiştir.⁵⁶⁰ Rigveda’da İndra’nın kötü karakterli tabiatüstü varlıklarla mücadele ettiği kadar, Aryanların istila ettiği topraklarda yaşayan Dasa/Dasyu olarak adlandırılan yerlilerle de mücadele ettiğinden bahsedilmektedir. Avesta’da da Verethraghna’dan aynı şekilde Daevalarla ve insanlarla mücadele eden tanrı olarak söz edilmektedir.⁵⁶¹

Avesta’da bir savaş tanrısı olarak görülen Verethraghna ilgili metinlerde, kuraklık getiren Vrtra adındaki şeytani varlığı yahut onun benzeri başka bir yaratığı öldürmesine ilişkin açık bir mitik anlatı yer almamaktadır. Rigveda’ya baktığımızda ise, İndra’nın en belirgin özelliğinin, göksel suları tutan ve bu yüzden, kuraklığa sebep olan Vrtra adındaki kötü ruhlu varlık ile mücadelesi olduğu görülmektedir.⁵⁶² Rigveda’daki İndra’nın bu özelliği, Avesta’da Verethraghna’ya değil, Apaoşa adlı kuraklık getiren şeytani varlıkla mücadele eden Tistrya’ya yansıtılmıştır.⁵⁶³ Rigveda’da İndra’nın, kuraklık getiren şeytani varlık Vrtra ile olan mücadelesinden bir kesit şu şekilde aktarılmıştır: “İndra, sen Vrtraların en kötüsü Vrtra’yı büyük ve ölüen saçan şimşeginle (Vacra) vurup parçalara ayırdığında, o baltanın parçaladığı ağaç kütüğü gibi yere devrilip kaldı. Elsiz ve ayaksız olduğu halde İndra’ya kafa tuttu, o da onu şimşegiyle omuzunun arasından yarıdı. Böylece yiğitlik taslayan Vrtra’nın işi görüldü ve parçalanmış organları her yere saçıldı.”⁵⁶⁴ Avesta’da ise kuraklık getiren şeytani varlık Apaoşa ile Tistrya’nın mücadelesi şu şekilde

⁵⁵⁹ Yaşt.14.57-58.

⁵⁶⁰ RV.X.90.6; IV.26.2; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 478.

⁵⁶¹ Yıldırım, 478.

⁵⁶² RV.VIII.17.9; I.32.10.

⁵⁶³ Yaşt.8.28.

⁵⁶⁴ RV.I.32.5, 7.

kaydedilmiştir: “*Ama oraya Daeva Apaoša; simsiyah kulakları olan, simsiyah sırtı olan, simsiyah bir kuyruğu olan, korkunç dağlama izleri olan siyah bir at biçiminde onunla buluşmak için hızla geldi ... Ve sonra parlak ve görkemli Tistrya, Daeva Apaoša’ dan daha güçlü olduğunu kanıtladı ve onu yendi.*”⁵⁶⁵ Rigveda’da İndra’nın silahı olan Vacra’dan (şimşek) birçok kez bahsedilmişken Avesta’da ne Verethraghna ne de Tistrya için böyle bir silahdan söz edilmiştir.

IV. Rigveda ve Avesta’da Soma ile Haoma

Avesta ve Rigveda metinleri arasında belki de en çok ortak noktaya sahip olduğu görülen tanrısallık, Sanskritçede *Soma*, Avesta dilinde ise *Haoma* olarak bilinendir. Bu isim her iki dilde de “ezmek” anlamına gelen Avesta’da *Hau/Hu*, Sanskritçede ise *Su* fiil kökünden türetilmiştir. Kelime anlamı olarak ise “*Ölümü uzaklaştırdığına inanılan; bir ağacın ya da mantarın öz suyundan elde edilen, kimi törenlerde sunu ve saçı olarak tüketilen, tapım sırasında coşku yaratmak için rahiplerce içilen kutsal içkidir.*”⁵⁶⁶

Sarhoş edici etkiye sahip bu bitkinin öz suyunun ritüellerde kullanılması antik zamanlara dayanan bir gelenektir.⁵⁶⁷ Hint-İranlılar birbirlerinden ayrıldıktan sonra, bu uygulamayı göç ettikleri coğrafyalara taşımıştır. Her iki dini geleneğin kendi tarihsel gelişimi içerisinde birtakım farklılıklar gösterdiği bilinse de Soma/Haoma ibadetinin içeriği ana hatlarıyla aynı kalmış, her iki dini geleneğin de merkezi uygulaması olmuştur. Bu bölümde Vedalar’daki Soma ve Avesta’daki Haoma’nın taşıdığı özellikleri ve benzer yönlerini incelemeye çalışacağız.

⁵⁶⁵ Yaşt.8.27-28.

⁵⁶⁶ Korkmaz, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, 135.

⁵⁶⁷ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 483.

A. Rigveda’da Soma

Rigveda ritüellerinin ana teması Soma kurbanı olduğundan, Soma tabi olarak Rigveda’nın önde gelen tanrısal varlıklarındandır.⁵⁶⁸ Rigveda’da adından yüzlerce kez söz edilen Soma, önem sırasına göre, İndra ve Agni’den sonra üçüncü sırada yer almaktadır.⁵⁶⁹ İndra ve Varuna’ya nazaran, antropomorfik özellikleri daha az kaydedilen Soma’nın eylemlerine ve insan formuna ilişkin veriler sınırlıdır.⁵⁷⁰

Soma,⁵⁷¹ kutsal bir bitkinin tanrılaştırılmış halidir.⁵⁷² Soma’nın kozmik tanrı *Purusha*’dan yahut *Pracapati*’nin gökle birleşmesinden veya okyanusun dalgalanmasından ortaya çıktığına inanılmaktadır.⁵⁷³ “Suların çocuğu” sıfatı ile anılan Soma’nın, güneş gibi göğü ve yeri doldurduğundan,⁵⁷⁴ karanlığa karşı savaştığından⁵⁷⁵ ve bunu parlak bir ışık yardımıyla yaptığından bahsedilmektedir.⁵⁷⁶ Şifalı bitkilerin en üstünü olan ve bitkilerin efendisi olduğu söylenen Soma’dan,⁵⁷⁷ süt ineklerinin, atların, şifalı bitkilerin, yiyeceklerin, akan suların, yeryüzünün ve gökyüzünün yaratıcısı olarak söz edilmektedir.⁵⁷⁸

⁵⁶⁸ Macdonell, *Vedic Mythology*, 104.

⁵⁶⁹ Macdonell, 18,104; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 40.

⁵⁷⁰ Macdonell, *Vedic Mythology*, 104; Beden, *Dünya Dinlerinden Hinduizm*, 142.

⁵⁷¹ RV.IX.96.5.

⁵⁷² Kaya, *Hint’te Tanrı*, 20.

⁵⁷³ Beden, *Dünya Dinlerinden Hinduizm*, 110.

⁵⁷⁴ RV.IX.41.5.

⁵⁷⁵ RV.IX.9.7.

⁵⁷⁶ RV.IX.66.24.

⁵⁷⁷ RV.IX.114.2.

⁵⁷⁸ RV.I.91.22; IX.45.3; 49.4; 52.1

Soma'nın dağlardan toplanan bir bitki türü olduğu bilinmektedir. Zira onun dağlardan tedarik edildiğine dair birçok pasaj mevcuttur.⁵⁷⁹ Bir Rigveda pasajında, onun temin edildiği yerin *Mucavant Dağı* olduğu kaydedilmektedir.⁵⁸⁰ Açıkça ifade edilen bir başka pasajda Varuna, Soma'yı dağlara yerleştirmiştir.⁵⁸¹ Bu durumu Avesta'daki Haoma bitkisinin dağlarda büyüdüğü bilgisi desteklemektedir.⁵⁸²

Kırmızı bir ağacın dalı olan Soma bitkisinin ezilerek özsuğu çıkarılan kısmına *Amsu* (*Sap* yahut *filiz*) denir.⁵⁸³ Bu saplardan çıkan özsuğu, ineğin verdiği süte benzetilir,⁵⁸⁴ sarı renkli bu saplar ezildikten sonra suğu süzgeçten geçirilir.⁵⁸⁵ Taittiriya Samhita'ya göre, eğer Soma bitkisi ritüelde kullanmak için satın alınıyorsa bunun karşılığında, tıpkı Soma gibi sarı yahut kırmızı bir inek bedel olarak ödenmelidir. Bu ritüelin hatasız uygulanması için gereken şartlardan biridir.⁵⁸⁶

Soma içkisinin insanlara sarhoşlukla verdiği coşkun etki, bazı tanrısal varlıklara da yansıtılmıştır. Nitekim Rigveda pasajlarında İndra'nın, düşmanlarıyla mücadele ederken gücünü Soma'dan aldığından⁵⁸⁷ ve Soma'nın, Vrtra'yı yok ederken İndra'ya yardım ettiğinden bahsedilmektedir.⁵⁸⁸ Bununla birlikte, Soma'nın, elinde bir kahraman gibi tuttuğu keskin silahlarından da söz edilmektedir.⁵⁸⁹ Soma bazen de yüzlerce kaleyi yok

⁵⁷⁹ RV.IX.46.1; AV.III.21.10.

⁵⁸⁰ Bhattacharyya, "The Avesta, Rigveda and Brahma Cult", 34; Macdonell, *Vedic Mythology*, 34.; RV.X.34.1.

⁵⁸¹ RV.V.85.2.

⁵⁸² Yasna.10.10

⁵⁸³ RV.X.94.3.

⁵⁸⁴ RV.VIII.9.19.

⁵⁸⁵ RV.IX.92.1.

⁵⁸⁶ TS.6.1.6.7; SB.3.3.1.14.

⁵⁸⁷ RV.VIII.81.17; VI.47.1.

⁵⁸⁸ RV.IX.61.22; IV.28.1.

⁵⁸⁹ RV.IX.76.2; 61.30; 90.3; 96.16.

eden⁵⁹⁰ ve Vrtra'yı yok eden olarak tıpkı İndra gibi tasvir edilmiştir.⁵⁹¹ Nitekim Soma, İndra'nın Vrtra ile mücadelesiyle yakından ilişkilidir. Bu durum, zamanla Soma'nın bağımsız savaşçı yönünün ortaya çıkmasına neden olmuş olacak ki Rigveda pasajlarında savaş için doğduğundan ve yenilmez olduğundan bahsedilmiştir.⁵⁹² Soma yeryüzünde yetişen bir bitki olmakla birlikte, göksel bir tanrıdır.⁵⁹³ Soma'nın, gökyüzünden getirildiğini anlatan mite göre,⁵⁹⁴ Soma, bir kartal tarafından⁵⁹⁵ göğün en yüksek katından İndra için getirilmiştir.⁵⁹⁶

Muhtelif tanrılar için kuvvet, güzellik, şan ve şeref sağlayan Soma ibadeti, tanrılarının savaşlardan zaferle dönmesini sağlayan bir tür kurban çeşitidir.⁵⁹⁷ Soma, ibadet sırasında tanrılarının kahramanlıklarına en layık içki olarak, özsuyu çıkarılmış şekilde ateşe damlatılmaktadır. Bununla birlikte, sarhoş edici olan bu içki, savaşçı Aryanların cesaretini harlamak için de içilmektedir.⁵⁹⁸ Ayrıca bir bitki olarak Soma, uzun ömür ve sağlık veren, ölümü ortadan kurtaran bir ilaç olarak bilinmektedir.⁵⁹⁹

Kurban ritüeli, yaşamı ve hayati yiyecekleri tehlikeye sokan kötü ruhlara karşı, insanlara Soma'nın korumasını vaat etmektedir. Çocukları, kuzuları, sürüleri, tarlaları ve taze filizleri muhafaza etmektedir.⁶⁰⁰ Rigveda pasajlarında, kurban ibadeti esnasında tanrı Soma'nın sunağa geldiği, çimenlerin üzerine oturduğu ve sunuları aldığı

⁵⁹⁰ RV.IX.48.2.

⁵⁹¹ RV.IX.88.4.

⁵⁹² RV.I.91.21.

⁵⁹³ RV.X.116.3.

⁵⁹⁴ RV.IX.63.27; 66.30.

⁵⁹⁵ RV.I.80.2.

⁵⁹⁶ RV.IV.26.6.

⁵⁹⁷ Aydın ve Aydın, *Georges Dumézil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 281.

⁵⁹⁸ Campbell, *Oriental Mythology*, 180-82.

⁵⁹⁹ Macdonell, *Vedic Mythology*, 113.

⁶⁰⁰ Aydın ve Aydın, *Georges Dumézil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 281.

betimlenmiştir.⁶⁰¹ Soma ibadetinde kullanılan bu kutsal içki tanrıları kahramanlıklarında destekleyerek memnun etmekte ve bu ibadet esnasında Soma'ya eşlik eden ve ateşe dökülen tereyağ da onları hoşnut etmektedir.⁶⁰²

Soma, Vedalar sonrası dönemde, önceki görkemini ve gücünü kısmen yitirmiş ve *dolunay* formu dışında, *ayın* adı olarak telakki edilmiştir.⁶⁰³ Brahmanalar'da ay ile özdeşleştirilen Soma'nın,⁶⁰⁴ Atharvaveda'daki birkaç pasajda da ay manasında kullanıldığı olmuştur.⁶⁰⁵ Soma'nın ay kimliği, Veda sonrası dini gelenekte daha net bir biçimde yer bulmuşken, Rigveda'da çok yaygın olmasa da bundan bahsedilmiştir.⁶⁰⁶ Güneşin Kızı ile Soma'nın düşününü aktaran Rigveda ilahisinde,⁶⁰⁷ Soma'nın aya benzetildiğine dair şu pasaj oldukça dikkat çekicidir: "*O yeni biçimde doğar, daima yeni biçimde; sabahların önünde giderek günleri işaretler. Gelir, tanrıların paylarını belirler. Ay varlık günlerimizi uzatır.*"⁶⁰⁸ Veda ilahilerinde bu tür birkaç ifade dışında Soma çoğunlukla tanrısal bir varlık olarak kutsal bir bitkinin ve özsuyunun kişileştirilmiş hali olarak yer bulmuştur. Bu yüzden onun ay ile özdeşirilmesi, daha geç döneme dayanan ikincil mitolojik gelişme olarak değerlendirilebilir.⁶⁰⁹

B. Avesta'da Haoma

⁶⁰¹ Beden, *Dünya Dinlerinden Hinduizm*, 142.

⁶⁰² Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 29, 65.

⁶⁰³ Macdonell, *Vedic Mythology*, 112.

⁶⁰⁴ SB.1.6.4.5.

⁶⁰⁵ AV.11.6.7.

⁶⁰⁶ Macdonell, *Vedic Mythology*, 113.

⁶⁰⁷ RV.X.85.

⁶⁰⁸ RV.X.85.19.

⁶⁰⁹ Macdonell, *Vedic Mythology*, 112.

Avesta’da özellikle Yaştlar’da adından bahsedilen Haoma, güzel kokulu ve yeşil bir bitki olarak tasvir edilmiştir.⁶¹⁰ Vadilerin güneş alan yamaçlarında ve dağların doruklarında yetişen bu bitki,⁶¹¹ savaşçıya cesaret, şaire ilham ve din bilgini olan mobede zeka lütfetmektedir. Bu bitkinin özsuyunun sarhoşluk verici olmasına karşın, zarar vermeyen tek içki olduğu söylenmektedir. Haoma, kurban sunaklarında tanrılara adanan bir bitkiyken, zaman içinde bu yönünden dolayı tanrıya dönüşmüştür.⁶¹² Ayrıca Avesta pasajlarında, Haoma’nın bitkilerin efendisi olduğundan ve ölümden uzak tuttuğundan bahsedilmektedir.⁶¹³ Haoma ibadeti, Zerdüşt tarafından ahlaki olmayan bir uygulama olduğu gerekçesiyle dini uygulamalar arasından çıkartılmasına rağmen, Zerdüşt’ten sonraki dönemde tekrar bu dine dahil edilmiştir.⁶¹⁴ Özellikle de Sasaniler döneminde bu bitkinin kutsiyeti, din bilginlerince tekrar yaygınlaştırılmıştır.⁶¹⁵

Haoma bitkisinin suyu, kutsal bir içecek olarak kullanılmıştır. Bu içecek, din adamlarının yönettiği kurban ritüelleri sırasında tüketilmiştir.⁶¹⁶ Hayat suyu olduğu belirtilen Haoma’nın, sarhoşluk verici olmasıyla birlikte, keyif verici bir özsuyu olduğu ve savaşlarda kahramanlığa teşvik eden kutsal bir tarafı olduğu düşünülmüştür.⁶¹⁷ Haoma ibadeti, kutsal ateşi yaktıktan sonra Avesta’dan bölümler okunurken Haoma içeceğinden içerek ilahi bir kendinden geçmeyle gerçekleştirilmektedir.⁶¹⁸

⁶¹⁰ Yasna.10.4; 10.12.

⁶¹¹ Yasna.10.17.

⁶¹² Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 482.

⁶¹³ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 145.; Yaşt.20.9-11.

⁶¹⁴ Aydın ve Aydın, *Georges Dumezil’den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 271.

⁶¹⁵ Yıldırım, *Zerdüştî ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüşt Avesta ve Temel Öğretileri*, 482.

⁶¹⁶ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 17; Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 69; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 482.

⁶¹⁷ Vesta Sarkhosh Curtis, *Persian myths* (İndia: Orient Black Swan, 2010), 18; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 145; Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 69-70.

⁶¹⁸ Aslı Hekimoğlu Akyazar, *Eski İran’da Zerdüştlük ve Kutsal Ateş* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016), 45; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 483.

Avesta’da yalnızca Haoma bitkisinin kişileştirilmesi değil, bununla birlikte insanlığı ileri taşımak amacıyla ortaya çıkmış bir yol göstericidir.⁶¹⁹ Zerdüş’tün karşısına çıkan bu yol gösterici, gizemli antik İran dini öğretilerini, ona genel çizgisiyle açıklayarak aktaran kişi olarak betimlenmiştir.⁶²⁰ Ayrıca tanrıların içeceği olarak bilinen Haoma’nın, insanlara savaşlarda düşmanlarını alt etmeleri için gerekli kuvveti ve desteği verdiğine inanılmaktadır. Nitekim, Turanlı Efrasiyab’ı yenen Keyhusrev de Haoma’nın fiziksel yardımını aldığı aktarılmaktadır.⁶²¹ Bu durum Avesta’da, Haoma içerek güç bulan savaşçının Daevaları binlerce kez alt edecek kudrete sahip olabileceği şeklinde kaydedilmiştir.⁶²²

Yasna metninde oldukça karmaşık bir bütünleşme sürecinden geçen Haoma’nın önemi şu pasajlarla yansıtılmıştır: “...altın sarısı çiçekleri olan, yükseklerde yetişen Haoma’ya kurban sunarız. Ayrıca bizi iyileştiren bu dünyanın ilerlemesine yardım eden Haoma’ya kurban sunarız. Biz ölümü uzaklaştıran Haoma’ya kurban sunarız.”⁶²³ Birçok araştırmacı tarafından, Haoma’nın bu denli yüceltilmesi, Zerdüş’tün ölümünden sonra geleneksel dini inanç ile Zerdüş reformunun bağdaştırılmaya çalışılmasının delili olarak görülmüştür.⁶²⁴

Haoma’nın Gathalar’da ima yoluyla da olsa Zerdüş tarafından eleştirildiği şu pasajlarda açıkça görülmektedir: “...bu toprakların günahkar efendilerinin amaçlarını kötü bir

⁶¹⁹ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 16.; Yasna.9.

⁶²⁰ Yasna.9.1-16.

⁶²¹ Curtis, *Persian myths*, 18; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 145.

⁶²² Yasna.10.6.

⁶²³ Yasna.42.5.

⁶²⁴ Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*, 438-39.

*biçimde yerine getirdikleri bu sarhoş edici içkinin kirliliğini ne zaman cezalandıracaksın?”*⁶²⁵ Hal böyle iken Zerdüş sonrası dönemde, Avesta metinlerinde tekrar yer edinmesi, onun antik İran geleneğinde vazgeçilmez bir yeri olduğunu göstermektedir. Nitekim, Haoma özsuğu Gathalar’da Zerdüş tarafından eleştirilirken, daha geç dönem Avesta metinlerinde bizzat Zerdüş tarafından hazırlanarak kurban ibadetinde kullanıldığı aktarılmaktadır.⁶²⁶ Moffat İran’da Haoma ibadetinin Zerdüş’ün uygulamasıyla başladığını savunmuştur.⁶²⁷ Kanaatimizce, burada Moffat’ın bahsettiği Haoma ibadetinin Zerdüş’ün bizzat kendisi tarafından pratiğe dökülmesi mesnetsiz bir iddia gibi görünmektedir. Çünkü Zerdüş’ün Gathalar’da Haoma kullanımını yasakladığını göz önünde bulundurursak Haoma kurbanının, Zerdüş’e atfedilmesi mümkün görünmemektedir. Üstelik Avesta öğretilerinin Zerdüş döneminde tamamlanmış olduğunu, büyük kısmının kaybolduğunu ve daha sonraki dönemlerde Zerdüş’ün öğretilerine uygun değil de antik Aryan inanç esaslarını tekrar canlandıracak şekilde yazıldığını hatırlamamız bu durumu zihnimize daha sağlam bir zemine oturtmamıza yardımcı olacaktır.

C. Soma ile Haoma’nın Benzerlikleri ve Farklılıkları

Soma ve Haoma bitkisinin kurban ritüeli için geçirdiği hazırlık aşamalarının benzerlik göstermesi, bu iki bitkinin aynı kökene sahip olabileceği fikrini güçlendirmektedir. Her iki içecek de hazırlanırken karmaşık olan çeşitli işlemlerden geçmektedir.⁶²⁸

⁶²⁵ Yasna.48.10.

⁶²⁶ Yasna.9.1-3; Yaşt.10.89.

⁶²⁷ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 2:148.

⁶²⁸ Macdonell, *Vedic Mythology*, 104.

Rigveda’da Soma’nın taşlar yardımıyla elle,⁶²⁹ on parmakla⁶³⁰ veya parmaklara mecazi anlam yükleyerek on kız kardeş⁶³¹ tarafından ezildiğinden bahsedilmektedir. Soma’nın sıklıkla taşlarla bazen de havan ve havaneli yardımıyla ezildiğinden söz edilmektedir.⁶³² Ezilerek özsuğu çıkarılan Soma bitkisi, koyun yününden yapılmış süzgeçten süzülerek arındırılmakta⁶³³ ve elde edilen özsuğu, su yahut süt ile karıştırılarak hazır hale getirilmektedir.⁶³⁴ Haoma içeceği söz konusu bitkinin geleneksel bir şekilde havan ve havaneli yardımıyla ezilmesinden sonra⁶³⁵ elde edilen özsuğunun, yünden üretilmiş süzgeçlerden geçirilip su veya süt dolu küplere akıtılmasıyla elde edilmektedir.⁶³⁶ Bu yönüyle Rigveda’daki Soma bitkisinden elde edilen kutsal içeceğin hazırlanma aşamaları, büyük ölçüde Avesta’daki anlatılarla benzerlik göstermektedir.

Rigveda’daki Soma gibi Avesta’daki Haoma da gökyüzünden getirilen kutsal varlığın yeryüzündeki tezahürü olan bir sıvıdan üretilmiştir. Nitekim Rigveda’da Soma’nın göksel bir kartal tarafından yeryüzüne taşındığı “*Kartalın Soma’yı pençesinde hiç bozulmadan havadan sana getirdi...*” şeklinde aktarılırken,⁶³⁷ benzer şekilde Avesta’da da Haoma’nın, kartallar tarafından getirildiğinden şu pasaj ile bahsedilir: “*...kartallar yüksek zirvelere, dağın en uzak zirvesine, boğazlara, uçurumlara, pek çok patikanın yüksekliklerine Haoma’yı taşıdılar.*”⁶³⁸ ilgili pasajlar dikkate alındığında, bu bitkilerin dağlarda yetiştiği görülse de onların esas meskeninin gökyüzü olduğu ve oradan yeryüzüne taşındığı anlaşılmaktadır.

⁶²⁹ RV.IX.86.34.

⁶³⁰ RV.IX.8.4; 15.8.

⁶³¹ RV.IX.1.7; 6.5.

⁶³² RV.1.28.1-4.

⁶³³ RV.IX.60.2; 63.10; 69.9.

⁶³⁴ RV.IX.2.3-4.

⁶³⁵ Hekimoğlu Akyazar, *Eski İran’da Zerdüştlük ve Kutsal Ateş*, 47.

⁶³⁶ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 145; Hekimoğlu Akyazar, *Eski İran’da Zerdüştlük ve Kutsal Ateş*, 45; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 483.

⁶³⁷ RV.VIII.71.9.

⁶³⁸ Yasna.10.11.

Her iki kutsal metinde de Soma ve Haoma'nın, "bitkilerin efendisi" olduğundan bahsedilmektedir.⁶³⁹ Rigveda'da Soma'nın Varuna tarafından *Mucavant Dağı*'na yerleştirildiğinden bahsedilirken,⁶⁴⁰ Avesta'daki benzeri olan Haoma'nın da hünerli bir tanrı tarafından *Haraiti Dağları*'na yerleştirildiğinden söz edilmektedir.⁶⁴¹

Tanrıların içeceği⁶⁴² olan Soma'yı içenler, tıpkı Avesta metnindeki Haoma içeceğini içenler gibi kendilerini hastalıklara karşı dirençli ve ölümsüz hissetmektedir.⁶⁴³ Vedalar'da İndra'nın, Soma sayesinde Vrtra'yı kolayca yok ettiğinden bahsedilirken,⁶⁴⁴ benzer şekilde İran'da da Keyhusrev'in Haoma'nın kendisine verdiği destekle kahraman olduğundan söz edilmiştir.⁶⁴⁵

Sıradan bir içecekten çok daha fazlası olan Soma, insanları gizemli bir şekilde galeyana getiren, neşelendirici ve canlandırıcı etkiye sahip ölümsüzlük lütfeden tanrısal bir içecek olduğu kabul edilmiştir. Bundan dolayı, mitolojik anlatılarda *Amrta* adıyla bilinen "ölümsüzlük iksiri" olarak bahsi geçmektedir.⁶⁴⁶ Haoma bitkisinin "Ölümsüzlük Ruhı" olan *Ameratat* ile yakından bağlantılı olduğu bilinmektedir.⁶⁴⁷ Nitekim Avesta'daki Haoma da tıpkı Soma gibi "Ölümünden uzaklaştıran" sıfatıyla nitelenmektedir.⁶⁴⁸

⁶³⁹ Macdonell, *Vedic Mythology*, 113.

⁶⁴⁰ RV.V.85.2.

⁶⁴¹ Yasna.10.10.

⁶⁴² Aydın ve Aydın, *Georges Dumézil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 281.

⁶⁴³ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 17.

⁶⁴⁴ RV.IX.8.1.

⁶⁴⁵ Firdevsi, *Şahname* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013), 990-91.

⁶⁴⁶ RV.I.91.6; IX.108.3.

⁶⁴⁷ Aydın ve Aydın, *Georges Dumézil'den Dinler Tarihi Dersleri (Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi)*, 281.

⁶⁴⁸ Yasna.9.2.

Zerdüşti öğretiyi benimseyenler, tanrılara Haoma sunulduğu takdirde, bu tanrıların kendilerine Avesta'nın altın çağını yaşatacağına inanmışlardır. Buna benzer olarak Soma da Hint geleneğinde insanlar için cenneti garantileyen kurbanlık madde olarak görülmüştür.⁶⁴⁹

Rigveda ve Avesta metinlerinde, kutsal Haoma içeceğini hazırlayan antik isimlerden söz edilirken, fonetik olarak birbirine oldukça yakın adların zikredilmesi dikkat çekicidir. Bunlar Avesta'da *Vivanhvant*, *Yima*, *Athwya* ve *Thrita* şeklinde yer bulurken; Rigveda'da *Vivasvant*, *Yama* ve *Trita Aptya* olarak zikredilmektedir.⁶⁵⁰ Bu, durum Soma ile Haoma arasındaki köken birliğinin bir yansıması olarak görülmektedir. Ayrıca Avesta'da Haoma içeceğini ilk hazırlayan kişinin *Vivanhvant* olduğundan ve onu hazırlamasının mükâfatı olarak bir oğul (*Yima*) verildiğinden bahsedilmektedir.⁶⁵¹ Bu köken mitinin Avesta'da yer bulma sebebi, insanların Haoma/Soma tapınımına yönelmesi istendiği için olabilir.

V. Rigveda ve Avesta'da Agni ile Atar

Tarih boyunca birçok toplumda, ateşin kutsal olduğuna inanıldığı görülmektedir. Bu açıdan, Hint-İran kavminin inancının bir simgesi olduğu dikkate alındığında ateş kültüründen bahsetmek önemlidir. Hint-İranlılar tarafından güneş, ay, yıldız, ateş gibi ışık saçan varlıklar, hatta toprak, su ve hava kutsal görülmüştür. Bununla birlikte, bu kavim nezdinde, en önemli kutsiyetlerden biri hiç şüphesiz ateştir. İlk zamanlarda tanrılara ibadet için vasıta olarak kullanılan ateş, daha sonra vasıta olmakla birlikte ibadetin asıl

⁶⁴⁹ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 145.

⁶⁵⁰ Bloomfield, 146.; Yasna.9.5-10.

⁶⁵¹ Yaşt.20.45.

amacı olarak bir tanrısallık şeklinde tasavvur edilmiştir.⁶⁵² İlâhi bir güç olarak somutlaştırılmış olan ateşin en dikkat edici örneği, Hint-İran dini geleneğinde tapınılan ateş ilahı *Agni/Atar*'dır.

Veda ve Avesta kutsal metinlerinde ateş, bir tanrı olarak insanlar ve tanrılar arasında irtibatı sağladığı için övülmekle birlikte, yeryüzünde somut fenomen şekliyle dahi kutsal olduğuna inanılan bir kültür.⁶⁵³ Çalışmamızın bu bölümünde, Rigveda ve Avesta kutsal metinlerinde bulunan “ateş” fenomeninin kişileştirmesiyle oluşturulmuş, Agni ve Atar adındaki ilahları karşılaştırmalı olarak incelemeye çalışacağız.

A. Rigveda’da Agni

Agni, Hindu dini geleneğinde, aynı anda bir doğa fenomeninin hem kendisi⁶⁵⁴ hem de onun vücuda getirdiği bir tanrı⁶⁵⁵ olarak betimlenmiştir. Hindu din bilginlerince hem her şeyi yiyip tüketen bir ateş⁶⁵⁶ hem de zeki bir tanrı olarak düşünülmüştür.⁶⁵⁷

Rigveda, Agni’ye sunulan bir ilâhi ile başlamaktadır.⁶⁵⁸ Adına adanan ilâhilerin sayısı dikkate alındığında, Rigveda’nın saygın tanrısı İndra’dan sonra gelmektedir.⁶⁵⁹

⁶⁵² Altungök, *Eski İran’da Din ve Toplum* (ms. 226-652), 87.

⁶⁵³ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 2:153.

⁶⁵⁴ RV.IV.6.4.

⁶⁵⁵ RV.VIII.19.18.

⁶⁵⁶ RV.I.143.5.

⁶⁵⁷ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 156.

⁶⁵⁸ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 18.

⁶⁵⁹ Macdonell, *Vedic Mythology*, 88; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 157; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş’ten Firdevsi’ye Sadi’den Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 77; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 41; Kaya, *Hinduizm*, 22.

Rigveda’da 200’den fazla ilahi adanan ve birçok ilahide diğer tanrılarla birlikte anılan Agni, Rigveda’daki sarsılmaz yerini, ona atfedilen Veda dini törenlerinde yakılan ilahi ateşin kişileştirilmesine borçludur.⁶⁶⁰ Her sabah kurban ateşi olarak doğan ve insanlar ile tanrılar arasında elçi olan Agni’ye, kurban ibadeti sırasında diğer tanrıları getirsin diye dualar edilmiştir.⁶⁶¹ Rigveda ilahileri incelendiğinde, kutsal ateşin sahip olduğu özelliklerle hünerli bir kişiye, tanrılar ve insanlar arasında elçilik yapan bir haberciye, dini törenleri yöneten bir rahibe ve nihayetinde nasıl bir tanrıya dönüştüğüne şahitlik edilmektedir.⁶⁶² Veda inanırları, yanma eylemine bilimsel olarak açıklık getirebilecek ön bilgiye sahip olamadıklarından dolayı, bunun sihirli ve mucizevi bir kuvvet olduğuna kanaat getirmişlerdir.⁶⁶³ Agni için kullanılan “*O, her eve oturur.*”⁶⁶⁴ şeklindeki anlatılardan hareketle diğer tanrılara nazaran insanların günlük hayatıyla daha yakından ilgili olduğu görülmektedir. Agni’nin muhtemelen ilk olarak evde kullanılan ateş olduğu düşünülürken daha sonra kurban ateşi de ona eklenmiş, bu suretle tanrılar ve insanlar arasında elçi olan, tanrılara sunulan kurbanları onlara götüren, ilahi bir varlık olduğu düşünülmüştür.⁶⁶⁵ Kurbanların en iyi kısmının kendisine ayrılmasını isteyen Agni, aynı zamanda diğer tanrıların beslenmesini sağlayan ağızdır. Nitekim içine atılan kurban sunularının yanarak yok olması, bu sunuların somut olarak tanrılar tarafından tüketilmesi olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶⁶

⁶⁶⁰ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 16; Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 157; Macdonell, *Vedic Mythology*, 88; Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 18; Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 41; Kaya, *Hinduizm*, 22.

⁶⁶¹ Cave, *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*, 16.

⁶⁶² Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 157; Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 480.;RV.III.3.2, 6.3.

⁶⁶³ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 19.

⁶⁶⁴ RV.VII.15.2.

⁶⁶⁵ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’den Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 77.

⁶⁶⁶ Kayalı, *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, 22.

RV.X.51. ve 52. ilahide aktarılan mite göre, Agni dini törenlerde görev almaktan sıkılmış ve alıp başını sulara kaçmıştır. Fakat tanrı Yama onu bulmuş, Varuna ise insanlar ile tanrılar arasında elçi olması için onu ikna etmiştir. Bu suretle, Agni artık dünya ve tanrılar arasında bağlantı kuran haberci olmuştur. Kurban ritüellerini yönlendiren ve dünyevi rahipliğin ilahi karşılığı olan tanrı Agni, aynı zamanda insanlar ve tanrılar arasında bir arabulucudur. Nitekim kurban ibadeti, tanrıları yatıştırmak için kullanılan temel bir araç olarak görülmüştür.⁶⁶⁷

Kurban ibadetinin Aryan halkına, tanrılara teslimiyet duygusu değil, düşmanlarına karşı güçlü olma hissi vermiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Zira Agni'ye ilişkin ilahilerde Aryan halkının ateşin saldırganlığı sayesinde karanlık güçlere karşı muzaffer olacakları da ima edilmiştir.⁶⁶⁸ Bu durum, istedikleri yere saldırabilmeleri için savaşçı ruhlu halka güven hissi vermiştir.

Agni'nin vücuduna atıfta bulunan pasajlar, açıkça somut ateş fenomenini tarif etmektedir.⁶⁶⁹ Yüzünün yağlı oluşundan,⁶⁷⁰ dilinin parlaklığından⁶⁷¹ ve alevden olan saçlarının altın olduğundan⁶⁷² bahseden pasajlarda bu açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra, başsız ve ayaksız⁶⁷³ olarak tasvir edildiği gibi yedi ışınlı⁶⁷⁴ olduğu kaydedilen pasajlar da mevcuttur.

⁶⁶⁷ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 163.

⁶⁶⁸ Campbell, *Oriental Mythology*, 180.

⁶⁶⁹ Macdonell, *Vedic Mythology*, 88; Beden, *Dünya Dinlerinden Hinduizm*, 101.

⁶⁷⁰ RV.III.1.18.

⁶⁷¹ RV.I.14.7.

⁶⁷² RV.I.45.6; III.2.13.

⁶⁷³ RV.IV.1.11.

⁶⁷⁴ RV.I.79.12; 146.1.

Agni, çoğu pasajda tanrılara sunulan kurbanları taşıyan elçi olarak anlatılmıştır.⁶⁷⁵ O, aynı zamanda kendisine kurban sunuları takdim edilen bir tanrıdır.⁶⁷⁶ Nitekim tanrılara sunulan takdimelerden Agni'nin de yemesi için niyazda bulunulmuştur.⁶⁷⁷ Agni'ye zaman zaman yağ takdim edilse de ona sunulan en önemli sunu Soma'dır.⁶⁷⁸ Nitekim bir ilahide Agni, "Soma'nın koruyucusu" olarak anılmıştır.⁶⁷⁹ Agni'ye adanan bir ilahide: "...Gökteki tanrılara kendin tapın. Ey soylu doğuşlu tanrı, kendini tapınılır kılmak için zaman zaman sen tanrılara tapın." ⁶⁸⁰ şeklinde hitap edilmesi, ona tapınıldığına ve bunun bazı şartlara bağlı olduğuna işaret etmektedir. Bazı yerlerde onun parlaklığı güneşin ve şafağın ışıklarına, yağmur bulutlarının şimşeklerine benzetilmiştir.⁶⁸¹ Agni'nin göksel kökeninden bahseden anlatılarında, yıldırımı temsil ettiği de görülmektedir. Muhtemelen, yıldırım düşmesinin sebep olduğu yangınları düşünürsek, Agni'nin gökten dünyaya inerek yeryüzünü aydınlatması, onun yıldırım karakterini ima ediyor olabilir.

İnanca göre Agni, Hint coğrafyasını Aryan halkı için elverişli hale getirmede de aktif bir görev üstlenmiştir.⁶⁸² Zira Rigveda'da tapındıkları ateş tanrısı Agni'nin, kuru ormanları yakıp Aryan halkının bu coğrafyayı istilasının önünü açmaya yetecek kuvvete sahip olduğu anlatılmaktadır.⁶⁸³ Tanrıların onu Aryan halkı için bir ışık olarak yarattığından, söz edilmektedir.⁶⁸⁴ Agni'nin diğer tanrılara nispetle daha az gelişmiş antropomorfik anlatılara sahip olması, onun eylemleri hakkında söylenebilecek şeylerin sınırlı olmasına neden olmuştur.

⁶⁷⁵ RV.I.72.7, 74.6, 75.7, 77.1, 27.4; III.53.4; X.51.7.

⁶⁷⁶ RV.I.74.9.

⁶⁷⁷ RV.III.21.1-5.

⁶⁷⁸ RV.I.14.10; 19.9; II.36.4.

⁶⁷⁹ RV.X.45.5-12.

⁶⁸⁰ RV.X.7.6.

⁶⁸¹ RV.X.91.4-5.

⁶⁸² RV.I.58.4; X.142.4; I.65.4.

⁶⁸³ Kulke ve Rothermund, *History of India*, 4-5.

⁶⁸⁴ RV.I.59.2; 69.1.

B. Avesta’da Atar

Avesta kutsal metinlerinde *atar*, *atars*, *atarsh* ifadeleri, “ateş” anlamında kullanılır.⁶⁸⁵

Rigveda’da *Atharvan*, Avesta’da ise *Athravan* şeklinde geçen terim ise, “ateşi korumak için görevlendirilen kişi” anlamında kullanılmaktadır.⁶⁸⁶

Avesta’daki Yazatalardan biri olan Atar, “Ahura Mazda’nın oğlu” olarak nitelenmektedir.⁶⁸⁷ Atar’ın Ahura Mazda ile olan bu bağlantısı, Ahura Mazda’nın daha yüce bir tanrı olduğunun göstergesidir. Avesta’da onun adına adanmış bir Yaşt olmasa da Yasna’da ona özel bir dua olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸⁸ Aydınlık ve ateş, insanların görebildiği kadarıyla Ahura Mazda’nın somut simgelerindendir.⁶⁸⁹

Yıldırım, Zerdüşt’ün ateş kültünü yasakladığını ve sadece tanrının sembolü olarak kutsal gördüğünü savunmuş ve daha sonraki dönemlerde tekrar Avesta metinlerine girdiğinden bahsetmiştir.⁶⁹⁰ Ancak araştırmalarımızdan yola çıkarak söyleyebiliriz ki, Zerdüşt’ün Gathalar’ında ateş kültünün yasaklandığına dair herhangi bir net ifade bulunmamaktadır. Buna ek olarak, Zerdüşt’ün Gathalar’ında ateşin tapınım malzemesi olarak kullanılmadığını, sonraki dönem metinlerinde tapınımın temel unsuru haline gelerek kurumsallaştığı söylenebilir. Nitekim Gathalar’da tapınım unsuru olan ateşe

⁶⁸⁵ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 479.

⁶⁸⁶ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’dan Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 76.

⁶⁸⁷ Visperad.16.1; Yasna.62.4.

⁶⁸⁸ Yasna.62.

⁶⁸⁹ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 2:153; Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’dan Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 75.

⁶⁹⁰ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt’ten Firdevsi’ye Sadi’dan Şamlu’ya İran’ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 78.

değnilmezken, Ahura Mazda'ya hitaben “...*senin kızıl ateşin*”⁶⁹¹ ifadesini kullanarak onunla ilişkilendirdiği soyut ve uhrevi ateşe atıfta bulunulmuştur. Zerdüş'tün kullandığı anlamda Atar, her ölümünün kalbinde alevlenen tanrısal ateşin kıvılcımı olarak yorumlanmıştır.⁶⁹² Gathalar'a ahiret çerçevesinde bakıldığında, ateşin bir yargılama vasıtası olarak, iyi ve kötünün akıbetini belirleme unsuru olduğu şu pasajdan anlaşılmaktadır: “*Ahura Mazda'nın bildiği bu iki tarafın yargıcı olarak hepinize geleceğim.*”⁶⁹³ Ancak bahsi geçen ateşin, Ahura Mazda'ya bağlı bir unsur mu olduğu yoksa müstakil bir tanrı mı olduğu kestirilememektedir.

Avesta metinlerinde ateş, yardımı ve inayeti için yakarılan bir Yazata olarak görülmektedir.⁶⁹⁴ Ateşe tapınımı açıkça belirten şu ifadeler yer vermektedir: “*Ey ateş, ben sana iyi bir adak olarak, hayır dualarıyla dolu övgüleri taşıyan bir adak olarak sana kurbanımı ve itaatimi sunarım.*”⁶⁹⁵ İnsanların yaktığı ateşten çıkan alevler, ölümlülerin dünyasından gökyüzündeki tanrıların huzuruna yükselerek onlara mesajları ve sunuları taşıyan bir elçi görevini üstlenmiştir.⁶⁹⁶ Geçmişten bu yana ona yüklenen bu gibi anlamlarla, ibadetin merkez unsuru haline gelerek mabetlerde kurban ritüellerinin olmazsa olmazı olarak yerini almıştır. Zerdüş döneminden sonra oluşturulan dini metinlerde, tanrıyla iletişim kurmanın aracı olarak ateşe niyazda bulunulmuştur. Kurban ibadetinin merkezinde yer alan ateş, insanların dualarını tanrılara ulaştırması ve söz konusu ibadetin kusursuz bir şekilde yerine getirilmesi için ilk şart olarak görülmüştür.⁶⁹⁷ Dua ve yakarışların ateş vasıtasıyla ulaşması gereken yerlere iletilmesiyle birlikte, kötü

⁶⁹¹ Yasna.31.19.

⁶⁹² Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 91-101.

⁶⁹³ Yasna.31.2-3.

⁶⁹⁴ Yasna.62.4-10.

⁶⁹⁵ Yasna.62.1-18.

⁶⁹⁶ Hekimoğlu Akyazar, *Eski İran'da Zerdüştlük ve Kutsal Ateş*, 14.

⁶⁹⁷ Yasna.36.1-6.

karakterli Daevaların uzaklaştığına inanılmıştır.⁶⁹⁸ Atar hakkında, Zamyat Yaşt'ta bahsedilen mitik anlatıya göre, o kötü ruhlu yaratık *Azhi Dahaka* ile mücadele ederek ilahi ışığı esaretten kurtarmıştır.⁶⁹⁹ Somut olarak ateş fenomeni ise dünyevi hayatı kontrol eden kozmik bir güç, bir nevi yeryüzünde tanrısal bir tezahür olarak görülmüştür.⁷⁰⁰

Kutsal bir elçi ve tanrı olarak görülen ateşin Zerdüşt'ten çok öncesinde var olduğu bilinse de Zerdüşt'ten sonraki dönemde hem inanış hem de ibadet şekilleri kendi tarihsel bütünlüğüyle yeniden şekillenmiştir.⁷⁰¹ Avesta inanırları tarafından oldukça saygı duyulan ateş, genellikle geniş ve açık yerler olan dağların tepelerinde yakılmaktayken Sasaniler zamanında gölgelik alanlarda yakılması yaygınlaşmıştır.⁷⁰² Muhtemelen Zerdüşt döneminde halkın göçebe yahut yarı göçebe yaşam biçimi sürmesi sebebiyle, ateşi dış etkilerden koruyacak bir mabedin inşa edilmesi mümkün olmamış, ancak Zerdüşt'ten çok sonraki döneme tarihlenen Ahamenişler zamanında *ateşgede* adı verilen basit ateş tapınaklarının inşa edildiği bulgularına rastlanmıştır.⁷⁰³ Bu tapınakların, birkaç basamak merdivenle ulaşılan girişi ve ortasında herhangi bir ışığın erişemediği bir ateşliği bulunmaktadır. Burada bulunan rahiplerin görevi, ateşin her daim yanmasını sağlamaktır.⁷⁰⁴ Rahatlık, ışık ve sıcaklık veren ve evlerde kullanılan ocak ateşi, tanrı Atar'ın tezahürü olduğuna inanılmıştır. Bu suretle, hizmetleri karşılığında ona ibadet edilerek sunular sunulmuştur. Tapınaklarda devamlı suretle yanması beklenen ateş, şüphesiz ocak ateşinin bir uzantısıdır. Evlerde herkesin ulaşabileceği şekilde yanan ateşin, saygıya değer bir şekilde, saflığı rahipler tarafından korunarak tapınım malzemesi olarak

⁶⁹⁸ Alıcı, *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*, 52.

⁶⁹⁹ Yaşt.19.35-53.

⁷⁰⁰ Hekimoğlu Akyazar, *Eski İran'da Zerdüştlük ve Kutsal Ateş*, 13.

⁷⁰¹ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 480.

⁷⁰² Yıldırım, 157, 480.

⁷⁰³ Alıcı, *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*, 53-54.

⁷⁰⁴ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 78.

kullanılmasının tapınaklarda daha mümkün hale gelebileceği düşünülmüş olmalıdır. Ateşin durmadan yanmasını sağlamak için yapılan bu tapınaklar, muhtemelen tanrılarla sürekli irtibatı sağlamak içindir. Avesta inanırlarına, ateşe bu denli duydukları saygı ve gösterdikleri ihtimam nedeniyle diğer dinlere mensup insanlar tarafından “ateşe tapanlar” denmiş olabilir.

C. Agni ile Atar’ın Benzerlikleri ve Farklılıkları

Rigveda’da Agni’nin üç formundan söz edilmektedir: gökteki güneş, bulutlardaki yıldırım, evlerdeki sıradan ocak ateşidir.⁷⁰⁵ Avesta’da da Rigveda’dakine benzer şekilde, beş tür ateşten bahsedilmiştir.⁷⁰⁶ Bunlardan ikisi, buluttaki ateş olan yıldırım ve evlerde bulunan ocak ateşi, Rigveda’da bahsi geçen ateş türleri ile aynıdır.

Rigveda’da, “*Ey Agni, bize çok fazla ve güzel zenginlikler ver, çocuk yönünden zengin kıl, onların da nesilleri olsun.*”⁷⁰⁷ şeklinde geçen pasajda ve buna benzer şekilde, Avesta metinlerinde, “*...benim soyumu devam ettirebilecek ve kendisine hizmet eden pek çok taraftarı olan bir döl ver.*”⁷⁰⁸ şeklinde aktarılan pasajda da tapınırlarının Agni ve Atar’dan zürriyet beklediği görülmektedir.

Avesta ve Rigveda metinlerinde, Atar ve Agni için kullanılan ortak sıfatlar da mevcuttur. Bunlardan en dikkat çekici olanı Avesta’da Atar ile ilgili “*Ayinsel düzenin kutsal efendisi*

⁷⁰⁵ Washburn, *A Comparative View of Religions*, 105.

⁷⁰⁶ Yasna.17.11.

⁷⁰⁷ RV.II.2.11-12;

⁷⁰⁸ Yasna.62.5.

ey Ahura Mazda'nın oğlu ateş, sana hürmet ederiz ve biz bütün ateşlere hürmet ederiz.”⁷⁰⁹ şeklinde geçen, Rigveda'da ise Agni için adanan biri ilahide “Ey Agni, sen her şeyi bilen Dyaus ve Prithivi'nin⁷¹⁰ oğlusun.”⁷¹¹ şeklinde aktarıldığı görülen pasajlarda açık bir şekilde görülmektedir. Buna göre, Avesta'da Atar, Ahura Mazda'nın oğlu iken Rigveda'da Agni, kutsal yer ve göğün oğlu olarak nitelenmektedir.

Rigveda'da Agni, “parlak, temiz olan” şeklinde nitelenmiştir.⁷¹² Buna benzer şekilde Avesta'daki ateş rolünü üstlenen bir Yazata olan Atar'ın da temizleyici bir tabiata sahip olduğu bilinmektedir.⁷¹³ Bir Hint-İran geleneği olarak, Rigveda'da olduğu gibi Avesta'da da ateş tanrısına niyazda bulunmak için evlerde ocak ve fırınlarda ateş yakıldığı anlaşılmaktadır.⁷¹⁴ Agni'nin Rigveda'da kötücül ruhlarla mücadelelerinden bahsedilirken,⁷¹⁵ benzer şekilde Avesta'daki Atar da kötü ruhlu Azhi Dahaka ile mücadele etmektedir.⁷¹⁶

Avesta metinlerinde tanrı kimliği ile aktarılan Atar karakteri, ateş ile özdeşleştirilmiş olsa da genellikle soyut düzeyde kaldığı görülen bir Yazatadır. Bu nedenledir ki, ulaşılabilen bulgulara göre, herhangi bir Zerdüştî yazıtta antropomorfik anlatısı bulunmamaktadır.⁷¹⁷ Rigveda'daki ateşin tanrısal tezahürü olan Agni'nin de tıpkı Atar gibi antropomorfik

⁷⁰⁹ Yasna.25.7.

⁷¹⁰ Gök Baba ve Yer Ana. bkz. Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, 79.

⁷¹¹ RV.III.25.1.

⁷¹² RV.III.27.5.

⁷¹³ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 78.

⁷¹⁴ Altungök, *Eski İran'da Din ve Toplum (ms. 226-652)*, 87.

⁷¹⁵ RV.III.29.9.

⁷¹⁶ Yaşt.19.46-50.

⁷¹⁷ Taraporewala, *The Religion of Zarathushtra*, 91-101.

yönünün gelişmediği gözlemlenmektedir. Onun bedeninden bahseden pasajların dünyevi ateşe atıfta bulunularak oluşturulduğu düşünülmektedir.⁷¹⁸

Avesta dini geleneğinde ateşin, bu dini inançta bulunan hemen her külle bağlantılı olduğu görülmektedir. Ateş kültünün, başlarda hem doğa fenomeni olarak hem de bir tanrı figürü olarak kutsal görüldüğü bilinmekle birlikte, sonraları tanrı karakterinin eskiye nazaran puslandığı görülmektedir. Bundan sonra, bazı dini fikirlerin sembolü ve ibadetlerin temel nesnesi olarak varlığını devam ettirmiştir.⁷¹⁹ Rigveda’da Agni ise hem somut ateş fenomeni olarak hem de bir tanrı olarak yüceltilmiştir.⁷²⁰

Rigveda’ya göre, Agni’yi, iki çubuğu birbirine sürterek tutuşturan *Atharvan rahibi*dir ve ondan sonraki rahiplerin de tıpkı onun yaptığı gibi Agni’yi meydana getirmiştir.⁷²¹ Avesta’da *Athravan* sözcüğünün etimolojik olarak, Rigveda’da *Atharvan* sözcüğünde olduğu gibi “ateş rahibi” anlamına geldiği anlaşılmaktadır.⁷²² Olasılıkla bu iki kelime, Aryanlar anayurtlarından göçüp birbirinden ayrılmadan önce ortak olan ateş rahiplerinin adı, muhtemelen ayrıldıktan sonra *Athravan* ve *Atharvan* şeklinde iki ayrı formda kullanılmaya başlanmıştır.⁷²³

VI. Rigveda ve Avesta’da Sarasvati ve Ardi Sura Anahita

⁷¹⁸ Macdonell, *Vedic Mythology*, 88.

⁷¹⁹ Maurice Fluegel, *The Zend Avesta and Eastern Religions* (USA: H. Fluefel & Co., 1898), 42.

⁷²⁰ Moffat, *A comparative history of religions*, 1871, 2:153.

⁷²¹ RV.VI.16.13, 15.17.

⁷²² Macdonell, *Vedic Mythology*, 141.

⁷²³ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 101.

Antik Hint-İran toplumunda, tıpkı ateşte olduğu gibi suda da tanrısal özellikler bulunduğu inanılmış ve onu kirletmek büyük günah olarak görülmüştür.⁷²⁴ Bu yüzden Veda metinleri ile Avesta metinleri arasında dikkat çeken bir diğer ortak yönün suya yüklenen ilahi anlam ve onunla ilişkili mitolojik anlatılar olduğu görülmektedir.

Nitekim Rigveda'nın etki alanı, "yedi nehirler" adıyla bilinen *Sapta Sindhu* bölgesidir. Bu bölge Avesta kaynaklarında *Hapta Hindhu* şeklinde yer almaktadır. Sözü edilen bu muhitin, günümüzde Pakistan ve Hindistan sınırları arasında kalan Pencab bölgesine denk geldiği düşünülmektedir.⁷²⁵ Burada bulunan yedi nehir arasında, Sarasvati'nin de bulunduğu inanılmaktadır.⁷²⁶ Avesta metinlerinde de onun niteliklerine benzerlik gösteren bir su tanrıçasından söz edilmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde Rigveda'daki Sarasvati ile onun İran'daki karşılığı olduğu düşünülen Ardvī Sura Anahita inceleme konusu yapılacaktır.

A. Rigveda'da Sarasvati

Rigveda pasajlarından anlaşıldığı üzere Sarasvati nehri, Vedalar döneminde Aryanlar için can damarı konumundadır. Nitekim bu nehir için ilahiler yazılmış ve kendilerine bu nehri bahsettiklerinden dolayı tanrılara methiyeler düzmüşlerdir.⁷²⁷

Sarasvati'nin temsil ettiği nehrin nerede olduğu tartışma konusudur. Bazı araştırmacılar, Sarasvati adının, Avesta'da da adı geçen ve Afganistan coğrafyasında bulunan *Haraiti*'den geldiğini ve antik dönemlerde buranın Sarasvati olarak adlandırıldığını

⁷²⁴ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 47.

⁷²⁵ Edwin Bryant, *The Quest For The Origins Of Vedic Culture The Indo Aryan Migration Debate*, 165.

⁷²⁶ RV.VI.61.12.

⁷²⁷ RV.VI.61.

düşünmektedir. Başka bir kesim araştırmacı ise o dönemlerde dinamik bir şekilde akan Sarasvati nehrinin, olasılıkla *Sindhu* anlamında olduğunu, hatta Sarasvati'nin, bu nehrin dini anlamını, *Sindhu*'nun ise seküler anlamını temsil ettiğini öne sürmüştür.⁷²⁸ Max Müller ise Sarasvati'nin nerede olduğunu jeolojik olarak kanıtlamanın mümkün olmadığını belirtse de Pencab'ın güney bölgesindeki çöllük alanda, sularının kuruduğunu, ancak Vedalar'dan sonraki dönemde tam olarak kaybolduğunu düşünmektedir.⁷²⁹ Hindistan hakkında birçok şiirsel anlatıyı süslediği görülen ve Hindistan için dini açıdan zaruri kabul edilen Ganj'dan dahi *Rigveda*'da hemen hemen hiç söz edilmemiştir.⁷³⁰ Bu da Sarasvati'nin Vedalar döneminde ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

RV.X.75.5'de, Vedalar döneminde kutsal sayılan akarsular doğudan batıya doğru zikredilmiştir. Burada sayılan akarsular, Kuzey Hindistan'da bulunmasına karşın, Himalayalar'da bulunan silik ve zayıf bir akarsu hariç, Veda İnanırlarına nüfuzu büyük olan Sarasvati'ye ilişkin herhangi bir iz bulunamamıştır. Buna binaen araştırmacılar, *Rigveda*'da birçok kez azametinden söz edilen Sarasvati'yi, somut olmaktan ziyade soyut olarak inceleme yoluna gitmiş ve onun esasında var olmadığını, göksel bir akarsu olduğunu savunmuştur. Bir başka olasılık da geçmişte Sarasvati adıyla bilinen bu ihtişamlı nehrin, artık kuruyup yok olması ihtimalidir.⁷³¹

Eski bir Aryan inancına göre, dünyadaki her şey gökyüzünün yansımasıdır. Bu inancın bir uzantısı olarak, bir nehir olan Sarasvati'nin de gökyüzünün yansıması olduğu düşünülmüştür.⁷³² Bir tanrıça olmakla birlikte, göksel bir nehir olan Sarasvati için

⁷²⁸ Macdonell, *Vedic Mythology*, 87.

⁷²⁹ Max Müller, *Sacred Books of the East*, c. 32 (Oxford: Clarendon Press, 1891), 60.

⁷³⁰ Bloomfield, *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*, 24.

⁷³¹ Edwin Bryant, *The Quest For The Origins Of Vedic Culture The Indo Aryan Migration Debate*, 165.

⁷³² Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 67.

Rigveda ilahilerinde ondan “*Bizi nefretten koru Sarasvati; o dünya bölgelerini doldurur, bir de şu geniş gökyüzünü.*”⁷³³ şeklinde söz edilmiştir. Vedalar döneminde, çocuk sahibi olmak ve evlenmek isteyenlerin Sarasvati’ye niyazda bulunduğu bahsedilmektedir.⁷³⁴ Soy ve nesil lütfetmesi için yakarılan Sarasvati,⁷³⁵ nesilleri arttırmaya yardım eden tanrılarla ilişkilendirilmiştir.⁷³⁶ Birçok pasajda onun zenginlik, yiyecek ve bolluk lütfettiğinden de bahsedilmektedir.⁷³⁷ Buna ek olarak, kendini sahipsiz hissedenlere bir anne şefkatiyle itibar bağışladığı gibi⁷³⁸ tapınırlarını da himaye ederek düşmanları üzerine yürümüştür.⁷³⁹

Sarasvati’ye adanan ilahilerde, Sarasvati nehri kıyılarında yaşam sürmüş toplumlar ve yöneticilerden bahsedilmiştir.⁷⁴⁰ Bahsi geçen nehrin kişileştirilmesiyle tanrıça Sarasvati oluşturulmuştur. Bu tanrıça, daha sonraki dönemde Brahma’nın eşi olarak düşünülmüştür.⁷⁴¹ Sarasvati’nin dalgaları öyle kudretli ki, dağların doruklarını dahi aşar ve suyu bir kükremeyle şiddetli bir şekilde aktığı anlatılmaktadır.⁷⁴² Bütün akarsuların en hızlı akanı olan Sarasvati, güçlülerin en güçlüsüdür.⁷⁴³ Rigveda’da yedi kız kardeşi olduğu aktarılan Sarasvati’nin üç farklı kaynaktan fışkırdığı ve beş boya bolluk ve bereket sağladığı aktarılmaktadır.⁷⁴⁴ Anaların ve akarsuların en iyisi olduğundan bahsedilen

⁷³³ RV.VI.61.11.

⁷³⁴ Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 67.

⁷³⁵ RV.II.41.17.

⁷³⁶ RV.X.184.2.

⁷³⁷ RV.VII.95.2; VIII.21.17; IX.67.32; X.17.8-9.

⁷³⁸ RV.II.41.16.

⁷³⁹ RV.VII.95.4-5; II.30.8; VI.49.7.

⁷⁴⁰ RV.VII.96.2; VIII.21.18.

⁷⁴¹ Kaya, *Hint’te Tanrı*, 24.

⁷⁴² RV.VI.61.2-8.

⁷⁴³ RV.VI.61.13.

⁷⁴⁴ RV.VI.61.10, 12.

Sarasvati'nin,⁷⁴⁵ suların anası olduğundan da bahsedilmektedir.⁷⁴⁶ Gökten gelip kurban törenini ziyaret etmesi için Sarasvati'ye niyazda bulunulmaktadır.⁷⁴⁷

Sarasvati'nin Veda sonrası dönemde, özellikle Brahmanalar'da, “...*hitabet kendisine tabi oldu ve şimdi o, hitabette güçlendi.*”⁷⁴⁸ şeklinde geçen pasajda, belagat, hitabet ve bilgeliğin tanrıçası konumunu aldığı görülmektedir. Bu duruma, en eski Veda metinleriyle sonraki dönem kutsal metinleri arasında tarihsel olarak köprü konumunda olan Yacurveda ışık tutmaktadır. Zira, “*Sarasvati, hitabeti olan bir hekimdi, İndra'yı kahramanca güçlerle donatan bir hekimdi.*”⁷⁴⁹ şeklinde Yacurveda'da bulunan pasajda da görülmektedir.

B. Avesta'da Ardvi Sura Anahita

Su, Avesta'da kutsanarak yüceltilen bir unsurdur. İran mitolojisinde, *Elburz (Haraiti) Dağı*'nın civarında, yeryüzünün büyük bir kısmını kapladığı düşünülen büyük bir deniz bulunmakta ve bütün suların pisliklerden arandıktan sonra bu denize aktığına inanılmaktadır.⁷⁵⁰

Suyun kutsiyetine vurgu yapan Avesta metinlerinde, “Aban Yaşt” ve “Aban Niyayış” olarak bilinen kısımlar sulara adanmıştır. Aban Niyayış bölümü, *Anahita* adındaki su tanrıçasına methiyeler barındırırken Aban Yaşt ise bu tanrıçaya niyazda bulunan ve kurban adayan önde gelen kişiler hakkında bilgi aktarmaktadır.⁷⁵¹

⁷⁴⁵ RV.II.41.16.

⁷⁴⁶ RV.VII.36.6.

⁷⁴⁷ RV.V.43.11.

⁷⁴⁸ SB.III.9.1.7.

⁷⁴⁹ White Yacurveda.XIX.12.

⁷⁵⁰ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 47.

⁷⁵¹ Yıldırım, 52.

Anahita, Ardvi Sura Anahita, Zühre, gibi adlarla tanınmıştır ve antik İran ritüellerinde bir tanrıça olarak özel bir konuma sahiptir.⁷⁵² Kanaatimizce Anahita'nın Zühre, Çoban Yıldızı gibi isimlerle anılmasının sebebi, Avesta'da “*Ey Zerdüşt! O zaman Ahura Mazda tarafından yıldızlardan yaratılan Ardvi Sura Anahita yeryüzüne indi.*”⁷⁵³ şeklinde geçen pasajdan kaynaklanıyor olabilir.

Anahita isminin başındaki *an-*, olumsuzluk edatı olup “kusur, pislik, ayıp” gibi anlamlara gelirken *ahita* kelimesiyle birleşen haliyle *Anahita* ismi, “kusur ve ayıplardan uzak, saf ve temiz” anlamlarına gelmektedir. Bu antik İran tanrıçasının, Veda metinlerinde adı geçen tanrıça Sarasvati ile özdeş olduğu düşünülmektedir. Bir görüşe göre, söz konusu tanrıçayı niteleyen *Ardvi* sözcüğü, Pencab coğrafyasında bulunan bir nehrin adıdır. Sonraları Veda metinlerinde kullanılan Sarasvati adının yerini, *Ardvi* ve *Sura* şeklinde iki niteleme almıştır.⁷⁵⁴

Ardvi Sura Anahita, kozmik okyanusun ve yeryüzündeki bütün suların kaynağı olan tanrıçadır.⁷⁵⁵ Söz konusu su tanrıçası, Avesta'da alımlı ve uzun boylu bir genç kız olarak kişileştirilmiştir.⁷⁵⁶ Antik İran yazıtlarında *Ardvi Sura Anahita*'nın, ibadatlere konu olduğu ve onun adına tapınaklar inşa edildiği, bu tapınakların rahibeler için tanrıya yakınlaşmaya yarayan birer inziva merkezi olduğu anlatılmaktadır.⁷⁵⁷ İran ve çevresinde

⁷⁵² Yıldırım, 69.

⁷⁵³ Yaşt.5.88, 128.

⁷⁵⁴ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 69-70.

⁷⁵⁵ Curtis, *Persian myths*, 12.

⁷⁵⁶ Yaşt.5.64.

⁷⁵⁷ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 70.

bu tanrıça için yapılan tapınaklar genellikle, sulak bölgelere ve büyük nehlere kıyısı olan topraklara inşa edilmiştir.⁷⁵⁸

C. Apam Napat

Her iki kutsal metinde su fenomeniyle ilişkili olan bir diğer tanrısal varlık Apam Napat'tır. Apam Napat'ın kökeni Hint mitolojisinden eskiye, Hint-İran dönemine dayanmaktadır. Avesta ve Rigveda'da aynı isimle bilinen Apam Napat, her iki kutsal kitapta da benzer özelliklerle yer alması Hint-İran dönemine ait tanrılardan biri olduğunu düşündürmektedir.⁷⁵⁹

Rigveda'da en yüksekte durduğundan bahsedilen bu tanrı, sonsuz ihtişamıyla parlamakta ve suların getirdiği besinlerle beslenmektedir.⁷⁶⁰ "Suların oğlu" olarak bilinen Apam Napat, gücünü sulardan almakta ve kendisine ibadet edenlere zenginlikler vermektedir.⁷⁶¹

Rigveda'da tüm canlı ve bitkilerin ondan doğduğu aktarılmaktadır.⁷⁶² Bunun yanı sıra Agni karakteri ile de özdeşleşerek suların embriyosu olarak da nitelendirilmektedir.⁷⁶³ Bunun aksine, Agni'ye de Apam Napat olarak hitap eden pasajlar da mevcuttur.⁷⁶⁴ Muhtemelen Agni'nin Apam Napat (Suların oğlu) ile bu denli yakın ilişki kurmasının,

⁷⁵⁸ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 476.

⁷⁵⁹ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 65.

⁷⁶⁰ RV.II.35.14.

⁷⁶¹ RV.II.35.7.

⁷⁶² RV.II.35.8.

⁷⁶³ RV.VII.9.3; III.5.3; VIII.43.9.

⁷⁶⁴ RV.III.9.1.

Agni'nin suların içindeki ateşi temsil etmesi sebebiyle olabilir. Apam Napat'ın okyanusun derinliklerindeki parlaklığa atfen, sulardaki volkanik bir oluşuma işaret eden bir doğa belirtisi olduğunu düşünen araştırmacılar olduğu gibi Agni karakterine atfen buluttan şimşek çıkmasıyla oluşan ateş tanrısı olduğuna inanan araştırmacılar da vardır.

Avesta'da da bahsi geçen Apam Napat, suların derinliklerinde, etrafı dişilerle çevrili yaşayan, okyanusun parlaklığını ele geçirdiğine inanılan suların ruhu olarak aktarılmıştır.⁷⁶⁵ Her iki kutsal metinde de “Suların oğlu” anlamına gelen Apam Napat, suları dağıtmakla görevli tanrıdır.⁷⁶⁶ Rigveda'da kendisine bir ilahi adanan Apam Napat'ın adına hitaben Avesta'da herhangi bir bölüm bulunmamakla birlikte, söz konusu kutsal kitabın muhtelif yerlerinde adı geçmektedir.⁷⁶⁷

D. Sarasvati ve Ardvī Sura Anahita'nın Benzerlikleri ve Farklılıkları

Sarasvati gibi Anahita da su tanrıçası olmakla birlikte göksel bir nehirdir. Bu iki tanrıçaya da diğer tanrısallıklardan farklı olarak kadınların doğumları, hamileliği ve verimliliği gibi konularda dua edilmektedir.⁷⁶⁸ Bu su tanrıçalarının doğurganlıkla yakından ilgili olduğuna işaret eden pasajlar da bulunmaktadır. Avesta'nın “*Ey Spitama Zerdüşt! Ardvī Sura adındaki kaynak suyu erkeklerin tohumlarını, kadınların rahimlerindeki çocuklarını, annelerin göğsündeki sütü temizler.*”⁷⁶⁹ pasajı ile Rigveda'nın “*Kutsal*

⁷⁶⁵ Macdonell, *Vedic Mythology*, 70.

⁷⁶⁶ Yıldırım, *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, 65.

⁷⁶⁷ Yıldırım, 65.

⁷⁶⁸ Tıgılı, *Zerdüşt, Hayatı ve Öğretisi*, 67.

⁷⁶⁹ Vendidad.7-16.

Sarasvati, bütün nesiller sana dayanır. Ey tanrıça, bize nesil bağışla.”⁷⁷⁰ şeklindeki ifadeleri bunu göstermektedir.

Anahita’nın hayati unsurlarla yakın bağlantısından dolayı, savaşçıların savaştan muzaffer dönmek amacıyla ona niyazda bulunulduğu Avesta’nın şu pasajından anlaşılmaktadır:

“Ondan bir lütuf diledi, dedi ki: ‘Bunu bana bağışla, ey iyiliksever Ardvi Sura Anahita! Turan halkından, yüzlercesini, binlercesini, on binlercesini, cezalandırabileyim.”⁷⁷¹

Benzer şekilde Rigveda’da da Sarasvati’ye şu pasajla niyazda bulunulmuştur: *“Sarasvati bizi bütün düşmanlardan uzağa yayar, kız kardeşlerinden öteye gönderir kutsal olan, tıpkı Surya’nın günleri ötelediği gibi.*”⁷⁷²

Rigveda’da olduğu gibi Avesta’da da “su”yun oldukça önemli olduğuna ve övgüye değer bulunduğuna işaret eden pasajlar bulunmaktadır. Rigveda’da adına dört adet ilahi adanan ve bunun dışında birkaç pasajda anılan Sarasvati’nin Avesta’daki karşılığı olduğu düşünülen Ardvi Sura Anahita için Aban Yaşt ve Aban Niyayış adında iki bölüm adanmıştır. Rigveda’nın *“Sarasvati, bizi parlak hazinelere götür; bizi sütünle dışlama, bizi kovma. Bağlılığımızı ve dostluğumuzu memnuniyetle kabul et; sende ayrılıp uzak ülkelere gitmeyelim.*”⁷⁷³ pasajında Sarasvati’ye niyazda bulunulduğu gibi Avesta’da da *“Ondan bir lütuf diledi, dedi ki: ‘Bunu bana bağışla, ey iyi, iyiliksever Ardvi Sura Anahita! Bağışla ki bütün ülkelerin, Daevaların ve insanların hükümdar efendisi ben olabileyim.*”⁷⁷⁴ bu ve bunun gibi pasajlarla Ardvi Sura Anahita’ya yakarılmıştır.

⁷⁷⁰ RV.II.41.17.

⁷⁷¹ Yaşt.5.54.

⁷⁷² RV.VI.61.9.

⁷⁷³ RV.VI.61.14.

⁷⁷⁴ Yaşt.5.46.

Rigveda'daki Sarasvati ve Avesta'daki Ardvi Sura Anahita'nın, farklı coğrafyalara yayılmış olan Aryanların birbirlerinden ayrılarak göçtükleri Hindistan ve İran bölgelerinde oluşturdukları kutsal edebiyatlarda, aynı nehri farklı şekillerde isimlendirerek ve kişileştirilerek tanrılaştırdıkları karakterler olduğu düşünülmektedir.⁷⁷⁵ Ayrıca Rigveda'daki Sarasvati'ye özel bir tapınak yapıldığına dair bilgiye rastlanmamasına karşın, Avesta'daki Ardvi Sura Anahita için görkemli tapınaklar yapıldığı bilinmektedir.⁷⁷⁶

⁷⁷⁵ Macdonell, *Vedic Mythology*, 87.

⁷⁷⁶ Yıldırım, *İran Mitolojisi*, 475-76.

SONUÇ

Hint-İranlılar, Asya topraklarında bir müddet birlikte yaşamış ve aynı sosyal hayatı ve dini inancı paylaşmışlardır. Bu iki halk, bir süre sonra ayrılmış ve bir grup Hindistan'da kalırken diğer bir grup İran coğrafyasına yerleşmiştir. Arka planında Aryan geleneğini barındırmakla birlikte tarih boyunca bu iki toplumun dini gelenek, ritüel ve dillerinde değişimler olmuştur. Veda ile Avesta, en dikkat çeken kutsal metinleri olarak ortaya çıkmıştır.

Veda metinleri Rigveda, Samaveda, Atharvaveda ve Yacurveda olmak üzere dört ayrı metinden oluşur. Hinduizm'in ve Vedalar'ın en eski kutsal kaynağı, Aryan mitolojisini de yansıtan Rigveda'dır. Aryanların bir diğer kutsal metni ise İran'da ortaya çıkan ve Zerdüş't'e dayandırılan Avesta'dır. Visperad, Yasna, Yaşt, Khorde Avesta ve Vendidad bölümlerinden oluşan Avesta birçok yönüyle, özellikle mitolojik karakterleri bakımından Rigveda'ya benzer niteliktedir. Nitekim Rigveda'ya inanan Hintliler ile Avesta'ya inanan İranlıların kökeninin Aryanlara dayandığını düşündüren de Rigveda ve Avesta arasındaki dini, filolojik ve mitolojik benzerliklerdir.

Avesta ve Rigveda metinlerinin ortak tarihe ve aynı mitolojik hafızaya sahip olması veya bazı yönlerden bu iki kutsal metnin benzer olması, birinin diğerine biçim verdiği anlamına gelmemektedir. Rigveda'nın Avesta'ya nazaran daha erken bir döneme tarihlendiğini göz önünde bulundurduğumuzda, Rigveda'nın ihtiva ettiği dini ve mitolojik unsurların Avesta'yı beslediği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak bu tek başına Avesta'nın oluşumu için yeterli bir kaynak değildir. Rigveda'nın kısmen etkisi olmakla birlikte

Avesta'nın büyük ölçüde kendi tarihsel, bölgesel ve kültürel bağlamı içinde oluşumunu tamamladığını söylemekte yarar vardır.

Gathalar'ın ruhsal anlatı formu, telaffuzu ve şiirsel yapısı Rigveda ile benzerlik taşır. Dilsel özelliklerine nazaran mitolojik olarak bu kadar yakın değildir. Zira Zerdüşt'ün gerçekleştirdiği dini reform, mitolojik olarak birçok kavram ve karakterin değişmesine yol açmıştır. Rigveda'daki ilahi varlıkların neredeyse tamamı doğa güçlerinin kişileştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu varlıklar, Deva ve Asura adlarıyla iyi ve kötü karakterlere bürünmüştür. Avesta'da da yüce tanrı Ahura Mazda ve onun yarattığı diğer tanrısal varlıklar ile onların mücadele ettiği Daevalar vardır.

Rigveda'da yer alan tanrısal varlıklar genellikle antropomorfik formda karşımıza çıkarken Avesta'da ise Mithra gibi birkaçı bu şekilde betimlenir ve bu durum çoğunlukla Yaştlar'da görülür. Her iki kutsal metinde de önde gelen tanrıların karakterleri keskin hatlarla tasvir edilse de geri planda kalan birçok tanrısal varlığın işlevsel özellikleri puslu kalmıştır. Geç dönem Avesta metinlerinde, Zerdüşt'ün dini reformuyla teolojiden çıkarılan tanrısal varlıklar, metinlere dahil edilerek tekrar yer bulmuş ve Ahura Mazda ile ilişkilendirilmiştir. Bir diğer deyişle, Zerdüşt bu tanrısal varlıkları dillendirmese bile sonraki dönemde insanların mitolojik hafızalarından silinmediği için tekrar Avesta metinlerinde yer bulabilmişlerdir. Böylelikle geç dönem Avesta metinlerinde daha çok Rigveda'nın tanrı panteonuna benzerlik gösteren bir yapı ortaya çıkmıştır. Yani Zerdüşt'ten önceki teolojiyi yansıtan bir anlayış gelişmiştir.

Veda mitolojisiinde ŐimŐek, fırtına, sel gibi tabi afetlerden endiŐe duyan insanların, bu tőr doĒa olaylarına farklı anlamlar yükledikleri anlaŐılmaktadır. Bu kapsamda dűnyayı dűzene sokan üstün kuvvetler oldukları Őeklinde bir sonucuna vardıkları görűlmektedir. Vedalar’da bulunan tanrı Varuna, ismen olmasa bile, bazı farklılıklarla birlikte niteliksel olarak Avesta’da kendine yüce tanrı Ahura Mazda olarak yer bulabilmiŐtir. Rigveda’da ekseriyetle Varuna ile terkip oluŐturan Mitra, benzer Őekilde Avesta’da yüce tanrı Ahura Mazda ile birlikte anılmıŐtır. Rigveda’da kozmik ilke olarak bahsi geöen Rta ilkesi Varuna’nın kontrolűndeyken, bu ilkenin Avesta’daki benzeri olan Asha ilkesi de Ahura Mazda’nın kontrolűndedir. Aynı Őekilde Rigveda’da Varuna’nın sahip olduĒu Asura sıfatı, Avesta metinlerine Ahura sıfatı olarak sirayet etmiŐ ve Ahura Mazda’ya uygulanmıŐtır. Bunlar gibi Varuna ve Ahura Mazda’nın sahip olduĒu biröok ortak nokta mevcuttur.

Rigveda’da güneŐi temsil eden tanrı olduĒu anlaŐılan Mitra, benzer Őekilde Avesta’da da güneŐle baĒı olduĒu anlaŐılan bir ıŐık tanrısıdır. Etik çeröevede ise Rigveda’da Mitra’nın barıŐ tanrısı olduĒu görűlűrken, Avesta’da ahdin ve sadakatin gözcűsű olarak karŐımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan yalan söyleyenlerin dűŐmanı olarak da zikredilmektedir.

Rigveda’nın en önemli tanrılarından biri olan İndra’nın öne çıkan sıfatlarından biri Vrtra öldűrendir. Bu tanrı, ismen Avesta’da bir Őeytani varlık olarak bilinse de nitelikleri Avesta’nın farklı tanrısal varlıklarına yansımıŐtır. Rigveda’daki İndra, ulusal bir savaŐ tanrısı olması bakımından Avesta’daki Verethraghna ile benzerlik gösterirken, kuraklık getiren Őeytani varlık Vrtra ile olan mitik anlatısına sahip olması yönűyle de Avesta’da Tistrya’nın, bir kuraklık getiren Őeytani varlık olan ApaoŐa ile olan mitik anlatısıyla benzerlik gösterdiĒi görűlmektedir.

Avesta’da Haoma olarak bilinen, Rigveda’daki Soma, her iki dini geleneğin ritüellerinde de vazgeçilmez bir yere sahiptir. Her iki kutsal metinde de Soma ve Haoma, tanrısal varlık olarak bilinmekle birlikte, dağlarda yetişen dünyevi bir bitki olarak anılmaktadır. Her iki dini geleneğin ritüellerinde de tanrılara sunu olarak kullanılan bir bitki türü olan Soma ve Haoma’nın, sunu olarak kullanılmak üzere uygulanan hazırlanış aşamaları dahi benzerlik göstermektedir.

Rigveda’da ateş tanrısı olarak bilinen Agni, tanrılar ve insanlar arasında elçi görevi üstlenmiştir. Avesta’da da aynı görevi, yine ateş tanrı olan Atar taşımaktadır. Rigveda’da “yerin ve göğün oğlu” sıfatıyla aktarılan Agni’nin, Avesta’daki benzeri olan Atar’ın ise “Ahura Mazda’nın oğlu” olduğu Avesta metinlerinde birçok kez zikredilmiştir.

Hint-İranlıların tapınım gösterdiği ve tanrısallık atfettiği bir diğer doğa fenomeni ise sudur. Rigveda’da Sarasvati nehrinin kişileştirilmiş hali olan ve bu nehirle aynı adı taşıyan su tanrıçasının nitelikleri, Avesta’da yine kutsal bir nehrin kişileştirilmesi olan Ardvi Sura Anahita’ya yansıtılmıştır. Sularla ilgili bir diğer tanrısal varlık olan Apam Napat, her iki kutsal metinde de “Suların oğlu” sıfatıyla bilinmektedir.

İskender’in İran’ı fethiyle Avesta metinlerinin kaybolması, sonraki dönemlerde tekrar yazıya geçirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar Zerdüş, eski dini geleneği reforma tabi tutmuş olsa da Zerdüş’ten çok sonraki dönemde metinler yazıya geçirilirken, insanların mitolojik hafızasından silinmemiş olan eski tanrısallıklar, tekrar derlenen Avesta metinlerinde kendilerine yer bulmuştur.

Avesta metinlerinin özgün halinin korunamaması ve zaman içinde büyük kısmının yok olması, Rigveda ile olan muhtemel benzerlik yahut farklılıklarının varsayımdan öteye geçmesine müsaade etmemektedir. Ancak Zerdüşť sonrası dönemde İran'da Avesta inanırları, Zerdüşť tarafından toplumdan izleri tamamen silinememiş, zaten geçmişte ibadet unsuru olarak kullandıkları kavramları dini metinlerine tekrar katarak şekillendirmişlerdir. Dolayısıyla Rigveda ve Avesta arasında benzerlik olmadığını, Avesta'nın Rigveda'dan başlı başına bağımsız bir dini inanç sağladığını savunmak, bu yöndeki delillerin üstünü örtmek anlamına gelmektedir. Bu benzerliği savunmak Zerdüşť'ün öğretilerinin orijinal olmadığı anlamına gelmemektedir. Bilakis, Avesta'da dilbilimsel olarak Rigveda'ya benzer olan kısım, Zerdüşť'ün orijinal metinleri olan Gathalar'dır. Ancak içerdiği unsurlar bakımından Rigveda'ya benzer olan kısım ise Zerdüşť'ten çok sonraki dönemde bu dinin mensubu rahipler tarafından yazılmış olan metinlerdir. Daha az benzeyen kısım ise Gathalar'dır. Nitekim Gathalar'da Zerdüşť, monoteist bir dini yapı çizerken geç Avesta metinlerinde, rahiplerin de etkisiyle eski Hint-İran dönemindeki politeist yapıya benzer bir düzen kurulmuştur. Böylece Zerdüşť'ün öğretisinin Rigveda'ya benzemeyen, kendisine has çizgide olduğunu, bununla birlikte Gathalar'dan çok sonraya tarihlenen geç Avesta metinlerinde ise toplumsal hafızada yer eden Hint-İran ortak yaşamında tapınılan dini değerlere bir geri dönüş olduğu söylenebilir. Rigveda'da bulunan birçok kavramın, sonraki Veda metinleri ve Brahmanalar döneminde farklı bir yapıya dönüştüğünü göz önünde bulundurursak, tek bir kitap olan Avesta'nın en eski ve yeni bölümleri arasında da tarihsel süreçte buna benzer bir dönüşüm geçirmesini garipsememek gerekir.

KAYNAKÇA

Adsay, Fahriye, ve İbrahim Bingöl, çev. *Avesta Zerdüştilerin Kutsal Metinleri*. İstanbul:

Avesta Yayınları, 2017.

Alıcı, Mehmet. *İslam Öncesi İran'da Dini Düşünce*. Editör Hakkı Uygur ve Abdulla

Rexhepi. İran Düşünce Tarihi. Ankara: İram Yayınları, 2019.

Altungök, Ahmet. *Eski İran'da Din ve Toplum (ms. 226-652)*. İstanbul: Hikmetevi

Yayınları, 2015.

Axworthy, Michael. *İran Aklın İmparatorluğu*. Çeviren Özlem Gitmez. İstanbul: Say

Yayınları, 2016.

Aydın, Fuat. *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*. Ankara: Eski Yeni

Yayınları, 2013.

Aydın, Fuat, ve Feyza Betül Aydın, ed. *Georges Dumezil'den Dinler Tarihi Dersleri*

(*Tarih-i Edyan Dersleri Tercümesi*). Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2012.

Aydın, Mahmut. *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.

Beden, Mehmet. *Dünya Dinlerinden Hinduizm*. İstanbul: Festival Yayıncılık, 2016.

Bhattacharyya, Tarapada. "The Avesta, Rigveda and Brahma Cult". *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 51, sy 1/4 (1970): 31-50.

Biruni, Ebu Reyhan Muhammed b. Ahmed el-. *Tahkiku ma li'l-Hind*. Çeviren Kivameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.

Bloomfield, Maurice. *The Religion of the Veda, the Ancient Religion of India (from Rig-Veda to Upanishads)*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1908.

Boyce, Mary. *A History of Zoroastrianism*. C. I. Leiden: E.J. Brill, 1996.

Campbell, Joseph. *Oriental Mythology*. Masks of God, II. London: Secker & Warburg, 1962.

Cave, Sydney. *An Introduction to the Study of Some Living Religions of the East*. London: Duckworth, 1921.

Challaye, Felicien. *Dinler Tarihi*. Çeviren Samih Tiryakioğlu. İstanbul: Varlık Yayınları, 2015.

Childe, Gordon. *The Aryans: A Study of Indo-European Origins*. Kegan Paul Trench Trubner & Co, 1926.

Curtis, Vesta Sarkhosh. *Persian myths*. İndia: Orient Black Swan, 2010.

Darmesteter, James, çev. *The Zend-Avesta*. C. 2. Oxford: Clarendon Press, 1883.

Darmesteter, James, ve Lawrence Heyworth Mills, çev. *The Zend-Avesta*. C. 1. Oxford: Clarendon Press, 1880.

Dewa, H. G. “Democratic Ideals and Hinduism in South Africa”. *Nidan: International Journal for Indian Studies*, 1997.

Dhalla, Maneckji Nusservanji. *Zoroastrian Theology from the Earliest Times to the Present Day*. New York, 1914.

Edwin Bryant. *The Quest For The Origins Of Vedic Culture The Indo Aryan Migration Debate*. New York: Oxford University Press, 2001.

Eliade, Mircea. *Dinler Tarihi Sözlüğü*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

———. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*. İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2018.

———. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I*. İstanbul: Kabalcı Yatınevi, 2007

Firdevsi. *Şahname*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013.

Fluegel, Maurice. *The Zend Avesta and Eastern Religions*. USA: H. Fluefel & Co., 1898.

Geiger, Wilhelm. *Civilization Of The Eastern Iranians In Ancient Times: With An Introduction On The Avesta Religion V1: Ethnography And Social Life*, 2007.

Geiger, Wilhelm, ve Darab-Dastur Peshotan Sanjana. *The Old Iranian Polity and the Age of the Avesta*. H. Frowde, 1886.

Hekimoğlu Akyazar, Aslı. *Eski İran'da Zerdüştlük ve Kutsal Ateş*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016.

Herodotos. *Tarih*. Çeviren Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Hopkins, Edward Washburn. *The Religions of India*. London: Ginn & Company, 1895.

Jackson, A. V. Williams. *Ormazd, or the Ancient Persian Idea of God*. C. 9. The Monist, 1899.

———. *Zoroastrian Studies*. New York: Columbia University Press, 1928.

Kavala, Coşkun Faik. *İran Kadim Uygarlık*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2019.

Kaya, Korhan. *Hinduizm*. İstanbul: Sujala Yayıncılık, 2018.

———. *Hint Felsefesinin Temelleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.

———. *Hint Mitolojisi Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

———. *Hint'te Tanrı*. İstanbul: Sujala Yayıncılık, 2019.

Kayalı, Yalçın. *Antik Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.

Korkmaz, Esat. *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2015.

Kulke, Hermann, ve Dietmar Rothermund. *History of India*. New York: Routledge Press, 2004.

Kutlutürk, Cemil. “Hinduizm’de Avatar İnancı”. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

———. *Hint Kutsal Metinleri Upanişadlar*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2021.

Macdonell, A. A. *Vedic Mythology*. Strassburg: Verlag Von Karl J. Trübner, 1897.

Mallory, J. P. *In Search of the Indo-Europeans Language, Archaeology and Myth*. London: Thames and Hudson, 1989.

Memiş, Ekrem. *Eski Çağ Medeniyetleri Tarihi (Medler, Persler, Partlar)*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2018.

Moffat, James Clement. *A comparative history of religions*. C. 1. New York: Dodd, Mead & co., 1871.

———. *A comparative history of religions*. C. 2. New York: Dodd, Mead & co., 1871.

Müller, Max. *On Origin and Growth of Religion as Illustrated by the Religions of India*. London: Longmans Green and Co, 1901.

———. *Sacred Books of the East*. C. 32. Oxford: Clarendon Press, 1891.

O'flaherty, Wendy Doniger. *Hindu Mitolojisi*. Çeviren Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.

Renou, Louis. *Hinduizm*. Çeviren Maide Selen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Ruben, Walter. *Eski Hind Tarihi*. Çeviren Cemil Ziya Şanbey. Ankara: İdeal Matbaa, 1944.

Sarma, D. S. *Hint Dini Tarihine Giriş*. Çeviren Fuat Aydın. Ataç Yayınları, 2005.

Strausberg, Michael, Yuhan Sohrab, ve Dinshaw Vevaina. *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*. UK: John Wiley & Sons Ltd., 2015.

Şeriati, Ali. *Dinler Tarihi I*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

Taraporewala, Irach J. S. *The Religion of Zarathushtra*. Jain Publishing Company, 2007.

Tıǒlı, Asiye. *Zerdüşt, Hayatı ve Öǒretisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.

Washburn, Francis Tucker. *A Comparative View of Religions*. Çeviren Johannes Henricus Scholten. Boston: Crosby & Damrell, 1870.

Wilson, H. H., çev. *Rig-Veda Sanhita*. India: The Bangalore Press, 1866.

Witzel, Michael. “Gandhāra and the Formation of the Vedic and Zoroastrian Canons”, t.y., 490-532.

Yıldırım, Kadri. *Zerdüştü ve İslami Kaynaklara Göre Zerdüşt Avesta ve Temel Öǒretileri*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2019.

Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017.

———. *İran Kültürü Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.

———. *İran Mitolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012.

Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. Ankara: İsam Yayıncılık, 2018.

ÖZET

Şahin Kaya, Bahar, *Rigveda ve Avesta'da Tanrı Anlayışı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Doç. Dr. Cemil Kutlutürk), Ankara Üniversitesi, 2022, vi + 142 sayfa.

Çalışmamız Aryanlar olarak bilinen Hint-İranlıların kutsal metinleri olan Rigveda ve Avesta'nın karşılaştırmalı olarak incelenmesini konu edinmektedir.

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından meydana gelmektedir. Giriş bölümünde çalışmamızın önemi, amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, Aryan ırkının anayurdundan göç etmesi, Hindistan ve İran coğrafyalarına yerleşerek birbirlerinden ayrılmaları konusu işlenmiştir. Ayrıca, iki ayrı kültür ve coğrafyanın da etkisiyle Hindistan'daki Aryanların inandığı Veda metinleri ve İran Aryanlarının inandığı Avesta metinleri hakkında genel bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Veda metinlerinin en eskisi olan Rigveda ve Avesta'nın ihtiva ettiği tanrı panteonundaki bazı tanrı ve tanrısal varlıklar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Sonuç bölümünde, Rigveda ve Avesta metinlerini karşılaştırarak ulaştığımız benzerlik ve farklılıkları da göz önünde bulundurarak Rigveda ve Avesta metinlerinin aynı kökene sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aryanlar, Hint-İranlılar, Vedalar, Rigveda, Avesta, tanrı, tanrısal varlıklar.

ABSTRACT

Şahin Kaya, Bahar, *A Comparative Study on the Understanding of God in the Rigveda and Avesta*, Master Thesis, (Advisor: Doç. Dr. Cemil Kutlutürk), Ankara University, 2022, vi + 142 pages.

This concerns the comparative research of the sacred texts of Indo-Iranians known as Aryans. The thesis consists of an introduction part, two chapters and a conclusion part. In the introduction, information related to the importance, aim, method and references of the study is provided. The first chapter mentions the migration of the Aryan race from their homeland and their separation from each other when settling in Indian and Iranian regions. Furthermore, a general outline is provided with regard to the Veda religious texts believed by the Aryans settled in India with the influence of two separate cultures and geographical regions and the Avesta religious texts believed by Iranian Aryans. In the second chapter, some deities and divine beings in the pantheon are included in the Avesta and Rigveda which is the oldest religious text among the Vedas. In the conclusion, it is established, by taking into account the similarities and differences we have reached by comparing the Rigveda and Avesta religious texts, that the aforementioned texts are of the same origin.

Key Words: Aryans, Indo-Iranians, Vedas, Rigveda, Avesta, deity, divine beings.

